УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА

международный научный журнал

№ 4 (85), апрель 2022 г.

Редакционная коллегия

А.В Бурков, д-р. экон. наук, доцент (Россия), главный редактор.
Е.А. Мурзина, канд. экон. наук, доцент (Россия), технический редактор
В.В. Носов, д-р. экон. наук, профессор (Россия),
О.Н. Кондратьева, д-р. фил. наук, доцент (Россия),
Т.С. Воропаева, канд. психол. наук, доцент (Украина),
К.В. Дядюн, канд. юрид. наук, доцент (Россия),
У.Д. Кадыров, канд. психол. наук, доцент (Узбекистан),
Н.В. Щербакова, канд. экон. наук, доцент (Россия),

Учредитель:
Scope Academic House LTD

Издатель:
Scope Academic House LTD
Координатор в России ООО «Коллоквиум»

Адрес редакции:
Office 1 Velocity tower
10 st. Mary's gate
Sheffield, S Yorkshire, United Kingdom, S1 4LR

Редакторы:
Е. А. Мурзина (Россия)
Bred Foreston (Великобритания)

Дизайн обложки: Студия PROekT

Распространяется бесплатно.

Полное или частичное воспроизведение материалов, содержащихся в настоящем издании, допускается только с письменного разрешения редакции.
Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.
Статьи публикуются в авторской редакции.

uch21vek@gmail.com

Сетевое распространение на http: // www.uch21vek.com

© Scope Academic House LTD

СОДЕРЖАНИЕ НОМЕРА

Гуманитарные и общественные науки

MUSIQIY TERAPIYANING TENDENSIYALARI VA INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI
A. Abduvahobov 3

DIFFERENT CLASSIFICATION OF FUNCTIONAL STYLES
M.U. Kosimova 7

KOREYS TILIDA FE'LLARDA NISBAT KATEGORIYASI VA QO'LLANISH XUSUSIYATLARI
Sh. Kamalova 10

KURASH RULES AND ITS FEATURES
A. Allanazarova 14

METHODS OF USING MOBILE GAMES IN THE COMPLEX TRAINING OF YOUNG PLAYERS IN FOOTBALL CLUBS
M.A. Kutlimuratov 16

IJTIMOIY ISH XODIM FAOLIYATIDA "OILA, MAHALLA VA MAKTAB" KONSEPSIYASINING O'RNI VA AHAMIYATI
Ja.N. Sharobidinov 19

EFFECTIVE AND INNOVATIVE METHODS OF TEACHING MATH IN SECONDARY SCHOOL
L.Sh. Normamatova, Sh.Sh. Umarov 21

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE ENTERPRISE
A.M. Dauletmuratov, Sh.M. Rejepmuratov 24

COMPARATIVE ANALYSIS OF THIRD-PARTY FUNDING OF ARBITRATION IN SINGAPORE AND HONG KONG
Du Junpeng 27

HIKOYA MATNINI YARATISH UCHUN DISKURSIV STRATEGIYALAR
D.A. Kiselyov, B. Ashirova 35

ПОСТМОДЕРНИЧНОСТЬ РОМАНА А. БИТОВА ПУШКИНСКИЙ ДОМ
М.Ж. Нуридинова 41

THE EFFECT OF READING STRATEGIES TO EFL LEARNERS AND THEIR READING COMPREHENSION
Z.N. Abdurashitova, Z.D. Fazlidinova 44

HOZIRGI O`ZBEK TILIDA AKT TERMINLARI LUG`ATINI YARATISH MASALASI
M.J. Amrullayeva 48

BOSHLANG`ICH MATEMATIKA KURSIDA OG`ZAKI HISOBLASHGA O`RGATISHNING O`RNI
Sh.N. Ergashova, G.I. Ortiqova 50

BOLALAR O`YINLARIDA TASVIRLASH VOSITALARI
X.S. Muhammadiyeva, M.T. Raxmonova 52

O`YINNING MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI PEDAGOGIK JARAYONIDAGI O`RNI
G.N. Nurmatova, D.Q. Asadova 54

MUHAMMAD YUSUF IJODIDA QO`LLANGAN IBORALARDA MA'NO KO`CHISHI
M.I. Sultonova, M.H. Sharipova 56

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA IQTISODIY TARBIYANI TASHKIL ETISH
Z.N. Ubaydullayeva, M.I. Ochilova 58

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH YO`LLARI
D.A. Xodjiyeva, M.T. Sohibova 60

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТРАЕКТОРИИ БУДУЩЕГО И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ РЫНКА ТРУДА
Н.В. Мирошниченко 62

MIGRATSIYA SOHASINI SAMARALI BOSHQARISHDA XALQARO TASHKILOTLARNING TUTGAN O'RNI
Sh.U. Aminov 65

Естественные науки

ФАРҒОНА ВИЛОЯТИНИНГ СУВ МАНБАЛАРИНИНГ ЭНЕРГЕТИК ПОТЕНЦИАЛИ ТАҲЛИЛИ (БОҒДОД ТУМАНИ МИСОЛИДА)
О.О. Бозаров, Б.А. Кирйигитов, Х.С. Ўсаров 69

Технические науки

ПОВЫШЕНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ
О.В. Слобожанинова 73

Экономические науки

COVİD 19 PANDEMİSİNİN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMAYA ETKİSİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA
Kerem Tosun 77

Информация для авторов 86

Гуманитарные и общественные науки

MUSIQIY TERAPIYANING TENDENSIYALARI VA INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI

A. Abduvahobov

Maqola musiqiy terapiyaning kelib chiqish tarixi, uning yoʻnalishlari va bugungi kunda qoʻllanilishini oʻrgangan holda, musiqiy terapiyaning inson organizmi va unda uchraydigan ba'zi kasalliklarga nisbatan ijobiy ta'siri va foydali jihatlarini yoritib berishga asoslanadi.

Kalit soʻzlar: Musiqa, terapiya, musiqa bilan davolash, qadimgi davlatlar, sharq allomalari, maqomlar, davolash turlari, ahamiyati, foydalanish, xususiyatlari.

Musiqa – inson kayfiyatlari zavq, shodlik, koʻtarinkilik, gʻamginlik va mushohadalik kabilarni oʻzida mujassamlashtirgan holda, inson hissiy kechinmalari, fikrlari va tasavvur doirasini musiqiy tovushlar majmui vositasida aks ettiruvchi san'at turi boʻlib, uning mazmuni oʻzgaruvchan tarzda ruhiy holatlarni ifodalovchi muayyan musiqiy-badiiy obrazlardan iborat. Musiqa inson his-tuygʻulari, hayoti davomida hosil boʻladigan tushunarsiz vaziyatlardan chiqish, uni bir muvozanatda ushlab turish, fikrlarni boshqarish va tarbiyalashda ishtirok etuvchi omil boʻlgani sababli, inson hayot faoliyati davomida musiqadan turli vaziyatlarda foydalanadi. Ammo musiqa san'atining bizga ma'lum boʻlmagan yana bir ijobiy ta'siri mavjud boʻlib, bu musiqa orqali inson organizmida uchraydigan koʻplab kasalliklarni davolash, ya'ni musiqa terapiyasidir. Musiqaning davolovchi xususiyati haqidagi tushunchalar insoniyat tarixi davomida mavjud boʻlgan, lekin aynan musiqiy terapiya atamasi yaqin yillarda rivojlana boshladi va hozirgi kunda musiqiy terapevtlar koʻplab davlatlarda oʻz faoliyatini olib bormoqda.

Musiqaning inson organizmiga ta'siri va uning davolovchi xususiyatlarini qadimgi Hindiston, Xitoy hamda Misrda miloddan avvalgi 500-yillar oraligʻida oʻrganila boshlagan. Qadimgi Yunonistonda musiqa bilan davolash haqidagi ilk tushunchalarni Pifagor, Platon va Aristotel ta'limotlarida uchratishimiz mumkin. Musiqaning inson aqliy faoliyati va jismoniy holatiga sezilarli darajada ta'sir koʻrsatishi haqidagi fikrlarni birinchilardan boʻlib yunon olimi va faylasufi Pifagor oʻz asarlarida aytib oʻtgan. Uning soʻzlariga koʻra "agar kimdir goʻzal ritm va qoʻshiqlarni tinglasa, bunday kishi musiqa ta'limini ohang va ritmlardan boshlaydi, uning axloqi va ehtiroslari davolanadi va dastlabki uygʻunlik paydo boʻladi, ruhiyati mustahkamlashadi"[1]. Qadimgi yunonlar musiqani tabiat va inson oʻrtasidagi uygʻunlikni mustahkamlovchi kuch sifatida baholaganlar va musiqa inson ruhini tarbiyalaydi degan ilk farazlar aynan Qadimgi yunonlarda mavjud edi. Bu borada Pifagordan keyin Platon va Aristotel musiqaning toʻrt kuchini aniqlab beradi.

1.Hissiyotlarni harakatga keltirish
2.Quvonch berish
3.Axloqiy fazilatlarga moyillik
4.Intelektual rivojlantirish.[2]

Undan soʻng ilk oʻrta asrlarda Yevropada nasroniy din vakillari inson bilan xudo oʻrtasidagi uygʻunlikni oʻrnatuvchi kuch sifatida musiqani ulugʻlay boshladilar. Cherkov otalarining asarlarida bu boradagi koʻplab fikrlarni kuzatish mumkin. Sharq

---

Abduvahobov Abdushukur – Oʻzbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, Xalq ijodiyoti: (cholg'u ijrochiligi) 1-bosqich magistr talabasi.

Ilmiy rahbar: dotsent *S. Turatov.*

[1] Schoen-Nazzaro, M.B.(1978). Plato and aristotle on the Ends of Music. Laval theologique et philosophique

[2] Schoen-Nazzaro, M.B.(1978). Plato and aristotle on the Ends of Music. Laval theologique et philosophique

mamlakatlarida esa oʻrta asrlargacha boʻlgan davrlarda xalq tabobati va "kinna yoʻyuvchi"larning davolash usullari mavjud edi. Bu usul asosan hozirgi kundagi Oʻzbekiston hududiga yaqin boʻlganligi bois, chekga qishloq va shaharchalarda istiqomat qiluvchilar bilan aynan "kinna yoʻyuvchilar" mavzusida suhbat olib bordim. Izlanishlarim natijasiga koʻra oʻzbek turklarga xos boʻlgan "Kinna yoʻyuvchi"lik bilan davolashda davolovchi, ya'ni "kinnachi" qoʻlida asosan doira yoki dombra cholgʻusini ijro qilib raqsga tushish va ogʻzida har xil ovozlar chiqarish orqali bemordagi kasallikni haydagan ekanligi ma'lum boʻldi.

Turk dunyosida ruhiy kasalliklarni musiqa bilan davolash islom dinining tugʻilishi bilan bir vaqtga toʻgʻri keladi. Musiqa va tibbiyot mavzusiga qiziqishning ortishi aynan shu vaqtdan boshlangan. Masalan, oʻsha davrdagi buyuk fizik Ibn al-Xaysam oʻz faoliyatini shifokorlikdan boshlagan va musiqaning odamlar va hayvonlarga ta'sirini oʻrgangan.[1] Bu davrda yashab ijod qilgan Ar-Roziy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino kabi sharq allomalari musiqa orqali insonlarda uchraydigan ruhiy kasalliklarni davolash mumkinligini ilmiy asoslab bergan. Abu Nasr Farobiy oʻzining "Musiqa haqida katta kitob" nomli ilmiy asarida musiqaning astronomiya bilan aloqasini koʻrsatishga harakat qilgan. Oʻsha davrda sharq musiqa durdonasi hisoblangan maqomlardan musiqa bilan davolashda ham foydalanilgan. Farobiy maqomlarning inson ruhiy holatiga ta'sirini, shuningdek, bu ta'sirning kun vaqtiga qarab amal qilishini aniqlagan. Masalan, Farobiy tadqiqotiga koʻra:

Rost maqomi – bemorga quvonch keltiradi. Ertalab quyosh chiqqanidan soʻng 40-50 daqiqa, kechqurun esa quyosh botishidan 40-50 daqiqa oldin ijobiy ta'sir qilgan. Rohaviy maqomi – insonda abadiylik tuygʻusini jonlantiradi va erta tongda tinglash samara beradi. Isfahon maqomi – bemorni quvnoqlik, ishonch hissi bilan ilhomlantiradi va quyosh botganda samarali hisoblanadi. Navo maqomi – shirinlik, zavq hissini beradi va kechqurun samarali hisoblanadi. Ushshoq maqomi – bemorga koʻtarinki kayfiyat beradi va tushlik paytida samarali. Xusayniy maqomi – xotirjamlik tuygʻusini beradi va ertalab samarali hisoblanadi. Zangula maqomi – bemorga uyquni singdiradi va kechasi samarali. Busalik maqomi – bemorga kuch baxsh etadi, kunduz kuni samarali ta'sir koʻrsatadi.[2]

Buyuk faylasuf va olim, sharq tabobati asoschisi Ibn Sino Farobiyning ilmiy izlanishlaridan ilhomlanib, ruhiy kasalliklarga chalingan bemorlarni davolashda dori vositalari va musiqani uzviy bogʻliq tarzda qoʻllaydi va bemorlar musiqa bilan shugʻullanishi kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ushbu uch omil dori-darmon, musiqa va musiqa ijrosi bemorni davolashda yuqori samara berishi mumkin. Ibn Sino oʻzining "Kitab ash-shifo", "Kitab an-Najot" asarlarida bemorga kuch, ishonch, dadillik va yaxshi kayfiyat bagʻishlash hamda bemorni davolashda musiqaning oʻrni haqida koʻplab fikrlar qoldiradi.

Musiqa terapiyasining Amerika, Shved, Shvetsar, Germaniya va Rossiya kabi maktablari mavjud boʻlib, deyarli barcha maktablarda musiqa bilan davolash tushunchasining kelib chiqish omillari mavjud. Ammo, musiqa terapiya atamasi XIX-XX asr orasida paydo boʻlgan hisoblanadi. Shu oʻrinda musiqa terapiyasi oʻzi nima?-degan savol tugʻilishi tayin.

Musiqa terapiyasi – bemorlarda uchraydigan ba'zi kasalliklarni musiqiy asarlar yordamida bartaraf etish yoki yengillashtirish maqsadida qoʻllaniladigan davolash turi hisoblanadi. Bugungi kunda koʻplab rivojlangan davlatlarda musiqa terapiyasi inson psixikasi, ruhiy holatini yaxshilash, saqlash va davolashning universal vositasi boʻlib ulgurgan. Musiqiy terapiya ruhiy kasallikga chalingan, nogiron va asab, yurak-qon tizimi bilan bogʻliq kasalliklarda bolalar va kattalarni davolash hamda reablitatsiya qilish va tarbiyalash maqsadida qoʻllanib kelinmoqda.

Musiqa odamlarda ma'lum tebranishlarni keltirib chiqaradi, bu esa ruhiy reaksiyaga olib keladi. Musiqaning asosi tovushdir. Tovush esa toʻlqin tuzilishiga ega boʻlgan akustik signaldir. Maxsus adabiyotlardan ma'lumki, akustik signal tirik organizm xujayralariga ta'sir qiladi va ularning faoliyatini oʻzgartirishga ham qodir. Musiqiy terapiya mutaxassislari musiqa terapiyasini passiv va faol shakllarga

---

[1] Hunke S. Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi // Bedir Yayınevi. İstan-bul, 1972. S. 196–197.

[2] Sadik Yigitbas-Musiki ile Tedavi

ajratadilar. Passiv musiqiy terapiyada bemor musiqiy asar yoki uning qismlarini eshitadi va bu orqali kasallikning oldini olish yoki davolashi ham mumkin. Faol musiqiy terapiyada bemor musiqiy asar ijrosi davomida ishtirok etadi. Musiqiy asarga usul berishi, qo'shiq aytishi yoki musiqiy asar parchasini xirgoyi qilishi mumkin.

Musiqa terapiyasi ruhiy tushkunlikdagi bemorlarni davolash uchun ideal muolaja hisoblanadi, ammo jiddiy depressiyani boshqarish va bemorni tinchlantirish uchun dori vositalaridan foydalanish mumkin bo'ladi. Hozirgi kunda musiqa terapiyasining quyidagi shakllari mavjud:

Eksperimental – bemorlarga turli xil musiqiy ta'sirlarni o'rganish bilan shug'ullanadi.

Klinik – profilaktika va terapevtik maqsadlarda qo'llaniladi.

Integrativ – san'at bilan bog'liq boshqa terapiya turlari (raqs, rasm va boshqalar) bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Tematik – syujet va ma'lum bir mavzudagi ma'ruzaga asoslanadi.

Fon – psixoterapevtik faoliyat davomida musiqa fon sifatida ishlatiladi.

Faol – bemor o'zi musiqaga ritm beradi, musiqa cholg'ularini ijro qiladi, qo'shiq aytadi.

Qabul qiluvchi – bemor musiqa asarini yoki uning alohida frazalarini passiv tinglaydi.[1]

Musiqa terapiyasi davomida muolajalar odatda uzoq davom etmaydi. Ba'zan musiqa asarining ma'lum bir qismi yetarli bo'ladi. Asosan muolajalar 5-30 daqiqa davom etadi, shundan so'ng mutaxassis taassurotlarni muhokama qilishni taklif qiladi. Muolajalarning umumiy soni bevosita bemorning ahvoliga bog'liq bo'ladi. Eshitish vositalarisiz ansambl yoki yakka ijrodagi jonli ijro qilinadigan musiqalar muolajaning bemor uchun qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Individual olib boriladigan terapiyadan ko'ra guruh terapiyasi bilan muolaja olib borish uchun ko'proq vaqt talab etiladi. Bunda musiqani tanlash, bemorlarning umumiy muammolari bilan tanishib chiqish, kasallikning qanday kechayotgani hamda bemor va terapevt o'rtasida o'zaro aloqani o'rnatish uzoq davom etadi.

Musiqa terapiyasining afzalliklaridan biri uning bolalarda ham qo'llash mumkinligidadir. Zararsizligi, arzonligi va foydalanish qulayligi musiqa terapiyaning ko'plab oilalar uchun muammolarni bartaraf etishda yaxshi yechimga aylanishi tabiiy. Bola miyasining tuzilishi har qanday stimulga sezgir. Vibratsiya va ritm jismoniy va hissiy darajada ta'sir qiladi, tanadagi ko'plab jarayonlarga uyg'unlik keltiradi. Bolaning sezgirligi organlarning noto'g'ri ishlashi, hissiy holatni kuzatish imkonini beradi. Musiqa terapiyasi, ayniqsa, kislorod etishmasligidan aziyat chekadigan bolalar uchun foydalidir. Ularning miya tuzilishining o'ziga xos xususiyatlari fermentlarni zarur ishlab chiqarishni ta'minlamaydi, ammo musiqa terapiyasi ularni ishlab chiqarish faolligini oshirishga yordam beradi. Bu holat ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tasdiqlangan. Bolalardagi sezgi organlarining kuchliligi va har qanday ma'lumotga ega bo'lgan talab mavjudligi tufayli musiqa orqali bola ongi va salomatligidagi o'zgarishlarni ijobiy rivojlantirish mumkin bo'ladi. Bunda musiqa terapevtidan musiqa to'plamlarini to'g'ri tanlay olish va kasbini puxta egallaganligi talab qilinadi.[2]

Xulosa qilib aytganda musiqa terapiyasi hozirgi kunda aksar rivojlangan davlatlarda asab tizimi, yurak qon tizimi kasalliklari va boshqa ko'plab kasalliklarni davolashda muhim rol o'ynaydi. Musiqa tebranishlari inson tanasidan, shuningdek, uning alohida tizimlari va xujayralaridan chiqadigan tebranishlar bilan rezonanslashadi. Bu esa tanadagi kasalliklarni o'z-o'zidan davolash imkonini beradi. Turli xil dori darmonlar va ularning inson organizmiga aks ta'sirining oldini olish, nogiron va ruhiy kasalligi mavjud bo'lgan bemorlarni davolash maqsadida ko'plab rivojlangan mamlakatlar musiqa terapiyasi klinikalari faoliyatini keng yo'lga qo'ygan bo'lib, mutaxassislar bir nechta oliygohlarda maxsus mutaxassisliklarda tahsil oladi. Musiqa inson hayotida ham psixik ham fiziologik ta'siri bilan ahamiyatli bo'lganligi bois, musiqa terapevtlar yordamida davolangan bemorlar nafaqat kasalliklarini balki ruhiy og'riqlarini ham yo'qotishga erishadilar. Musiqa terapiyasi rivojlanmagan

[1] Aigen, K, & Hunter, B (2018). The Creation of the American Music Therapy Association. 183-194.

[2] Музыкотерапия в музыкальном образовании. Международная конференция. Санкт-Петербург.2017

mamlakatlarda ham musiqiy terapiya mutaxassislari va klinikalari faoliyatini yo'lga qo'yish bugungi kun jamiyatining sog'lom turmush tarzini yaratish va ko'plab asab kasalliklarini dori-darmonlarsiz davolash imkonini berishi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T.2000
2. Schoen-Nazzaro, M.B - Plato and aristotle on the Ends of Music. Laval theologique et philosophique. 1978
3. Hunke S. Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi // Bedir Yayınevi. İstan-bul, 1972. (196–197)
4. Sadik Yigitbas-Musiki ile Tedavi.
5. Aigen, K, & Hunter, B (2018). The Creation of the American Music Therapy Association. (183-194)
6. Музыкотерапия в музыкальном образовании. Международная конференция. Санкт-Петербург.2017.
7. ru.wikipedia.org

© A. Abduvahobov, 2022.

DIFFERENT CLASSIFICATION OF FUNCTIONAL STYLES

M.U. Kosimova[1]

This article gives brief and thorough explanation of functional styles and discusses different classifications by different approaches in the English and Uzbek languages. Definitions are given for each style by several authors to show the difference. The reasons of such classification is given in order to support the opinions.

Key words: functional style, speech style, literary language, standard language.

Introduction

Stylistics are the possibilities of language units to express human attitudes, and every language unit has these possibilities. And style is the attitude towards taking advantage of these opportunities (Xalilova, M. p.6). In the literature on linguistic stylistics, it is argued that functional stylistic problems are one of the main central issues. Therefore, the functional character of the language is emphasized in the descriptions given to the style. This paper discussess different types of classification and the reasons for this dissimilarity.

Classification of functional styles

Speech styles are made up of interconnected language means. They are closely related to the function of language. The function of language is linked to society development and comes from its social significance. The expressions, which make up the styles may be limited in use as some terminology are used only in scientific style, whereas others in publicistic one. Galperin (as cited in Sachkova, 2012) defines functional style as a set of coordinated, interconnected, and interconditioned language means designed to perform a certain communicative function for a definite effect. The first scholar was Vinogradov to describe different speech styles in terms of their aim for communication and enlisted three types of them: 1) colloquial, 2) official and scientific, 3) publicistic and belle-letters styles. Later I.V.Arnold stated 4 of them: 1) poetic, 2) scientific, 3) newspaper, 4) colloquial. But Galperin mentions 5 speech styles in English: 1) the belles-letters style, 2) the style of publictistic literature, 3) the style of newspapers, 4) scientific style and 5) the style of official documents. In Uzbek research works, 5 functional styles are mentioned but they are different from the ones in English scientific works regarding their communicative aim: colloquial, official, scientific, publicistic and artistic (belles-letters). It is evident that speech styles in English differ from Uzbek ones. Colloquial style does not exist in English according Galperin's list, while the style of publicistic literature and the style of newspapers are considered as one, publicistic style in the Uzbek stylistics.

The classification of speech styles in this way is caused by different approaches of scholars. For example, Vinogradov classifies styles according to communicativeness, informativeness and effectiveness (as cited in Xalilova, 2009), but later researchers used different approaches for classification depending on extra linguistic and linguistic factors. Since linguists obtain different views, several classifications are offered as mentioned above.

Differences between Uzbek and English functional styles.

This part gives detailed analysis of speech styles in both languages comparing them to each other. At every given point in the development of the literary language, each style is a generally stable system. As a result, language style is a historical category. The evolution of each style is predetermined by changes in standard English conventions. According to Galperin (as cited in Sahkova, 2012), the belles-letters style includes poetry, prose, drama writing styles. Xalilova (2009) mentions its special characteristics as expressiveness, emotiveness, broad coverage of using language items.

[1]*Kosimova Mukammalxon Umaraliyevna* – Teacher of the department of "Uzbek language and social studies", Fergana branch of Tashkent University of Information Technologies.

All the lexical elements that exist in the language can be used in this style and serve to accomplish aesthetic function. Even the elements of other styles and dialects, jargons, which are beyond literary language are used skillfully and appropriately.
Colloquial style, which was not observed in Galperin's classification has thoroughly been researched in the Uzbek language. This style is a dialogic speech form that exists orally and may be found in written form of belles-letters style sometimes. It has two different forms such as literary colloquial style, which is used by mainly teachers, journalists, writers, academics and leaders; ordinary colloquial style, which includes our everyday conversation with family, friends and others. What distinguishes ordinary colloquial style from literary one lies on the attitude of people, whom they are talking to. Although both of them are colloquial, first one is preferred when you speak to unfamiliar people or people with higher status, or respected person, while the latter one is used when you speak to people with equal or lower social status.

In the Uzbek language, Publicistic style comprises the language style of articles in the newspapers, magazines, the language of advertisements, TV, radio and the language style of oratory. But in the English language, publicistic style is the language of oratory, essays and newspaper, magazine articles. There is one more style in English; the newspaper style which includes the language of news in media, newspaper headings, notices and advertisements. Sultonsaidova (2009, p.27) highlights three types of publicistic style such as newspaper style, oral publicistics and the language of radio and TV. At the same time, Halilova (2009, p) adds oratory style to the list of functional styles and describes it as the language of impressive and expressive speech which is intended to be given to the public.

The scientific style is considered the language of science with features of accuracy impersonality and it aims to explain certain rules, prove hypothesis and others. Halilova presents two types of scientific style: scientific and scientific-publicistic styles, which are different in delivering the message, first is for the people of science, the next for others who do not work in this field. In English it is called scientific prose style that is devoid of individuality.

The last one is official style, the language of documents, which is conservative according to Sachkova (2009) and it forbids the use of emotiveness and subjective modality. In contrast to English literature, Halilova presents two forms of this style: the language of oral official lectures and official documents.

Conclusion

Summarizing various viewpoints, it can be concluded that there are 5 functional styles, only it differs by their aim in the Uzbek and English languages. There are still some points to research more in terms of functional styles. In conclusion, the functional limitations of language tools make it necessary to differentiate them in the speech process as well. This means that writing and speaking in speech should be approached from the point of view of the subject and nature of the speech, taking into account the laws and requirements of the methods of speech.

References:

1. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy o'zbek tili. Universitet.
2. Xalilova, M. (2009). *O'zbek tili stilistikasi asoslari.* Farg'ona.
3. Sachkova, E.V. (2012). Lectures on English stylistics. Москва.
4. Sultonsaidova, S. & Sharipova, O'. (2009). O'zbek tili stilistikasi. Yurist media markazi.
5. SHERZODOVICH, A. S., & KIZI, R. Z. D. (2020). Interpretation and Written Translation: Related Learning. *INTERPRETATION*, *6*(6).
6. Аслонова, Ш. И. (2020). ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МОЛОДЁЖИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. *Интернаука*, (21-1), 59-60.
7. Sherzodovich, A. S. (2020). The role of online teaching and innovative methods. *Science and education*, *1*(3), 524-528.
8. Аслонов, Ш. Ш. (2020). КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. *Гуманитарный трактат*, (84), 17-19.
9. Aslonov, S., & Ruzimurodova, Z. (2020). THE USE OF ACRONYMS AND INITIALISMS IN BUSSINES ENGLISH. Студенческий вестник, (12-5), 34-35.

10. Umida, K., Zarina, R., & Shahram, A. (2020). Characteristics, significance and role of motivation problms in foreign language learning. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, *9*(3), 61-65.
11. Аззамов, Ю. Р. (2021). ГАСТРОНОМИК КОМПОНЕНТЛИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, *4*(5).

© M.U. Kosimova, 2022.

KOREYS TILIDA FE'LLARDA NISBAT KATEGORIYASI VA QO'LLANISH XUSUSIYATLARI

Sh. Kamalova[1]

Ushbu ilmiy maqola o'zbek va koreys tillaridagi fe'llar va ularning nisbat kategorilari qo'llanilishi, nisbat kategoriyalarining matnda sintatktik qo'llanilsihi, koreys tilidagi nisbat qo'shimchalarining ishlatilishi o'rganilib, ularning chet tillarni o'qitishdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil fe'l, nisbat, o'zlik nisbat, bosh nisbat, majhul nisbat, orttirma nisbat.

Koreys tilida fe'l nisbatlari to'rt xil bo'lib, ular: 능동사(o'zlik nisbati), 주동사(bosh nisbat),피동사(majhul nisbat), 사동사(orttirma nisbat)lardir. Yuqoridagi nisbatlarda o'zaro o'xshashlik mavjud. Masalan, 능동사 va 주동사 bir-biriga juda o'xshab ketadi. Ularni deyarli ajratib bo'lmaydi. 능동사 o'zbek tilidagi o'zlik nisbatiga o'xshab ketadi, ya'ni ish-harakat sub'yekt tomonidan bajarilib, yana sub'yektning o'ziga qaytadi.

이 글씨는 아무리 지우려고 해도 지워지지 않습니다.

(Bu yozuvni qanchalik o'chirmoqchi bo'lsam ham o'chmadi)

Bu gapda 지우다(o'chirmoq) fe'li 능동사(o'zlik nisbat) fe'li hisoblanadi. 주동사 o'zbek tilidagi bosh nisbatga o'xshaydi, ya'ni fe'l anglatgan harakatni bajaruvchi shaxs sub'yektga teng bo'ladi.

내가 아기를 보는 동안 아기가 웬일인지 자주 울었습니다.

(Men chaqaloqqa qarab turganimda bolakay negadir tez-tez yig'ladi.)

Bu ikki nisbat (주동사 와 능동사)da hech qanday qo'shimcha qo'shilmaydi. Ammo orttirma va majhul nisbat (사동사 와 피동사)larning ifodalanishi boshqa tillarga nisbatan biroz murakkabroqdir. Koreys tilida majhul va orttirma nisbatni vujudga keltiradigan qo'shimchalar bo'lib, ular fe'lga yakka (단형), ya'ni ' 이,히,리,기....' va '게하다 ' '아/어지다' kabilar esa, birikma (장형) tarzida qo'shiladi. Ammo hamma fe'llarga ham '이,히,리,기...' kabi yakka tarzdagi qo'shimchalarni qo'shib bo'lmaydi. Koreys tilida barcha fe'llarga yakka tarzda qo'shimchalarni qo'shish orqali majhul va orttirma nisbatlarni ifodalab bo'lmagani sababli, ba'zi bir fe'llarga birikma tarzidagi qo'shimchalar qo'shiladi. Bundan tashqari, qo'shimchalar birin-ketin qo'shish ham mumkin. Ammo, yakka tarzda qo'shiladigan qo'shimchalar birdan ikki marta qo'shila olmaydi. Yakka tarzdagi qo'shiladigan qo'shimchalar fe'l oxirida tugagan tovushlarga qarab qo'shiladi. Masalan, majhul nisbat qo'shimchasi '이' qo'shila oladigan o'timli fe'llar asosan unli bilan tugagan, yoki padchimi 'ㄱ, ㅎ' bo'lgan fe'llardir. Masalan, 놓다 - 놓이다,(qo'ymoq-qo'yilmoq,) 섞다 – 섞이다(aralashtirmoq-aralashtirilmoq).

Ammo orttirma va majhul nisbatni ifodalash uchun fe'lga qo'shiladigan yakka tarzdagi qo'shimchalar bir-biri bilan o'xshash bo'lganligi sababli, majhul va orttirma nisbat shakliy jihatdan bir-biriga o'xshab bir xil bo'lishi mumkin, bunda gap ma'nosiga qarab ajratiladi. Bular bilan birgalikda orttirma nisbat ma'nosini bera oladigan ba'zi bir fe'llar ham bor. Masalan, '하다' bilan tugagan ba'zi bir gaplarni olaylik, bunda '하다' o'rniga '시키다' qo'yish orqali orttirma nisbatni ifodalash mumkin. Biroq hamma '하다' bilan tugagan fe'llarni ham bunday '시키다' fe'li bilan almashtirib bo'lmaydi.

[1]*Kamalova Shirin* – Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti o'qituvchisi.

Yuqorida ko'rganimizdek bosh nisbat gapining egasi '아이가' (bola) va '길이'(yo'l) har biri orttirma nisbatning to'ldiruvchisiga aylanib, bosh nisbatda mavjud bo'lmagan yangi ega '동생이' (ukam) va '아자씨들이' (amakilar) paydo bo'ladi va kesim '울다' (yig'lamoq) va '넓다'(keng) o'zagiga orttirma nisbat qo'shimchasi '-리-' va '-히-' qo'shilib orttirma nisbatga ya'ni '울리다' Yig'latmoq va '넓히다' (kengaytirmoq)ga aylanadi.

Quyida kesimi o'timli fe'l bo'lgan bosh nisbat gapini orttirma nisbatga aylantirishda gapning tuzilishi qanday o'zgarishini tahlil qilsak. '주어+목적어+서술어' (ega+to'ldiruvchi+kesim) shaklida tuzilgan bosh nisbat orttirma nisbatga aylanishida bosh nisbatning egasi orttirma nisbatda to'ldiruvchi yoki qo'shimcha '- 에게' qo'shiladi va holga aylanib, bosh nisbatning to'ldiruvchisi to'gridan-to'g'ri orttirma nisbatning to'ldiruvchisi bo'ladi va bosh nisbatda mavjud bo'lmagan yangi ega orttirma nisbatda paydo bo'lib bosh nisbatning kesimi orttirma nisbat qo'shimchasi qo'shilib orttirma nisbatga aylanadi.

서술어가 타동사인 경우(Kesim o'timli fe'l bo'lgan holat). Bu misollarda ko'rganimizdek orttirma nisbatda bosh nisbatda mavjud bo'lmagan yangi ega '엄마'(ona) paydo bo'lib, kesim '먹다' (yemoq) orttirma nisbat qo'shimchasi '-이-' qo'shilib, orttirma nisbatga ya'ni '먹이다' (yedirmoq) ga aylanadi va bosh nisbat egasi '아이가' (bola) orttirma nisbatda hol '아이에게' (bolaga) yoki to'ldiruvchi '아이를'(bolani) ga aylanadi. Bu vaziyatda '아이를' (bolani) ga qaraganda '아이에게' (bolaga) holi ko'proq ishlatiladi. Bunga sabab bir gap ichida '과일을' (mevani) degan yana boshqa to'ldiruvchi mavjud bo'lib, biroz noo'xshashligi sabablidir. Boshqa tomondan bosh nisbatning to'ldiruvchisi orttirma nisbatda ham to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni hech qanday o'zgarishsiz ishlatiladi. Orttirma nisbat qo'shimchasi qo'shilib yasalgan orttirma nisbatga to'g'ri keladigan bosh nisbat bo'lmagan vaziyat ham bor.

선생님이 종을 울렸다.(O'qituvchi qo'ng'iroqni chaldi)

나: 종이 울었다. **(X)**

(1)가: 그 증인은 끝까지 진실을 숨겼다. (U guvoh oxirigacha haqiqatni yashirdi.)

나: 끝까지 진실을 숨겼다 **(X)**

(2)가: 박세리는 이름을 날렸다. (Pakse nomini tanitdi.)

나: 이름을 날았다 **(X)**

(3)가: 내 치구는 돼지를 먹인다. (Do'stim cho'chqa go'shtini yedirdi.)

나: 돼지가 먹는다. **(X)**

Bu (1),(2),(3) misollardan ko'rinib turibdiki orttirma nisbatning jufti bo'lgan bosh nisbatni shakllantirish juda qiyin va (4) misolning (4 나) to'g'ri gap, ammo '먹이다' (yedirmoq) fe'li '기르다' (boqmoq) fe'li ma'nosida '먹다' (yemoq) fe'lining ma'nosi bilan umuman aloqasi yo'q. Bu gaplar (1 가)-(4 가)da qandaydir harakatni bajarish yoki qandaydir holatga solish kabi orttirma nisbat ma'nosining o'ziga xos xususiyatlari ma'lum bo'layotgandek ko'rinadi.

"-게 하다" orqali orttirma nisbat yasash usuli "-게 하다" orqali orttirma nisbat yasash usuli bosh nisbatning kesimiga qo'shimcha "-게-" ni qo'shib undan keyin yordamchi fe'l '하다' dan foydalangan holda orttirma nisbat yasaladigan usuldir. Bu paytda yordamchi fe'l '하다' o'rniga '만들다' dan foydalangan holda bir xil ma'no yuzaga kelish holati ham bor.

"-게 하다" orqali orttirma nisbat yasash usulida qo'shimcha qo'shish orqali yasaladigan usulga qaraganda foydalanish mumkin bo'lgan fe'llar chegarasi ancha darajada kengdir. Ya'ni orttirma nisbat qo'shimchalarini qo'shib orttirma nisbat yasab bo'lmaydigan fe'llar, albatta, mumkin bo'lgan fe'l o'zagida birlashib orttirma nisbatni yuzaga keltiradi.

(9) 가: 학생들이 집에 갔다. (O'quvchilar uyga ketdi.)

나: 선생님께서 학생들 {이/을} 집에 가이었다 **(X)**

다: 선생님께서 학생들 {이/을/에게} 집에 가게 하셨다 **(0)** (O'qituvchi o'quvchilarni uyiga ketgizdi.)

(10) 가: 동생이 여자 친구를 만났다. Ukam yoqtirgan qizini uchratdi.

나: 내가 동생에게 여자 친구를 만나이었다 **(X)**

다: 내가 동생 {에게/을/이} 여자 친구를 만나게 하였다 **(0)** Ukamga yoqtirgan qizini uchtargizdim. **(0)**

Bu misollarda korganimizdek (9 가), (10 가)ning kesimi '가다'(ketmoq), '만나다'(uchratmoq)ga orttirma nisbat qo'shimchasi qo'shilib, orttirma nisbat yasalmay, (9 나),(10 나)dek orttirma nisbat fe'li orqali orttirma nisbat gapi yuzaga kelmay, (9 다), (10 다) dek "-게 하다" ni qo'shib orttirma nisbat gapini yasash mumkin. "-게 하다" orqali orttirma nisbat qanday yasaladi? "-게 하다" ni qo'shib orttirma nisbat yasash usuli kesimi sifat yoki o'timsiz fe'l bo'lgan vaziyatlar bir-biridan farq farq qiladi. Avval kesimi sifat yoki o'timsiz fe'l bo'lgan bosh nisbat gapini orttirma nisbatga aylantirishda gapning tuzilishi qanday o'zgarishini tahlil qilib ko'rsak. Kesimi sifat yoki o'timsiz fe'l bo'lgan vaziyatda bosh nisbatga "-게 하다" qo'shilib bosh nisbatdagi gapning egasi orttirma nisbatning to'ldiruvchisi yoki egasiga almashgandan keyin orttirma nisbatdagi gapda yangi egani qo'ysa bo'ladi.

Bu misollarda ko'rganimizdek kesimi sifat yoki o'timsiz fe'l bo'lgan vaziyatda orttirma nisbatda, bosh nisbatda mavjud bo'lmagan yangi ega '어머니'(ona) va '이 분들이'(bu kishilar) paydo bo'lib, kesim '넓다'(keng) va '자다' (uxlamoq) ga '게 하다' ni qo'shib '자게 하다' (uxlatmoq) holatiga o'zgaradi va bosh nisbatning egasi '어머니' (ona) va '길이'(yo'l) orttirma nisbatda '아기를' (bolani) va '길을' (yo'lni) kabi ega yuzaga keladi, ammo qo'shimchalar orqali orttirma nisbat yasash usulida bosh nisbatning egasi faqat to'ldiruvchiga aylanadigan vaziyat bilan farqlidir. Lekin odatda bitta gap ichida bir xil tarkib o'sha vaqtda yuzaga kelishidan qochgan holda bu misollarda qo'shimcha '이/가'dan foydalanishga qaraganda '을/를' dan foydalanilsa yanada yaxshiroqdir. Bu yerda bir xil qo'shimcha qo'shilgan sifatning vaziyati quyidagi kabi '- 게 하다' va '-아/어지게 하다' kabi ikki xil shaklda bo'lishi mumkin.

(13) 가: 순이의 머리가 예쁘다. Sunining sochi chiroyli.

나: 아주머니는 순이의 머리를/가 예쁘게/예뻐지게 하신다. Xola Sunining sochini chiroyli qildirdi.

Ammo (13 나)da to'ldiruvchi '순이의 머리를' (Sunining sochi) dan foydalanishda '예쁘게 하다' (chiroyli qildirdi) va '예뻐지게 하다' (chiroyli qildirdi) ning qaysi biri yuzaga kelsa ham farqi yo'q,biroq ega '순이의 머리가' (Sunining sochi)ga ishlatilganda faqat '예뻐지게 하다' (chiroyli qildirdi) yuzaga kelishi kerak.

Quyida kesimi o'timli fe'l bo'lgan bosh nisbat orttirma nisbatga aylantirilayotganda gap tuzilishi qanday o'zgarishini tahlil qilib ko'raylik. Bu misollardagidek kesimi o'timli fe'l bo'lgan vaziyatda bosh nisbatning to'ldiruvchisi orttirma nisbatda to'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchi bo'lishidan tashqari sifat, o'timsiz fe'l vaziyati bilan asosli farqi yo'q. Bir gap ichida bir xil tarkib kelishidan qochish bilan bir

xilligi sababli bosh nisbatning egasi orttirma nisbatning egasi yoki to'ldiruvchisiga aylanishiga qaraganda '에게' qo'shilib holga aylanishi yanada tabiiyroqdir.

Kesimi '명사 – 이다' bo'lganda qo'shimcha qo'shish orqali va yana albatta '게 하다' orqali ham orttirma nisbat yasalishi mumkin. Bu paytda '이다' fe'li '되다' ga almashsa tabiiy ravishda orttirma nisbat gapi bo'ladi. '있다' bo'lganda '게 하다' orqali orttirma nisbat yasash mumkin.

(15) 가: 나는 그를 가수이게 했다 **(X)**

나: 나는 그를 가수가 되게 했다 **(0)** (Men uni qo'shiqchi qildirdim.)

다: 영화는 순이를 학교에 있게 했다 **(0)** (Kino Sunini maktabga boradigan qildi.)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1."Koreys tili gramatikasi" Kim Chun Sig. Toshkent, 2007.

2.'외국어인을 위한 한국어 문법' I-qism. 대한밈국, 서울, 커뮤니케이션북스, 2005.

3.교사용 지도서 문법. - 교육 인적 자원부, 2007 년.

4.서강 한국어. Student book 3B. – 서강 대학교 한국어 교육원 2005 년.

5.동앙 새국어 사전. – 동아 출판사 1992 년.

6.Furkatovna, B. I. (2021). DISCURSIVE-PRAGMATIC FEATURES OF KOREAN AND UZBEK ARTICLES ON THE CONCEPT OF"/MAN" 사람. *International Journal of Management*, *12*(2).

7.Баенханова, И. (2019). Паремияларнинг турли тизимдаги тилларда умумий хусусиятлари. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (2 (71)), 64-66.

8.Баёнханова, И. Ф. (2021). KOREYS TILIDA SOMATIK FRAZEOLOGIZMLARNING IFODA MA'NOSIGA KO'RA TURLARI. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, *4*(2).

9.http://koreanbooks.ucoz.ru

10. http://www.geocities.com.

© Sh. Kamalova, 2022.

VOICE CATEGORY AND USEFUL PROPERTIES IN KOREAN VERBS

Sh. Kamalova

This article discusses the use of verbs and their relative categories in Uzbek and Korean, the syntactic use of relative categories in the text, the use of relative pronouns in Korean and their importance in teaching foreign languages.

Key words: independent verb, voice, active voice, main voice, passive voice, accusative voice.

© Sh. Kamalova, 2022.

KURASH RULES AND ITS FEATURES

A. Allanazarova[1]

Wrestlers also bow before and after leaving the mat, entering and exiting the wrestling arena, placing their right hands on their left chest at the beginning and end of each fight. After bowing in front of the wrestling arena, the wrestlers must walk to the designated place, then put their right hand on their left chest and bow to each other.

Key words: Kurash, opponent, carpet, referee, exercise, solo, strength, wrestling, wrestler.

Introduction.

The Law on Education and the First President of the Republic of Uzbekistan I.A. By Karimov on October 24, 2004. With the adoption of the decision "On the establishment of the Fund for the Development of Children's Sports in Uzbekistan", the study of the physical development of children and adolescents living in different geographical and environmental conditions is becoming increasingly important. Uzbek folk games are based on the specific traditions, living conditions, living climate, historical monuments, environmental conditions of the people, and are used according to gender, age and health. In particular, a large-scale work is being done in the sport of wrestling.

Literature analysis and methodology

1. Features of the rules of wrestling In wrestling, you can move forward, backward or sideways when catching and lifting an opponent. As soon as it is lifted off the ground, it should be turned quickly and thrown back and forth. When lifting from the ground, it is necessary to turn quickly to the left or right, throwing the opponent to the side or shovel. Before the start of each bout, three judges (middle judge, two side judges) stand together at the edge of the competition area, placing their right hands on their left chest and bowing before taking their seats. Before leaving the competition area, the judges gather again on the sidelines and place their right hands on their left chest and the spectators bow in many directions. 2. Wrestlers also bow before and after leaving the mat, entering and exiting the wrestling arena, placing their right hands on their left chest at the beginning and end of each fight. After bowing in front of the wrestling arena, the wrestlers must walk to the designated place, then put their right hand on their left chest and bow to each other. 3. After the referee announces the result of the fight, the wrestlers put their right hands on their left chest again, bow to each other and leave the carpet. 4. The Referee and the Referees on the sidelines must stand in a state of readiness before the Wrestlers take to the mat. 5. All bows are performed by bending the neck and torso. If the Wrestlers do not perform the bow, the referee must demand that it be performed. 6. The referees on the rug must make sure that the surface of the rug is flat, clean, not open between the tatami, that the benches are in place and that the wrestlers meet the requirements of the rules. The arbitrator should stand upright in the middle of the carpet, facing the time table.

When the referee gives the "TO'XTA" order, he should watch the wrestlers, and if they do not hear the order, the arbitrator in the middle will quickly approach them and stop. XXII. Team leaders, coaches and representatives 1. Only the team leader, coach or representative has the right to address the referee and his assistants directly. 2. The leader of the team on the clothes of the wrestlers and their timely carpet and general discipline. 3. Along with the chief referee and the referees, the team leader also participates in the draw. 4. In the process of wrestling, there should be a place for team leaders, who should be in their places. 5. Team leaders or coaches may also serve as referees if they have an arbitration certificate. 6. Managers who do not comply with the above will be dismissed and the relevant organizations will be notified. 7. The group coach may stand at a designated place during the fight or at a distance of 2 m around the carpet. 8. The coach of the group may be present at the time of the injury of his wrestler in the prescribed manner by the doctor, but it is forbidden to disobey or insult

[1]*Allanazarova Amangul* – Teacher of Karakalpak State University, Faculty of Physical Culture.

the decision of the referees on the edge of the carpet and in the middle. 9. If the group coach does not comply with the above, the midfielder may require the referee to give a "DAKKI" warning to the coach, and if this happens again, the referee may issue an "G'IRROM" warning and disqualify him.

Results.

Procedure for determining the weight of wrestlers 1. The weights of wrestlers competing in any weight category of the competition are measured two hours before the start of the competition. 2. Weighing should not take more than 1 (one) hour, if there are many participants and it is not possible to weigh on one scale, it is possible to make two or three scales with the permission of the referee, but wrestlers in each weight category must, must be weighed on a single scale. 3. Wrestlers enter the measurement with an identity document condition 4. Wrestler who does not weigh himself, in wrestling in this weight category will not be set. 5. Wrestlers must not wear anything other than underwear during the measurement. 6. The commission formed by the Chief Referee in the process of determining the weight of wrestlers should be: assistant referee, secretary, medical officer, 2-3 referees. The name of the wrestler who determined the weight of the scales shall be recorded in the weighing report.

Age and weight categories of wrestlers 1. The participants of the competition are divided into the following weights: Children (4-7 years old) - 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 19 19 kg Children (8-11 years old) -20, 21, 23, 25, 27, 30, 33 33 kg Children (12-13 years old) - 33, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 60, 65, 70, 70 kg. Adolescents (14-15 years old) - 38, 42, 46, 50, 55, 60, 65, 71, 77, 83, 83 kg. Youth (16-17 years) - 42, 46, 50, 55, 60, 65, 71, 77, 83, 90. 90 kg. Adults (18-35sh) - 60, 66, 73, 81. 90, 100, 100 kg. 36-56 years and older - 60, 65. 70. 75, 80, 85, 90, 95, 95 kg 2.Age and weight categories for girls and women; girls (4-7 years) - 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 17 kg girls (8-11 years old) - 18, 19, 20, 22, 24, 27, 27 kg girls - (12-13 years old) -30, 33, 36, 40, 44, 48, 52, 57, 57 kg. (14-15 years old) - 33, 36. 40, 44, 48, 52, 57, 63, 63 kg. (16 -17 years old) - 36, 40, 44. 48, 52, 57, 63, 70. 70 kg. women - (over 18 years old) -48, 52, 57, 63, 70, 78. 87 87 kg; 3. Young and old wrestlers can compete in absolute weight (with the permission of the Chief Referee), regardless of their weight. All weightlifters must participate in the competition with medical permission, otherwise the Chief Judge is responsible.

Fighting Time In Competitions Shooting time for boys and girls aged 4-7 years is 2 minutes; Shooting time for boys and girls aged 8-10 years is 2 minutes; Shooting time for teenagers and girls aged 11-16 is 3 minutes; Shooting time for adults and women aged 16-35 is 4 minutes Shooting time for adults and women aged 16-35 years is 3 minutes -36-56 adult fight 2 minutes; Requirements for Wrestlers to participate in the competition 1. Contestants are required to: -Document proving identity and age, the above-mentioned - special clothing, a certificate (category) determining the level of skill of the wrestler; - Sealed certificate of affiliation, information about the doctor's permission.

All of the above documents will be reviewed by the Mandate Commission prior to the competition and approved by the Chief Medical Officer and the members of the Commission. Team leaders are responsible for meeting the above conditions and requirements.

References:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. http://kurash-ika.org/en/chempiony-mira/
3. http://kurash-ika.org/en/category/news/
4. http://kurash-ika.org/en/rezul-taty-turnirov-v-termeze/ (World senior female and veteran world championships)
5. http://kurash-ika.org/en/rezul-taty-v-chempionata-mira-sredi-vzrosly-h/
6. http://kurash-ika.org/en/rezul-taty-i-chempionata-mira-sredi veteranov/ (Results of I World veteran champs)
7. http://kurash-ika.org/en/aziya-dominiruet-na-pervom-komandnom-kubke-mira/

© A. Allanazarova, 2022.

METHODS OF USING MOBILE GAMES IN THE COMPLEX TRAINING OF YOUNG PLAYERS IN FOOTBALL CLUBS

M.A. Kutlimuratov[1]

The article on "The role of innovative technologies in improving the technical training of young players" is based on innovative technologies. Cases, interactive methods, various lesson plans, tests and control questions have been developed on the topic. In his work, recommendations are given to improve the technical skills of young players through modern technical means.

Key words: Young player, agility, quality, method, development, training, exposure time, agility, loading, training.

Introduction.

Modernization is reflected in modern football, as in every aspect. As a result of the attention paid to football and the reforms carried out under the leadership of our President, the results of our teams are growing. At the same time, the analysis of today's competitions will play an important role in training young players who will become football owners in the future. Based on this, it is the main task of today's specialist to identify the mistakes and shortcomings of the teams and to reduce these mistakes in the next generation.

Literature analysis and methodology.

The general physical training of young players and the physiological value of technical and tactical exercises are not taken into account. It does not work and is not designed with modern football-specific models. Today, this work is one of the most pressing issues. The purpose of the final project: to study the theoretical and practical issues of teaching technical movements in the field of football theory and methodology, to develop conclusions and recommendations for improving teaching on the topic based on the formation of innovative technologies. Explain the essence of the technical actions of the subject "Football Theory and Methodology" in the curriculum; Preparation of innovative technologies on the topic; Development of proposals and recommendations for further improvement of technical training.

A description of the technical movements of young players. According to the research of many scientists, it is important to develop specific lesson plans, demonstrate and apply them in order to develop training plans and increase the effectiveness of technical and tactical actions. In the development of modern football, the methods of play are improving and the movements of the players are improving. According to world football experts, the development of modern football has many aspects. These are: 1. Each player leads the game to the end; 2. High-speed movement of players across the field with and without the ball; 3. Rapid performance of technical and tactical actions; 4. During the game, they must accurately pass the ball to their teammates, direct the shots on goal and perform other technical techniques.

Results.

Today's world football requires every player to handle the ball correctly, to make clear and error-free moves, and to be able to play both offensively and defensively. This is because an inaccurate action can lead to an ineffective end of the team's attacks, or a missed ball. Coaches often use tactical systems based on the skill and strength of the football team. These systems are sometimes useful and sometimes justified (13,29,32). The great attention paid to football in our country requires a lot of efforts for the development of football. Insufficient technical, tactical and physical training of young players, and in order to overcome these shortcomings in the future, requires the

[1]*Kutlimuratov Mukhammaddin Amangeldi ugli* – Teacher of Nukus branch, Uzbek State University of Physical Education and Sport.

strengthening of today's young players, ie training in football clubs. The above-mentioned scientific and methodological data prove that speed and strength qualities in general are one of the important factors in the training of highly qualified athletes. Below you can see a diagram and table that can be used when using innovations.

Advantages Disadvantages Mastering technical moves at a high level makes tactical moves successful helps to do. Attacks that do not take a high level of technical action prevents completion. Help the team retain the ball by performing technical actions correctly will give. There are a lot of tricks in organizing tactical combinations errors occur. The high level of technical movement allows the player to move in different zones of the field. Improper technical skills in accurate delivery of the ball to the partner deficiencies occur. The high level of technical effort allows the player to compete with the opponent self-confidence is high. Lack of technical skills is a case of taking the ball away from the opponent creates.

Discussion.

The trainings on innovative football technologies, developed by us and recommended to coaches, were selected based on the situation in the game, based on the game. From this research, we recommend that professionals choose the exercises they choose to be game-specific, and that players improve their technical skills and choose tactical moves. The exercises we choose can also have a positive effect on the players we introduce. That is why we recommend these exercises. These exercises will help to make the training process more interesting. In addition, we believe that in addition to the main part of the training process, we should pay attention to the warm-up exercises in the preparatory part. These exercises help players to change their behavior, especially those involved in offensive movements. The concluding section provides recommendations for improving the technical skills of players through modern technical means.

Conclusion.

The main requirements for technical action in the organization of a rapid attack: 1. “Cut” them so that the opposing attackers do not have time to return to the defense to pass the ball forward really fast in order to "put". Of course, each of them will try to return to the defense as soon as possible, but it is clear that the attackers have saved time and they can use it skillfully to create a real chance to score. 2. When performing the actions of the second and third phases of the players should be on the basis of combinations performed at high speed, bringing the technique to the state on the basis of modern innovative technologies. 3. Trainees can maneuver to deliver the ball along the wing, in the center and across the entire width of the field. The main goal is to find the shortest way to get to the impact position. It is important to keep in mind that even a slight delay in the development of the attack will allow the players who were previously "cut off" by the opponent to return to the defense, and thus complicate the attack. 4. The front line players must be well versed in the art of individual combat, that is, they must be able to beat the opponent alone. Using the shortest path to the attacking position, he must strike the goal as soon as the first opportunity arises, or create conditions for the partners to capture the goal. 5. The team must have a certain player who is waiting for the first pass from the defense. In order for his teammates to deliver the ball to him in the shortest possible time, they must know the player's favorite position. The unexpectedness of the team's actions is due to the fact that the ball is transferred to the front line of the attack at such a maximum speed. Often, on the first long pass, the ball is sent to the team's dispatcher. He is able to withstand a fierce attack better than anyone, as he is able to assess the situation in the game faster and more accurately than his other teammates.

References:

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Physical Culture and Sports". Tashkent, September 5, 2015. 174 - People's Word newspaper.
2. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for further development of football". Tashkent. March 16, 2018. PP-3610.

3. Football of the President of the Republic of Uzbekistan in Uzbekistan Decree on measures to bring development to a whole new level. Tashkent. December
4. 2019. PF-5887-son. 4.Akramov R.A., Talibjanov A.I —Preparation of football players of high qualification. Uchebnoe posobie. Tashkent, 1994. p-24.
5. Aliyev M.B., Usmonxo „jayev T.S., Sagdiyev H.H. Sports games. Football. T., Ilm Ziyo, 2007. 118 p.
6. Akramov R.A. Games and training loads in football. Uchebnoe posobie. Tashkent Izd-vo.Abu-Ali-Ibn-Sino. - 2000 - p. 135.
7. Nurimov R.I. Technico-tactical and physical training of qualified football players. Uchebnoe posobie. Tashkent, 2001.- p - 48-96.
8. Nurimov RI Technical and tactical training of young players. Textbook. Tashkent, 2005. - pp. 35-58. 12.R.I.Nurimov. —Football theory and methodology||. Textbook. ITA-PRESS.Tashkent. 2015. 342 p.
9. R.I.Nurimov, Abidov Sh.U, Nurimov Z.R, S.R.Davletmuradov. —Sport and national games|| (Football) .Textbook.ITA-PRESS. Tashkent. 2015. 211-248 p.

© M.A. Kutlimuratov, 2022.

IJTIMOIY ISH XODIM FAOLIYATIDA "OILA, MAHALLA VA MAKTAB" KONSEPSIYASINING O'RNI VA AHAMIYATI.

Ja.N. Sharobidinov[1]

Ushbu maqolada ijtimoiy ish xodimining aholini turli qatlamlari bilan ishlash jarayonida "Oila, mahalla va maktab" konsepsiyasining o'rni va ahamiyatini yoritib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: ijtimoiy xodim, konsepsiya,komil shaxs,fidoyilik, insonparvarlik,jamiyat,pedagogik madaniyat,mafkuraviy tarbiya,kasbiy faoliyat.

Kelajagimiz egalarini ma'nan yetuk, jismonan sog'lom, yuksak salohiyatli, hech kimdan kam bo'lmagan holda kamolga yetishida oila- mahalla- ta'lim muasssasini hamkorligi muhim ahamiyatga ega. O'sib borayotgan yosh avlodni har tomonlama yuksak barkamol etib tarbiyalash xalqimizning tarixiy orzusi bo'lib, farzandlarni axloqiy-ma'naviy, milliy madaniy, tarixiy an'analariga hamda umuminsoniy qadriyatlarga asoslanib, komil shaxsni shakllantirish ota-onalar, maktab, mahallalar, umuman olganda jamiyatning har bir tabaqasining oldida turgan eng asosiy ma'suliyatli vazifalardan biri hisoblanadi.Farzandlar oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu kichik jamoada anglaydi. Ular ongiga dastlabki ma'naviy-axloqiy bilimlarni singdirishda oilaning, ayniqsa, ta'lim-tarbiya muassasalarining o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim-tarbiya muassasalari, oila va mahalla qo'mitalari ijtimoiy institutlarning asosiy vazifasi barcha yoshlarimizning ma'naviy boyligini, dunyoqarashini yuksaltirishga, ularning o'ziligini anglashiga,tarixini bilishga ko'maklashib boradi.

1993-yilda «Oila, mahalla, maktab hamkorligi» konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Konsepsiyada taraqqiyotimizning ma'naviy-axloqiy negizi milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi ekanligi e'tirof etilgan. Bugungi kunda yurtimizda yuz berayotgan o'zgarishlar «Oila, mahalla, maktab hamkorligi» yo'nalishida bola tarbiyasida oila, ota-ona, mahalla, maktabning asosiy vazifalarini mazmunan yangilab, hayotga tatbiq etishni taqozo etadi.Kontsepsiyada taraqqiyotimizning ma'naviy-ahloqiy negizi milliy va umum insoniy qadriyatlar uyg'unligi ekanligi e'tirof etilgan. Milliy tarbiya yo'nalishi orqali yoshlarda o'zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g'urur, millatlararo muloqot madaniyati, milliy mafkuraviy onglilik, milliy odob, fidoyilik fazilatlari shakllantiriladi. Bu Kontsepsiya milliy davlatchilik va jamiyat qurilishi talablari asosligini ta'minlaydi.

«Oila, maktab, mahalla hamkorligi» bugungi kunning ma'naviy – ma'rifiy, mafkuraviy, tarbiyaviy zarurati ekanligini bildiradi. Yosh avlodni ma'naviy ahloqiy tarbiyalashda xalqimizning boy milliy, madaniy, tarixiy an'analariga, urf odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali, zamonaviy pedogogik texnologiyaning ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilishi, shaxsni tarbiyalash va uni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta'minlash; umumiy hamda milliy pedagogik madaniyatini oshirish; mamlakatimiz fuqarolari orasida milliy mafkuraviy tarbiya ishlarini takomillashtirish «Oila, maktab, mahalla hamkorligi» Kontsepsiyasining asosiy maqsadidir.Mazkur vazifalar ijtimoy ish hodimlari va mahalla faollari tomonidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi zarur bo'lgan masalalarni muhokama qilish va ularni oqilona hal etishda faollik ko'rsatish, oilaviy tarbiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Yurtimizda mavjud bo'lgan barcha o'zini-o'zi boshqarish organlarida "oila – mahalla – ta'lim muassasi " jamoatchilik kengashlari tashkil etilib, ular ota-onalarning farzand tarbiyasidagi ma'sulyatini oshirish, o'quvchilarning darslarga qatnashishini o'rganish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Afsuski, bugungi kunda axloqiy buzuqlik, zo'ravonlik, individualizm, egosentrizm kabi yot illatlar yoshlarimiz ichida keng tarqalmoqda. Ana shunday illatlarning oldini olish maqsadida bugungi murakkab mafkuraviy jarayonlarni artoflicha tahlil qila oladigan mutaxasislarni jalb

---

[1] *Sharobidinov Jaxongir Nizomidin o`gli* – Farg`ona davlat universiteti, Magistatura 2-bosqich talabasi.

etish yoki ularni qayta tayyorlash oldimizda turgama asosiyat kun masalalaridan sanaladi .Ijtimoiy ish xodimlari shunday tipdagi hodimlar hisoblanadi.

Ijtimoiy ish hodimlari ijtimoiy o'zgarishlarga, insoniy munosabatlardagi muammolarni hal etishga, shunigdek odamlarning turmish farovonligini yaxshilash uchun imkoniyatlar va erkinliklarni o'rnatishga yordam beradi. Ijtimoiy ish hodimi xizmat tizimini qaror topishi aholi bilan ishlashda fuqarolarni samarali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash imkonini beradigan zamonaviy metodika va texnologiyalardan foydalanish mamlakat ijtimoiy siyosatining eng muhim tendensiyasi hisoblanadi. Xozirgi O'zbekiston sharoitida aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish tizimi alohida shaxslarni, oilalar yoki guruhlarni moslashtirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning muayyan usullari tizimi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan muhimi- bu ham bo'lsa ijtimoiy siyosatdir. Har yilgi davlat harajatlarining katta qismi aynan ijtimoiy masalalarga ajratilayotganligi- fikrimizning dalilidir.

Davlat dasturining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi davlat va jamoat tashkilotlarining mustahkam hamkorligi, ta'lim muassasalari mutaxassislari, oilalar, mahalla faollari, umuman barcha fuqarolarning faol ishtirokini taqozo etadi. Bolalar — kelajagimiz ekan, ularni ham jismonan, ruhan, ham ma'nan sog'lom bo'lib kamolga yetkazish asosiy vazifamizdir. Yuqoridagi vazifalarni bajarishda jamiyatning barcha qatlamlari bilan bir qatorda ijtimoiy ish hodimlarining ham asosiy kasbiy faoliyati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Oila, mahalla, maktab hamkorligi» Kontseptsiyasi. 1993
2. To'ychiyeva "Yoshlar va konfliktlar:konfliktlar yechimiga o'rganish" Toshkent.2008
3. Abdullayev Sardorbek : Ijtimoiy tizim-Ijtimoiy institutlar" Toshkent. 2021
4. Vaxobov "Ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy ishga kirish" Toshkent. 2018
5. Аслонов, Ш. Ш. (2020). КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. *Гуманитарный трактат*, (84), 17-19.
6. Аслонова, Ш. И. (2020). ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ МОЛОДЁЖИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ. *Интернаука*, (21-1), 59-60.
7. Madaminovich, T. I. (2017). THE LINGUISTIC PECULIARITIES AND APPROPRIATE METHODS OF TRANSLATION. *Восточно-европейский научный журнал*, (12-4 (28)), 52-53.
8. ШВАЧКО, Е. В. (2017). Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-творч. форума. 31 окт.–3 нояб. 2017 г./Челяб. гос. ин-т культуры; сост. ЕВ Швачко.–Челябинск: ЧГИК, 2017.–394 с. ISBN 978-5-94839-629-3.
9. Madaminovich, T. I., Khusanovich, K. B., Akhatovna, K. O., & Kholmamatovna, B. L. (2019). Features of the system of formation of compensatory competence among agricultural students as a means of filling in professional terminology. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, *8*(11), 2202-2206.

© Ja.N. Sharobidinov, 2022.

EFFECTIVE AND INNOVATIVE METHODS OF TEACHING MATH IN SECONDARY SCHOOL

L.Sh. Normamatova[1], Sh.Sh. Umarov[2]

Article deals with the basic requirements for a mathematics lesson. An analysis of the structure of the lesson shows that the purpose of the lesson plays a leading role in it: it is the purpose of the lesson that determines its structure, sets the relationship between the stages of the lesson, subordinates them and combines them into a single whole. In the literature on the methodology of teaching mathematics, one can find specific recommendations for setting the general goal of the lesson, the essence of which is as follows: first, the main didactic (educational) goal is singled out, based on which opportunities are identified for setting the goals of education and development of students in the mathematics lesson through its mathematical content. Purposefully and systematically, not only teaching mathematics, but also education in mathematics lessons should be carried out. For the practice of teaching, it is very important that the goal of the lesson set by the teacher is understood by the student. The purpose realized by the student, the educational cognitive task help him to act actively and accelerate the process of obtaining the result of his actions. The article provides some guidance on the use of these technologies.

Key words: mathematics teaching methodology, school, didactic goal, educational goals.

Introduction.

The relevance of the chosen topic is due to the fact that in recent years a large number of computer products for educational purposes of various directions have been developed. Unfortunately, there are no methods for their practical use in the school educational process, including in the process of teaching mathematics. Creating a methodological basis for the use of these products is very important. A specific feature of secondary school informatization is the need to supply computers along with application programs. They should cover all major school disciplines (mathematics, physics, chemistry, etc.). And the lack of methodological recommendations in existing educational computer products that take into account the specifics of a particular subject and the training of a teacher will lead to the fact that in many schools they will not be in demand, regardless of quality and content. And the other side of this issue is that not all teachers are ready for the effective use of computer technology and computer products for educational purposes in the educational process. And the training or retraining of teachers for the use and application of computer training products in the educational process is of great importance. Questions of methods of teaching mathematics using information technology and computer products for educational purposes are directly related to the issues of informatization of education. Experts note that the use of computer technology in the learning process is one of the means to increase the efficiency of the process of mastering knowledge. Most of the existing and developing methods of intensive training are based on the widespread use of various forms of audiovisual information, and computer technologies provide invaluable assistance here, making it possible to eliminate many shortcomings in the professional training of specialists. Although the role of education is constantly growing throughout the world and education systems have been appointed in each country, it should be at the level of practical knowledge and orientation of the peoples of the world. Today, in the Republic of Uzbekistan, very big changes are being made in the field of education, which is a significant event.

[1]*Normamatova Lobar Shavkatovna* – Teacher of 3rd school of Samarkand district.
[2]*Umarov Shokirjon Sheralievich* – Teacher of academic lyceum of Samarkand State University.

Main part.

The general goal of the lesson (the unity of teaching, upbringing and development) gives rise to new content and structure of mathematics lessons. Let us briefly describe the structure of two lessons conducted with the aim of “teaching to learn”. Example 1. Teacher X. in the system of lessons conducted in the lower grades with the aim "teach to learn", provides special lessons: "How I teach lessons in mathematics." On the same day of the week, fifth graders were scheduled to have two math lessons. In the first lesson, a new rule for adding rational numbers with different signs was introduced for students, and the first steps were taken to develop the skills to apply the rule in practice. At the end of the first lesson, the fifth graders received a homework assignment: to work through the text of the textbook, to complete the exercises. The students did it not at home, but at the next math lesson. The teacher gives the target setting: "Guys, now we will do our homework together." We agreed on the sequence of its implementation: first of all, it is necessary to work out the text from the textbook, then learn the addition rule, but not by repeating it many times, but in the process of doing the exercises, pronouncing the rule first out loud, and then to yourself.

Each student has bookmarks in the textbook - blank strips of paper, the lengths of which coincide with the length of the page, and the width with the width of its margin. One such strip is combined with the field of the readable page. The text is read with a pencil in hand. At the first reading, markings of what has been read are made on a numbered strip: the main idea, for example, is marked with parentheses, especially important places with an exclamation mark or two vertical lines, etc. When re-reading, the student seeks to make out difficult places in the text, re-read the main thoughts, formulate the main questions and write down the answers to them in a workbook, etc. In working on the text of the last lesson, the students noted the most important thing - the addition rule and patterns for performing the action. Then, in accordance with the patterns, pronouncing the steps indicated in the rule, they perform the addition [1.p.85]. So gradually students acquire the ability to "learn lessons." Example 2. In high school, it is possible, based on the assumption that students are able to extract new knowledge from a mathematical book, to build a lesson in such a way that the discussion of new material that students studied independently at home comes to the fore. Students first ask questions on independently developed new material, show how they singled out the main thing, drew conclusions, etc. The second important requirement for a mathematics lesson is the rational construction of its content. There is no doubt that the main thing in a mathematics lesson is its mathematical content, which should deeply reflect the logic of a given subject and be decisive in everything that is done in the lesson. It is on the basis of the mathematical content of the lesson that students develop three types of skills and abilities: mathematical, general intellectual (methods of mental activity), skills and abilities of educational activity.

It is important to teach students not so much mathematical facts per se, but to introduce students to the methods of mathematics, to develop their thinking [2.p.123]. If, for example, it is planned to acquaint students in a lesson with a new theorem and its proof, then the entire content of the lesson should be looked at from the point of view of teaching deductive reasoning, general methods of proof, etc. The teacher also analyzes the same mathematical content from the point of view of the possibilities for students to advance in mastering educational actions, for example, actions “obtaining consequences” and “subsuming under the concept” [4.p.26]. Training of all types of content, skills and abilities should be carried out systematically, in a certain system. In each lesson, it is important to single out the core idea of its mathematical content and group everything else around it. The third requirement for the lesson is the optimal choice of means, methods and techniques of teaching and upbringing in the classroom. A large role in the selection of means, methods and techniques of work in the classroom is assigned to the teacher. The success of the case here depends largely on how deeply the teacher penetrates into the specifics of the educational material, how skillfully he sets educational cognitive tasks, taking into account the level of general and mathematical preparation of students, their personal qualities and predicting the results of using a particular means, method or technique. [3.p.355]. When choosing the means, methods and techniques of teaching, it must be remembered that they cannot be universalized. None of the means, none of the methods, taken in isolation, can ensure

the achievement of learning goals. The specificity of the subject "mathematics" is such that the main teaching is visual-verbal means in various combinations. The lesson of mathematics is characterized by the complex use of visual and technical teaching aids.

Conclusion.

The lesson of mathematics is characterized by a variety of forms of organization of educational activities of students. The tasks of self-education, self-control and self-assessment of one's work require the development of individual forms of organization of educational activities. Group forms of work of students in the classroom are also being adopted. Correctly organizing the work of students in groups is a serious methodological problem. It is unacceptable that only stronger students be active in heterogeneous groups, that they impose their opinions, solutions to problems on other members of the group, let them write off ready-made solutions to problems, etc. Ill-considered group work can cause great harm to learning and education. It is good if the strong guide the work of the weaker students of this group, help them move forward, follow the progress of others. Depending on the goal, groups can be formed in very different ways.

References:

1. Djanaberdieva S.A. Entertaining methods of teaching mathematics // International Journal of Applied and Fundamental Research, 2014. No. 3-1. pp. 92-96.
2. [Electronic resource]. Access mode: https://applied-research.ru/ru/article/view?id=4757/ (date of access: 01/21/2020).
3. Episheva O.B. General methodology of teaching mathematics in secondary school / Tobolsk, Publishing House of TSPI im. DI. Mendeleev, 1997.
4. Ermolaeva N.A., Maslova G.G. New in the course of secondary school mathematics / M .: Education, 1978.
5. Shahram, A., Umida, K., & Zarina, R. (2020). Information technology's role in the study of foreign languages. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, *9*(3), 96-98.
6. Аслонов, Ш. Ш. (2020). КОМПЬЮТЕРНАЯ ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. *Гуманитарный трактат*, (84), 17-19.
7. Sherzodovich, A. S. (2020). The role of online teaching and innovative methods. *Science and education*, *1*(3), 524-528.

© L.Sh. Normamatova, Sh.Sh. Umarov, 2022.

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE ENTERPRISE

A.M. Dauletmuratov[1], Sh.M. Rejepmuratov[2]

The article describes the important factors in the formation and development of human capital in the enterprise. The authors consider important elements of human capital and the importance of investing in them.

Key words: human capital, investment, innovation, costs, wages, labor productivity, innovative activity.

According to the experience of developed countries, an innovative economy based on science and technology is the basis of socio-economic development. In this regard, the formation of an innovative economy, first of all, requires the effective use of human capital, large investments in it.

This is why all enterprises, regardless of their scope of activity, regularly make mandatory investments in human capital. These include labor costs (salaries), mandatory contributions to extra-budgetary funds, and the cost of compulsory training of employees. Some enterprises, especially those with a small scale of activity, are limited to this type of activity. In this case, the salary is an incentive for the employee, as well as one of the important elements of the formation and development of human capital. In addition to the mandatory investment in their employees, large enterprises incur the following additional costs: The cost of staff training is voluntary for the employer, which usually includes the study of relevant occupations, personal and professional development. Improving the level of education of employees is also one of the elements of the formation and development of human capital. As an incentive element, enterprises have a social policy that includes certain benefits and conditions for workers. This includes providing a vacation or sanatorium referral that has a positive impact on an employee's health, which is one of the key elements of human capital, providing him / her with additional insurance to solve an employee's health problem and making social payments to support employees in a particular life situation.

Another important reason for investing in the formation and development of human capital is the development of innovative activities in the enterprise. The ability of a person to design, start and implement new technologies, new products, that is, to participate in the innovation process, is an important element of human capital today. The study proved that one of the factors determining the contribution of human capital to the income of the enterprise is the cost of innovation. As a rule, these costs include the cost of encouraging innovators working in the enterprise and the cost of creating a favorable environment for the activation of innovative activities in the enterprise. But there is such an element of human capital that its formation is not influenced by the investment of financial resources, which is, of course, the experience of employees. Even in the selection of experienced workers in their field, it is necessary to pursue the right incentive policy and keep them in the enterprise, because the experience gained in the enterprise is more important than the experience gained in another enterprise, because each enterprise has its own characteristics. Involvement in the process is important for the implementation of innovation policy. The large turnover of employees forces the company to incur additional costs in the selection of qualified personnel. This can have a negative impact on an enterprise's productivity and innovation performance. Taking into account the above, we can express the system of investment in the formation and development of human capital in an innovative-active enterprise as follows (Figure 1):

---

[1]*Dauletmuratov Adilbay Mirzabaevich* – Associate Professor of the Department of General Economic Disciplines, KSU named after Berdakh, Uzbekistan.

[2]*Rejepmuratov Sherzod Mansurbek oglu* – 3rd year student in management, KSU named after Berdakh, Uzbekistan.

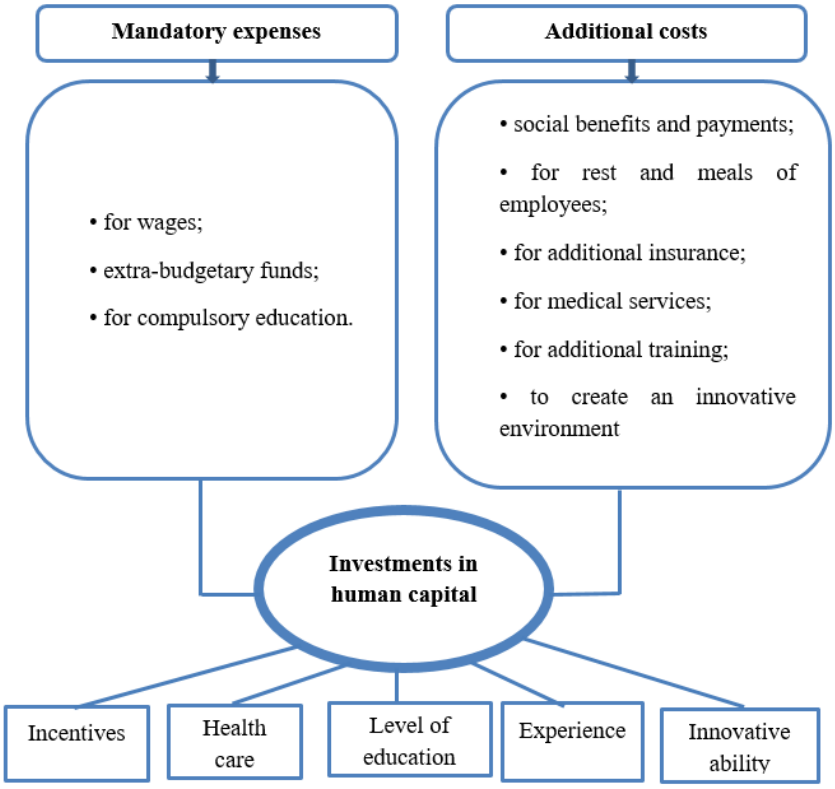

Fig. 1. The system of investing in the formation and development of human capital in the enterprise

Figure 1 shows the composition of the employer's investment in the enterprise, consisting of mandatory and additional investments in human capital, while the rest remains at the discretion of the employer and depends on the socio-economic policy of the enterprise. Investment, in turn, affects the formation and development of elements of human capital. However, it should be noted that in addition to the direct costs incurred by the enterprise in the formation and development of human capital, it also incurs indirect costs (Figure 2).

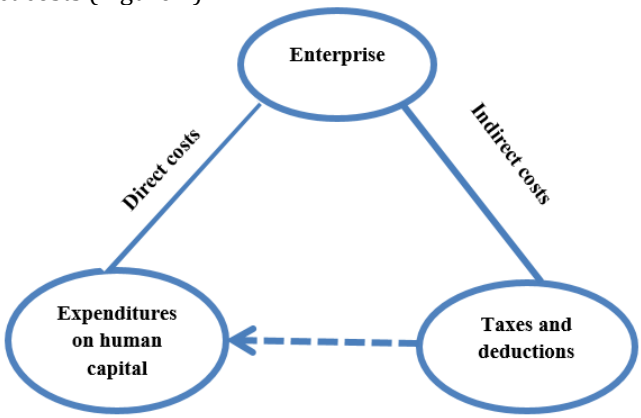

Fig. 2. The interaction of direct (indirect) and indirect costs of the enterprise in the formation and development of human capital

As can be seen from Figure 2, the company invests in the development of current and future human capital, along with the allocation of taxes and deductions to the state budget and extra-budgetary funds.

It is impossible to create a system of formation and development of human capital in the enterprise without a system of principles. The system of principles of formation and development of human capital consists of a set of interrelated elements, the application of which allows to create a system of formation and development of

human capital that is more effective for the enterprise. The principles of this system include:

- **to achieve the main goal of the enterprise**. The essence of this principle is that the process of formation and development of human capital must be closely linked with the production activities of the enterprise;
- **scientificity and relevance**. The formation and development of human capital must be based on the achievements of modern science and meet current requirements;
- **ease of implementation**. This principle is based on taking advantage of the successes of hierarchical management systems at all levels and implementing them;
- **austerity**. All processes of system construction should be carried out at minimal cost;
- **continuity**. The system and all its processes must work continuously;
- **prospects**. The implementation of the system should take into account its role in the future development of the enterprise;
- **complexity**. All elements of the system must interact and be pushed towards a common goal;
- **individuality**. The system is aimed at the formation and development of all elements of human capital of the enterprise, but it must take into account the development of the specific characteristics and needs of each capital carrier.

Thus, the analysis allows us to conclude that the introduction and implementation of the system of formation and development of human capital in the enterprise is a complex process that requires adherence to a number of principles and conditions. At the same time, this system will have certain features in the innovation-active enterprise. These include additional investment in the formation and development of human capital in the enterprise, in particular to develop the innovative abilities of employees. That is, an innovative-active enterprise seeks to fully form and develop human capital using all possible means, but it is advisable to develop a model of human capital assessment to see how justified these measures are and how their effectiveness can be assessed.

References:

1. Abduraxmanov K.X. Human development. Toshkent. 2013. 542 b.
2. Becker G. Return on investment and human capital (globe trekera Back Beckera Chelovechesky capital). // "SSHA: ekonomika, politika, ideologiya", 1993, № 11. - C. 11-12.
3. Dranchuk L.S. Education in the development of human capital in Russia. –M., 2009.
4. www.woldeconomics.com

© A.M. Dauletmuratov, Sh.M. Rejepmuratov, 2022.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THIRD-PARTY FUNDING OF ARBITRATION IN SINGAPORE AND HONG KONG

Du Junpeng[1]

In recent years, relevant practice and theoretical discussions on third-party funding have gradually been carried out in various jurisdictions. This new type of dispute resolution financing tool has gained unprecedented attention in the Asia-Pacific region, especially with the legislative breakthroughs in the arbitration field in Singapore and Hong Kong, China - two international dispute resolution centers in Asia. Both arbitration practitioners and arbitration institutions themselves, while expecting more opportunities from third-party funding, are also working hard to explore the internal logic in order to meet the many challenges brought by the entry of capital into the legal field.

Starting from the overview of third-party funding, this article discusses the development and innovation of funding models, the advantages and disadvantages of third-party funding, compares and analyzes the third-party funding arbitration system in Singapore and Hong Kong, hoping that readers can have a comprehensive understanding of third-party funding.

Key words: Third-party funding, Non-recourse Investment, Disclosure; Conflict of Interest.

I. Overview of Third-Party Funding

(1) Definition

Third Party Funding, also known as Litigation Funding, Arbitration Finance, also known as Alternative Litigation Financing in the United States. For the definition of third-party funding, there has been a lot of controversy in the academic community,<Report Of The Icca-Queen Mary Task Force On Third-Party Funding In International Arbitration> [2]devoted a dedicated chapter to this issue of definition. But in terms of its fundamentals, the definition of third-party funding is roughly divided into broad and narrow definition.

In practice, the broad definition is more adopted by national legislation and arbitration institution. For example, Section 98G of the <Cap. 609 Arbitration Ordinance of Hong Kong> [3] clearly stipulates that:Third-party funding of arbitration is the provision of arbitration funding for an arbitration—(a)under a funding agreement;(b)to a funded party;(c)by a third party funder; and (d)in return for the third party funder receiving a financial benefit only if the arbitration is successful within the meaning of the funding agreement.

Article 27 of the <CIETAC International Investment Arbitration Rules - China International Economic and Trade Arbitration Commission>[4]stipulates that: a"third-party funding"means the situation where a natural person or an entity, who is not a party to the dispute, provides funds to a party to the arbitration to cover all or part of that party's costs for the arbitral proceedings, through an agreement with the party accepting the funding.In addition, similar broad definitions are adopted in the <Siarb Guidelines For Third Party Funders> [5] issued by the Singapore Institute Of Arbitrators.The purpose of the broad definition adopted by the above institutions is mainly to prevent or reduce the circumstance that funders circumvent this definition

---

[1]*Du Junpeng* - master, Tashkent State University of Law.

[2] https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/Third-Party-Funding-Report%20.pdf

[3] https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609?xpid=ID_1498191924036_006

[4] https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2021/07/cietac.org-CIETAC-International-Investment-Arbitration-Rules-China-International-Economic-and-Trade-Arbitration.pdf

[5] https://siarb.org.sg/images/SIArb-TPF-Guidelines-2017_final18-May-2017.pdf

through a certain special entity arrangement (Special Purpose Vehicle), thereby evading supervision.

The narrow definition is more adopted by third-party funders and some scholars, and more defined as "Non-recourse Investment".The Association of Litigation Funders of England and Wales defined the concept of "litigation financing" as follows in the <Code of Conduct for Litigation Funders> [1]published in 2011:"A Funder has access to funds immediately within its control or acts as the exclusive investment advisor to an investment fund which has access to funds immediately within its control, such funds being invested pursuant to a Litigation Funding Agreement (LFA) to enable a Litigant to meet the costs of resolving disputes by litigation or arbitration (including pre-action costs) in return for the Funder: (a) receiving a share of the proceeds if the claim is successful (as defined in the LFA); and (b) not seeking any payment from the Litigant in excess of the amount of the proceeds of the dispute that is being funded, unless the Litigant is in material breach of the provisions of the LFA. " In his book, Yves Derains, a well-known scholar in the field, defines third-party funding as:"A person unrelated to the claim provides funding arrangements for the arbitration costs of one party to the claim (in most cases, the applicant), and the funder then receives remuneration as agreed, either in proportion to the benefits obtained from the award, or in multiples of the investment principal. Fees can also be combined according to the above two methods or set up other more complex charging methods. In the case of an unfavorable ruling, the investor will fail to invest." [2] The narrow definition is more intended to exclude similar dispute resolution financing models such as pre-litigation insurance, post-litigation insurance, and assignment of claims.

(2) Development and innovation of funding models

In addition to the initial dispute settlement procedure initiated by the applicant due to insufficient funds, with the evolution and development of the model itself, the funded parties are not limited to commercial transaction entities with financial difficulties, and some multinational companies with strong funds will also as a mode of company financing and capital planning, third-party funding is included in the scope of its overall capital operation and investment planning.[3]Most third-party funders start their business with a case-by-case non-recourse investment.[4] Whether through the institution's own in-house legal team or external lawyers, funders need to evaluate and risk control to varying degrees on the cases to be invested, and potential targets are often presented through a single case. When deciding to start the investment after the evaluation, the funder will sign a funding agreement with the funded party on the investment matters, and stipulate the respective rights and obligations of both parties according to the characteristics of the case. However, such a model also has many problems such as cost control, conflict of interest, limitation of the right to appeal and so on in some specific jurisdictions. Based on the above considerations, more funders are constantly expanding new products and business models to better adapt to market development and customer needs.

1. Batch case investment

Batch case investment is currently the preferred method of funding for many funders, and it also accounts for the majority of their investment. According to the subdivision of the target object, it is generally divided into two types: Law Firm Finance and Corporate Finance.

(1) Law Firm Finance

---

[1] https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/JCO/Documents/CJC/Publications/CJC+papers/Code+of+Conduct+for+Litigation+Funders+(November+2011).pdf

[2] William W. Park & Catherine A. Rogers, Third Party Funding in International Arbitration: The ICCA Queen-Mary Task Force, in Austrian Yearbook of International Arbitration 113, 118 (Gerold Zeiler et al. eds, 2015).

[3] Norton Rose Fulbright, International arbitration report, Issue7--September 2016, at 3.

[4] Annual Observation of Commercial Dispute Resolution in China (2018), China Legal Publishing Company, 2018 edition, p. 30

Dispute resolution financing arrangements centered on a particular law firm or team of lawyers. The funder conducts due diligence on the law firm or team of lawyers in the early stage to assess the ability and level of lawyers, and then determines a credit line based on the results of the investigation, and agrees a corresponding rate of return for this limit itself according to a specific period. Within this amount, the law firm can review the cases it represents with financing needs and submit investment applications, and the funder only makes a preliminary surface review before making loan investment. The final settlement is based on the agreed investment cycle and rate of return. If the agreed income is exceeded, the law firm and the funder shall distribute according to the previous agreement. If the agreed income is insufficient, the funder shall bear the corresponding losses and risks. Such an arrangement, on the one hand, enhances the efficiency of funders' use of funds, and on the other hand avoids ethical and professional conduct issues such as "should lawyers be responsible to clients or to funders". The Lawyers Ethics Committee of the American Bar Association once wrote a report proposing that "third parties should not be allowed to interfere with their independent exercise of professional judgment." [1]Meanwhile, the funder's investment in the case is also more reflected in financial investment, and the conflict of interest that arbitration prctitioners are often worried about has also reduced the basis for existence.

(2) Corporate Finance

This model is essentially a further derivative of the law firm finance, but the investment object has become the legal department or intellectual property department responsible for dispute resolution in the enterprise. The funder uses the method of due diligence to the legal department of the enterprise in advance to determine a specific line of credit. Similarly, within this limit, the legal department can apply for investment in cases that need financial support in the company, and the legal department will find external lawyers to cooperate and formulate case strategies and control cases. The legal department only needs to pay the previously agreed amount of funds plus the agreed return multiple after a certain return period. As for when to reconcile, and whether the reconciliation conditions are acceptable or not, it is naturally up to the company and its legal department to decide on its own, which avoids potential third-party funders' restrictions on reconciliation and the adverse consequences of termination of the corresponding funding agreement.[2] This, in a sense, satisfies the company's native needs, and at the same time reduces the concerns of many company customers about this model of third-party funding.

2. Case crowdfunding

To attract high-net-worth individuals and professionals to invest with a single case or batch case asset packages as investment targets. Among them, the platform plays a major role. On the one hand, the platform contacts the source of the case, publishes the relevant public information of the source of the case to the prospective investors on the platform, and decides the subscription amount after evaluation. If the subscription does not meet the actual expected capital needs of the case, the platform will also consider introducing professional institutional investors to make up the investment. This innovative model, on the premise of ensuring the total amount of funds, pays more attention to the diversification of fund sources to realize the resource mobilization of this model in the whole society.[3]

3. Analysis of the advantages and disadvantages of third-party funding

(1) Positive effects of third-party funding

---

[1]American Bar Association, Commission on Ethics 20/20, International Report to the House of Delegates, at 4.

[2]Dr. Maxi Scherer and Aren Goldsmith, Third Party Funding in International Arbitration in Europe, Part 1: Funder's Perspectives, RDAI/IBLJ Round Table, 2012.

[3] Hu Xian, Huang Yiwen,The Application of Third-Party Funding in the Combined Arbitration and Mediation System - A Customized Systematic Dispute Resolution Solution Author,China International Arbitration Review (Volume III),http://www.hrbac.org.cn/newsshow.php?id=4455

For funded party, first of all, international arbitration is often time-consuming and costly. Third-party funding can avoid the dilemma of being unable to apply for international arbitration to protect their legitimate rights and interests due to economic problems. Second, third-party funding enables the funded party to transfer the risk of losing an arbitration case, because the arbitration fee that has been paid is borne by the funder and cannot be refunded because the funded party loses the case. In addition, because third-party funders aim at the benefits that can be obtained after winning the arbitration, they and the funded party are a community of interests, so they often provide or seek more professional legal services for the funded party to compensate the funded party deficiencies, increasing the odds of winning the case.

For funders, the third-party funding system is a new investment method that allows funders to share a certain percentage of the winning benefits in the event that the funded party wins the case, while the amount involved in international arbitration cases is often huge, although the funder will face a higher investment risk of losing the case, but at the same time its benefits are also considerable.

For arbitration institutions, recognizing the legitimacy of the third-party funding system and allowing its application will bring more arbitration cases, enhance its influence in the field of international arbitration, and improve its competitive advantage in international arbitration centers.

For the court, the most important positive effect on it is to promote the diversion of cases and ease the pressure of handling more cases with fewer people in the court.

(2) Negative effects of third-party funding

For the arbitration procedure itself, first of all, the existence of the third-party funding system may affect the neutrality and fairness of the arbitration procedure. When the third-party funder intervenes in the arbitration as an investor, an investment relationship arises in addition to the arbitration relationship, which makes the arbitration commercialized and complicated; at the same time, the third-party funding behavior is concealed. If it is not actively disclosed, the counterparty and the arbitrator often cannot know whether the funder has a strong relationship with the arbitrator. Once it exists, it will obviously affect the impartiality of the arbitrator, which in turn will affect the neutrality and impartiality of the arbitration procedure. Second, the third-party funding system may also affect the confidentiality of the arbitration system. Disputes involved in international commercial arbitration are often cross-border disputes and more often involve trade secrets. However, in order to reduce investment risks, funders will inevitably conduct due diligence, such as obtaining information about the counterparty of the arbitration from the funded party, or learning about the arbitration through other channels, which will obviously affect the confidentiality of the arbitration.

For arbitration institutions, the existence of the third-party funding system is prone to the problem of excessive litigation. The emergence of third-party funders relieves the economic pressure of arbitration parties, shares or transfers the risk of losing the case, stimulates the surge in the number of international arbitration cases, and easily leads to the phenomenon of excessive litigation.

For arbitration participants, the existence of third-party funding may give rise to multiple conflicts of interest. For example, there may be conflicts of interest between the funder and the counterparty to the arbitration, with the arbitrator, and even with the funded party. Taking the latter as an example, the interests of the funder and the funded party are generally the same, that is, to obtain the support of the arbitral tribunal and thus obtain income/compensation. However, this consistency may disappear in some cases. For example, when facing the settlement request of the counterparty, the settlement amount is often lower than the prevailing referee, so the funder intervenes in the settlement and prefers the arbitration referee in order to obtain more returns. Funded parties often consider settlement because of litigation, which creates a conflict of interest between the parties.

4. Comparative analysis of third-party funding arbitration system in Singapore and Hong Kong

The laws of both Singapore and Hong Kong draw on many of the more mature judicial and regulatory regimes in the UK at the time, including the prohibition of maintenance and champerty. But 2017 was an important turning point for the arbitration community in both Hong Kong and Singapore, as both jurisdictions have overcome various fears and challenges associated with third-party funding, passing legislation to allow third-party funding to be used in international arbitration. Third-party funding has gradually gained acceptance in other jurisdictions that set up international arbitration, and Hong Kong and Singapore have a tradition of competition, which has prompted both places to actively or passively defend against any clearly progressive or inclusive approach and reform introduced by the other. No doubt, once one of these jurisdictions takes steps to legalize third-party funding, the other will soon follow.

There are differences in the legalization mechanisms adopted by Hong Kong and Singapore for third-party funding. But no matter which jurisdiction it is, the core driving force or objective driving its change is to ensure that it is a competitive arbitration centre. The following article compares and analyzes the legal systems, pre-set regulatory frameworks, and substantive safeguards and restraints established by the two jurisdictions for third-party funding of arbitration.

(1) Legislative and regulatory attitudes

For the third-party funding regime, both Hong Kong and Singapore recognize its legality in arbitration proceedure. By contrast, Singapore has proactively abolished the prohibition of maintenance and champerty by amending its civil law, thereby creating a platform where third-party funding can easily be extended to other forms of dispute resolution, especially court proceedure.[1] Hong Kong, on the other hand, has taken a more conservative approach: by amending its arbitration regulations, third-party funds can exist in the field of arbitration.[2] In addition, both Hong Kong and Singapore have adopted the 'light touch approach' favoured by Australia, the UK and Wales. Singapore's Ministry of Justice has stated that its reforms "prioritize autonomy and flexibility, with disclosure at the center". However, if the funding arrangement constitutes an abuse of public policy, it may still render it unenforceable. This approach is relatively correct. It goes without saying that in order to be successful, regulation must be principled and commensurate with the actual risks involved. Insufficient regulation of high-risk industries can lead to market misbehavior, while over-regulation of low-risk industries can stifle growth. Since third parties have no recourse for arbitration-funded funds, this is inherently self-regulating: if funders fund unworthy claims, they will lose their investment, so the loose regulation model is adapted to that of.

(2) Scope of application

<Civil Law (Amendment) Act 2017>[3] sets out the scope of permitted use of third-party Funding. These proceedure include international arbitration proceedure together with any ancillary litigation proceedings, mediation proceedings and any enforcement proceedings relating to international arbitral awards. According to Section 98G of the <Cap. 609 Arbitration Ordinance of Hong Kong>[4], third-party funding is mainly applicable to arbitration proceedings and related court proceedings, proceedings before emergency arbitrators and mediation proceedings.

(3) Basic requirements for third-party funders

Both Singapore and Hong Kong require third-party funders to meet certain minimum standards. Such as capital adequacy requirements, in order to ensure that the funded party is not left "isolated" by the funder's inability to meet its obligations during the arbitration process. Furthermore, in Singapore, third-party funding can only be

[1] SG Regulations，S.3.
[2] The Hong Kong Arbitration Ordinance
[3] https://sso.agc.gov.sg/Acts-supp/2-2017/
[4] https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609?xpid=ID_1498191924036_006

provided by organisations whose main business involves providing such funding, and in the event of non-compliance (e.g. not meeting capital adequacy requirements), the funder will no longer be eligible and its rights under or arising from the tripartite funding contract will not be enforceable, including those that are critical to the funder, such as the right to share the proceeds if the case is successful. The Ministry of Justice of Singapore has the authority to impose further regulatory standards on the definition of third-party funders, the nature of disputes in which funding is permitted, and the manner in which funding is provided. In Hong Kong, the Department of Justice of Hong Kong, as an institution under or authorized under <Cap. 609 Arbitration Ordinance of Hong Kong>[1], has formulated a code of practice for third-party funding of arbitration in accordance with Section 98G of the <Cap. 609 Arbitration Ordinance of Hong Kong>, which clarifies that third-party funding of arbitration-related activities in Hong Kong is carried out by a third party routines and standards to be followed. In addition to meeting capital adequacy requirements and capital adequacy disclosure obligations, any promotional material published by third-party funders is required to be clear and accurate, and the funder must ensure that the funded party obtains independent legal advice on its terms before signing the funding agreement, etc.

(4) Disclosure and Conflict of Interest

Conflict of interest is another obvious factor to consider. As noted above, the participation of a third-party funder in arbitration may result in conflicts between the funder and the arbitrator, or between the funder and the non-funded party. To this end, both Hong Kong and Singapore have set disclosure obligations. In Hong Kong, the disclosure obligation rests with the funded party.[2] If a Third-party Funding Agreement exists, the Funded Party must inform all parties involved in the arbitration and the arbitral tribunal (or relevant court, if any) with respect to the implementation and identity of the third-party funder at the commencement of the arbitration or within 15 days of the signing of the Autonomous Agreement) by giving written notice. The third party that makes the fund must remind the funded party. In Singapore, however, the duty of disclosure rests with the legal practitioner, the funded party's lawyer. Relevant documents from the Ministry of Justice indicate that the <Legal Profession (Professional Conduct) Rules 2015>[3] will be amended to stipulate that legal practitioners are obliged to report to courts, arbitral tribunals as soon as practicable and all other arbitration parties to disclose that their clients are third-party funded and to disclose the identity of the third-party funders. This is similar to the statutory requirement in Hong Kong, as it applies to all legal practitioners, including Singapore-registered lawyers as well as regulated foreign lawyers.

Due to the peculiarities of international arbitration proceedings, these disclosure requirements reflect a reasonable position. However, this is subject to an important qualification: Disclosure to the arbitral tribunal and the opposing party should include only two points: first, the existence of funds (including the name and address of the funder); and second, whether the funding agreement includes payment of any the content of unfavorable expenses (the issue of the burden of unfavorable expenses shall be determined by the parties to the agreement autonomously). Of course, opposing parties should not have access to the specific confidential funding arrangements of their opponents, as these arrangements are irrelevant to the substance of the dispute. All commercially and case-sensitive details (such as litigation budgets, funding terms, or funders' risk assessments) should be confidentially edited for disclosure, which may give opposing parties a tactical advantage.

(5) Control issues of third-party funders

The extent to which the third-party funder has control over the conduct of the arbitration (especially any compromise settlement of disputes) is another central issue. Generally speaking, the funder and the funded party have the right to negotiate and decide independently on the control scope of the funder. Singapore took a similar

[1] https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609?xpid=ID_1498191924036_006
[2] 2018 HKIAC Administered Arbitration Rules
[3] https://sso.agc.gov.sg/SL/LPA1966-S706-2015

approach to the UK, recognising that control over the process "should be dealt with in funding agreements". Hong Kong's position prohibits funders from "attempting to influence the legal representative of the funded party to cede control of the arbitration to a third-party funder" and "taking any measures that cause or may cause the legal representative of the funded party to breach their professional duties". In addition, it further prohibits funders from seeking to "control or direct funded parties in arbitration, including but not limited to negotiating and reaching any settlement". This stricter approach reflects Hong Kong's concerns and concerns that third-party investors could influence the judicial process.[1]

In this regard, it should be noted that the moral and fiduciary duty of the funded party's lawyers to their clients must not be limited or hindered by the funded party, and that in the event of a conflict between the funder and the funded party, the funded party attorneys must have the freedom to act in the best interests of the funded party, even if it is against the funder. These protective arrangements can be explicitly included in funding agreements.

(6) Confidentiality

Obviously, under the third-party funding system, it is unavoidable to disclose confidential information about the case to the funder. After all, funders must have sufficient information to assess case risk before they can sign a funding agreement. Once a funder joins, it will obviously want to monitor the progress and development of the process. <The Hong Kong Arbitration Ordinance> [2] has been amended to allow disclosure of protected information "in order to obtain or seek funding from third parties". However, correspondingly, the confidentiality obligations of funders will be further strengthened, requiring them to keep all information and documents related to the main content of arbitration and autonomous agreements confidential in accordance with Hong Kong laws and other applicable laws, and to comply with relevant legal professional confidentiality regulations. As under contract law, follow the terms of any non-disclosure agreement signed between the third-party funder and the funded party. Singapore will address confidentiality issues in industry guidance and best practices for third-party funders, lawyers and arbitrators.

5. Summary

Legislative changes in Singapore and Hong Kong represent a watershed in the development of the third-party funding regime in the field of international arbitration. With changing legislative attitudes in Singapore and Hong Kong, third- party funding could play a greater role in the Asian arbitration community. At present, third-party funding arbitration has been on the rise in many countries and regions, and it is playing an increasingly important role in international trade and international dispute resolution. We should face the booming third-party funding arbitration system with an open and inclusive mind.

References:

1. https://cdn.arbitration-icca.org/s3fs-public/document/media_document/Third-Party-Funding-Report%20.pdf
2. https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609?xpid=ID_1498191924036_006
3. https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2021/07/cietac.org-CIETAC-International-Investment-Arbitration-Rules-China-International-Economic-and-Trade-Arbitration.pdf
4. https://siarb.org.sg/images/SIArb-TPF-Guidelines-2017_final18-May-2017.pdf
5. https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/JCO/Documents/CJC/Publications/CJC+papers/Code+of+Conduct+for+Litigation+Funders+(November+2011).pdf

[1] Liu huayan,On the Third Party Funding System in International Commercial Arbitration-From the perspective of comparative analysis of third-party funding arbitration systems in Singapore and Hong Kong,http://www.dhl.com.cn/CN/tansuocontent/0008/016908/7.aspx?MID=0902

[2] https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609

6. William W. Park & Catherine A. Rogers, Third Party Funding in International Arbitration: The ICCA Queen-Mary Task Force, in Austrian Yearbook of International Arbitration 113, 118 (Gerold Zeiler et al. eds, 2015).
7. Norton Rose Fulbright, International arbitration report, Issue7--September 2016, at 3.
8. Annual Observation of Commercial Dispute Resolution in China (2018), China Legal Publishing Company, 2018 edition, p. 30
9. American Bar Association, Commission on Ethics 20/20, International Report to the House of Delegates, at 4.
10. Dr. Maxi Scherer and Aren Goldsmith, Third Party Funding in International Arbitration in Europe, Part 1: Funder's Perspectives, RDAI/IBLJ Round Table, 2012.
11. Hu Xian,Huang Yiwen,The Application of Third-Party Funding in the Combined Arbitration and Mediation System - A Customized Systematic Dispute Resolution Solution Author,China International Arbitration Review (Volume III),http://www.hrbac.org.cn/newsshow.php?id=4455
12. SG Regulations，S.3.
13. The Hong Kong Arbitration Ordinance
14. https://sso.agc.gov.sg/Acts-supp/2-2017/
15. https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609?xpid=ID_1498191924036_006
16. https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609?xpid=ID_1498191924036_006
17. 2018 HKIAC Administered Arbitration Rules
18. https://sso.agc.gov.sg/SL/LPA1966-S706-2015
19. Liu huayan,On the Third Party Funding System in International Commercial Arbitration-From the perspective of comparative analysis of third-party funding arbitration systems in Singapore and Hong Kong,http://www.dhl.com.cn/CN/tansuocontent/0008/016908/7.aspx?MID=0902
20. https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap609

© Du Junpeng, 2022.

HIKOYA MATNINI YARATISH UCHUN DISKURSIV STRATEGIYALAR

D.A. Kiselyov[1], B. Ashirova[2]

Ushbu maqolada narrativ (hikoya), hikoya matnlarining turlari, hikoya sxemasi, hikoya matnlarining kiritilish turlari va hikoyada har xil rivojlanish turlari haqida fikr yuritiladi va asosan ko'proq e'tibor narrativ (hikoya) matnga qaratilgan hamda turli misollar yordamida keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: hikoya, nuqtai nazar, diqqat, ichki e'tibor, nol fokus, pauza, to'g'ridan-to'g'ri nutq, bilvosita nutq

Hikoya shunchaki ma'lumotni uzatish vositasi yoki insoniy aloqaning elementar institut emas, bu innovatsiyalar bilan bog'liq yuqori sifatli ma'lumotlar olish usulidir. Olimlar J. Brokmeyer va R. Xarre o'zlarining "Hikoya: bitta alternativ paradigmaning muammolari va va'dalari" risolasida uni bilimlarni tartibga solish va tajribaga ma'no berish usuli sifatida tushunishni taklif qilishdi. Ular uchun hikoya hikoyalar tuzish uchun qo'llanma. Ya'ni, ma'lum bir lingvistik, psixologik va madaniy inshootlar to'plami, qaysi birinidir bilib, siz hikoyachining kayfiyati va xabarlari aniq taxmin qilinadigan qiziqarli hikoya tuzishingiz mumkin. Zamonaviy ilm-fanda hikoya atamasining keng talqin qilinishiga qaramay, matnning ishoraviy materialini ko'rinish sifatida ko'rib chiqish narratologik tahlilning ustuvorligi bo'lib qolmoqda. Hikoya matnlari turli adabiy janrlarda uchraydi, masalan, roman, hikoya, ertak, avtobiografiya, maktub va boshqalar matnlarning uzunligi, qahramonlar soni, syujetlarning xilma-xilligiga qarab turli jihatlarni oladi ... Ammo ular quyidagi elementlarning mavjudligi bilan ajralib turadi:

1. Nuqtai nazar yoki diqqat

Nuqtai nazar avtobiografik matnlardan tashqari, matn muallifidan farqlash uchun voqeani 1 yoki 3-shaxsda hikoya qiluvchining turini ochib beradi. O'z navbatida bu tur ham bir necha mayda elementlarni o'zida mujassamlashtiradi:

a) ichki e'tibor

Bu nuqtai nazar hikoya qahramonlaridan birining nuqtai nazari: hikoyachi o'z fikrida, o'zining o'tmishini, his-tuyg'ularini, g'oyalarini biladi, 1-shaxsda shu personaj bilan qo'shilgani uchunmi, yoki u uning ongida 3-shaxsda kiradi. Misol: *Je ne devais avoir guère plus de huit ans, lorsqu'elle commença à me faire le récit de mes « succès » futurs [...] ; je m'appuyais négligemment contre elle ; je l'écoutais d'un air nonchalant mais avec le plus grand intérêt, en léchant distraitement la confiture sur ma tartine [...].[Romain GARY, La promesse de l'aube, 1960:96]*

• *U mening kelajagim " muvaffaqiyat " [...] haqida gapira boshlaganida, men sakkiz yoshga to'lmagan bo'lardim; Men beparvolik bilan unga suyanib qoldim; Men uni beparvolik bilan, lekin katta qiziqish bilan tingladim, chalg'igancha tostimdagi murabboni yaladim [...].* [Romen GARI, Tong va'dasi, 1960:96]

Bu yerda katta yoshli hikoyachi o'zining o'tmishdagi epizodini, onasi bilan bo'lgan tajribasini aytib beradi va o'sha paytdagi his-tuyg'ularini ("" eng katta qiziqish bilan") yetkazadi, shuning uchun biz uning ongidamiz.

b) Tashqi diqqat

Ushbu turdagi hikoya qiluvchi tashqi kuzatuvchi bo'lib, na his-tuyg'ularni, na alohida talqinlarni ifodalaydi. Misol: *Le premier rang, genou en terre, recevait les cuirassiers sur les baïonnettes, le second rang les fusillait : derrière le second rang, les canonniers chargeaient les pièces [...].[Victor HUGO Les Misérables, 1862:216]*

• *Birinchi darajali, tiz cho'kib, nayzalarda nayzalarni qabul qildi, ikkinchi darajali ularni otdi: ikkinchi daraja ortida, o'qchilar qurollarni o'rnatdilar [...].* [Viktor Gyugo Xo'rlanganlar, 1862:216]

---

[1]*D.A. Kiselyov* – Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages.

[2]*B. Ashirova* – Samarkand State Institute of Foreign Languages, Master's student.

Vaterloo jangi haqidagi ushbu hikoyada hikoyachi kamera kabi tashqi tomondan kuzatadi.

c) nol fokus

Bunda hikoyachi hamma narsani biluvchi, turli personajlarning fikrlarini, his-tuyg‘ularini uzatuvchi, ularning o‘tmishini, kelajagini biladi... deyiladi. Misol: *Madame de Boves était là, avec sa fille Blanche [...]. Elle avait senti chez Deloche le vendeur débutant, d'une gaucherie lente, qui n'ose résister aux caprices des dames ; et elle abusait de sa complaisance effarée, elle le tenait depuis une demi-heure, demandant toujours de nouveaux articles [...] ; tandis que Blanche, près d'elle, travaillée de la même passion, était très pâle, la chair soufflée et molle. Cependant, la conversation continuait, Hutin les aurait giflées, immobile, attendant leur bon plaisir. [Emile ZOLA Au Bonheur des Dames, 1883:233]*

• *Madam de Boves qizi Blansh bilan birga edi [...]. U o'zini Delocheda his qilgan edi Ajam sotuvchi, sekin noqulaylik bilan, xonimlarning injiqliklariga qarshi turishga jur'at eta olmaydi; va u o'zining qo'rqib ketgan xotirjamligini suiiste'mol qildi, u yarim soat davomida uni ushlab turdi va har doim yangi maqolalar so'rar edi [...] ; Uning yonida, xuddi shu ehtiros bilan qiynalgan Blansh juda oqarib ketgan, go'shti puflab, yumshoq edi. Biroq, suhbat davom etdi, Xutin ularning zavqini kutib, qimirlamay, ularga shapaloq urgan bo'lardi.[Emil Zola Ayollar baxti,1883:233]*

Ushbu parchada hikoyachi uch xil personajning ismini, oilaviy rishtalarini, his-tuyg'ularini va fikrlarini biladi: sotuvchining boshlang'ich tomonini "sezgan" madam de Boves, Blansh "bir xil ishtiyoq bilan ishlagan" va "tarsaki tushirgan" Xutin va ular". Effektlar Hikoyalarga ko'ra yoki hatto ba'zan bitta hikoya doirasidagi nuqtai nazarlar o'zgaradi, chunki ular turli funktsiyalarga ega: ichki hikoya qiluvchi o'quvchi bilan ko'proq sheriklik o'rnatadi, u hikoya qiluvchi qahramon bilan osonroq tanishishi mumkin, chunki u voqealarni o'z hayotida yashaydi. o'z tezligi, uning boshida; tashqi nuqtai nazar ob'ektivlikni o'rnatadi, bu o'quvchiga ko'proq erkinlik beradi, u personajlar, joylar, vaziyat haqida o'z fikrini shakllantirishi mumkin; nihoyat, hamma narsani biluvchi nuqtai nazar o'quvchiga qahramonlar haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish, ularning harakatlarini yaxshiroq tushunish, faktlarni yanada global ko'rish imkonini beradi.

2. Hikoya sxemasi

Bu hikoyaning asosiy tuzilishi bo'lib, besh bosqichda hikoyaning rivojlanishini ifodalaydi, ko'plab harakat, harakat fe'llari, rivojlanayotgan qahramonlarning his-tuyg'ulariga havolalar bilan belgilanadi:

• Dastlabki vaziyat qahramonning boshlang'ich holatini ifodalaydi, u odatda hikoyaning fazoviy-vaqtinchalik doirasini belgilaydi va personajlar bilan tanishtiradi.

• Qo'zg'atuvchi yoki buzg'unchi element - bu dastlabki holatni shubha ostiga qo'yadigan va qahramonlarning reaktsiyasini qo'zg'atadigan hodisa: ob'ektni topish, topshiriqni e'lon qilish, boshqa personajni qidirish, qahramonni beqarorlashtiradigan baxtsizlik, voqea joyiga kirish yangi belgi va boshqalar.

• Keyin sarguzashtlar barcha sarguzashtlar, sayohatlar, duch keladigan muammolar, to'qnashuvlar, syujetni jonlantiradigan va personajlarni boyitadigan uchrashuvlardan iborat.

• Natija yoki hal qilish elementi - bu qahramon duch keladigan sinovlarning tugashiga olib keladigan voqea: muvaffaqiyat, izlanishning muvaffaqiyatsizligi, sayohatning tugashi, sevgi hikoyasini o'rnatish yoki ajralish va hokazo.

• Yakuniy vaziyat qahramonning harakatlar tugallangandan keyingi yangi holatini belgilash orqali hikoyani yakunlaydi: sevgida baxt, tergovni hal qilgandan qoniqish, dastlabki vaziyatga nisbatan pushaymonlik, uchrashuvlarga ko'ra sodir bo'lgan yangi hayot, qilingan sayohatlar., va hokazo. O‘quvchi davomini tasavvur qilishi uchun ba’zan ochiq shaklda yoziladi.

Ushbu diagramma epizodlar xronologik jihatdan bog'langan oddiy syujet ramkasiga mos keladi. Ammo biz rivoyat epizodlari hammasi bir xil tarzda yig'ilmaydigan yanada murakkab syujetlarni kashf qilishimiz mumkin. Masalan, bu ketma-ketliklar turli qahramonlarga taalluqli bo'lishi mumkin, ammo rivoyatning bir lahzasida: parallelizmning bunday ta'siri personajlar o'rtasida taqqoslash, aloqalarni o'rnatish va o'quvchiga ushbu turli xil individual hikoyalar o'rtasidagi kelajakdagi kesishishlarni tasavvur qilish imkonini beradi., kelajak uchun maslahatlar toping.

O'zlari hikoya qilishni boshlagan qahramonlarning harakatlarini rivojlantiruvchi matnni qo'llab-quvvatlovchi matnni xat, to'g'ridan-to'g'ri dialog shaklida o'qish mumkin ... Gapirayotgan qahramonning shaxsiyatini, motivlarini yaxshiroq tushunish va birinchi hikoyaning qolgan qismini bilishni xohlaydigan o'quvchida kutish mumkin.

Har xil rivojlanish turlari

Hikoyada harakatlar ketma-ketligi, vaziyatlar mantiqiy bo'lishi kerak, lekin mavzular (matn haqida bo'lgan mavzular) rivojlanishi har xil bo'lishi mumkin:

• Shunday qilib, mavzui doimiy boʻlgan, uzluksiz progressiv boʻlgan hikoya ketma-ketliklarini topishimiz mumkin: biz bir mavzu haqida bir necha gapda gapiramiz, bu mavzu (mavzu haqida nima deymiz) oʻzgaradi. Misol: *Julien se tourna vivement, et frappé du regard si rempli de grâce de Madame de Rênal, il oublia une partie de sa timidité. Bientôt, étonné de sa beauté, il oublia tout, même ce qu'il venait faire. [STENDHAL, Le Rouge et le Noir, 1830:82]*

Julyen tezda ortiga o'girildi va xonim de Renalning shunchalik nazokatli nigohidan hayratda qoldi, u uyatchanligining bir qismini unutdi. Ko'p o'tmay, uning go'zalligidan hayratda qoldi, u hamma narsani, hatto nima qilish uchun kelganini ham unutdi. [STENDAL, Qizil va qora, 1830:37]

Mavzu doimiy (qahramon, Julyen), biz uning harakatini, his-tuyg'ularida rivojlanishini ko'ramiz. Boshqalar esa bir gapning mavzusi keyingi gapning mavzusiga aylanadigan chiziqli progressiyani taklif qiladi. Misol: *Les réverbères brillaient en deux lignes droites, indéfiniment, et de longues flammes rouges vacillaient dans la profondeur de l'eau. Elle était de couleur ardoise [...].[GUSTAVE FLAUBERT, L'Éducation sentimentale, 1869:116]*

• *Koʻcha chiroqlari ikki toʻgʻri chiziq boʻlib, cheksiz porlar, suv tubida uzun qizil alangalar miltillardi. U shifer rangda edi [...]. [GUSTAV FLOBER, Sezgilar tarbiyasi, 1869:116]*

Birinchi gapda suv mavzu (joyning to'ldiruvchisi) boʻlib, keyingi gapning mavzusi (ega) boʻladi. Oxirgi turdagi progressiya olingan yoki portlatilgan mavzular bo'yicha davom etadi, bu bir xil umumiy mavzuga tegishli bo'lgan har xil sub-mavzular paydo bo'lishini anglatadi. Misol: *Le Puits. Il s'enfonçait dans la glace translucide, à la verticale du point où avait été localisé l'émetteur du signal. Il avait onze mètres de diamètre. Une tour de fer semblable à un derrick le dominait [...]. Deux ascenseurs emportaient vers les profondeurs de la taille les hommes et le matériel qui s'enfonçaient un peu plus chaque jour vers le cœur du mystère. [René BARJAVEL, La Nuit des Temps, 1968:118]*

• *Xo'sh. U signal uzatuvchisi joylashgan nuqtaga vertikal holda shaffof muzga cho'kib ketdi. Uning diametri o'n bir metr edi. Temir minoraga o'xshash temir minora [...]. Ikki lift odamlar va jihozlarni kesishning chuqurligiga olib bordi, ular har kuni sirning yuragiga bir oz chuqurroq botdi. [Rene BARJAVEL, Vaqt kechasi, 1968:118]*

Bu koʻchirmaning boshida hikoyachi muzlik tuprogʻida ilmiy izlanish uchun qazilgan quduqni, soʻngra uning atrofida yoki ichkarida qilingan boshqa konstruksiyalarni tasvirlaydi: tavsifning barcha elementlarini bir mavzuda birlashtirish mumkin .

3. So'zlar matnining kiritilishi

Hikoya, avvalambor, harakat qiladigan, uchrashadigan va bir-biri bilan gaplashadigan qahramonlardan iborat. Shuning uchun hikoya matni turli yo'llar bilan bildirilgan so'zlarni o'z ichiga olishi odatiy holdir:

a) to'g'ridan-to'g'ri nutq

U so'zlarni talaffuzi mumkin bo'lgan tarzda qo'shib, suhbatdoshlarni ajratib turuvchi yo'g'on nuqta, qo'shtirnoq va/yoki tire vositachisi yordamida kiritiladi. U jumlalarning ekspressiv turlarini va ularning tinish belgilarini (savol, undov, ellips) saqlaydi, u ko'pincha so'zlashuvchi fe'l bilan belgilanadi (so'zlardan oldin, ulardan keyin yoki kesmada), u shtat belgilaridan foydalanadi. talaffuz vaziyatida langar (1 va 2-bet, xususan, hozirgi zamonga asoslangan vaqt tizimi, "bu yerda", "shu yotoqxonada", "kechagi kun" kabi vaziyatda langarlangan fazo-vaqt belgilari, "bugun", "uch kun ichida"..., masalan, kesim kabi og'zaki so'zlar). Bunday nutq uslubi ritm oʻzgarishi, talaffuz turi... oʻrnatish orqali hikoyada tanaffus hosil qiladi va matnni yanada real va jonli qiladi. Bu ko'pincha qahramonlar haqida bir oz ko'proq ma'lumot olishga imkon beradi: ularning tili, ta'limi, motivatsiyasi va boshqalar. va ulardagi munosabatlar.

Misol: *Enfin le patron parut. « Monsieur, lui dit l'Ingénu, si j'avais attendu pour repousser les Anglais aussi longtemps que vous m'avez fait attendre mon audience, ils ravageraient actuellement la Basse-Bretagne tout à leur aise. » Ces paroles frappèrent le commis. [VOLTAIRE, L'Ingénu, 1767:15]*

• *Nihoyat boshliq paydo boʻldi. - Janob, - dedi Ingenu unga, - agar siz meni tinglovchilarimni kutishga majbur qilganingizcha, men inglizlarni qaytarishni kutganimda, ular Quyi Bretanni o'zlariga qulay tarzda vayron qilishardi. Bu so'zlar kotibni hayratda qoldirdi. [VOLTER, SODDADIL, 1767:15]*

b) bilvosita nutq

Unda nutq fe'lidan keyin "que" bilan kiritilgan ergash gap, bilvosita so'roq yoki "de" bilan kiritilgan infinitiv yordamida nima aytilgan bo'lishi haqida xabar beradi. Unda ifodali tinish belgilari, tirnoq yoki tire ishlatilmaydi. Uning zamon tizimi kirish fe'lining zamonga bog'liq: agar hozirgi vaqtda bo'lsa, hozirgi holat hozirgi vaqtda, o'tmishda o'tmishda mukammal yoki nomukammal, kelajakdagi soddada belgilanadi; lekin kirish fe'li o'tgan zamonda bo'lsa, hozirgi holat bu zamonlarning qiymatlariga ko'ra o'tgan sodda yoki nomukammalga, o'tmishdan o'tgan zamonga yoki o'tgan anteriorga va kelajak o'tgan zamonga o'zgaradi. shartli. Uning talaffuz tizimi talaffuz holatidan uzilgan: biz koʻproq 3-betni topamiz, vaziyatdan "u yerda", "bu mehmonxonada", "bir kun avval", kabi vaziyatdan uzilgan fazo-vaqt belgilarini topamiz. "oʻsha kun", " Bu jarayon bir xil vaqtlarni, bir xil odamlarni saqlab, matnning ravonligini saqlab qolish va o'qishda uzluksizlikni ta'minlash imkonini beradi. Misol: *Et elle raconta qu'autrefois, avec sa mère, elle buvait de l'anisette, à Plassans. [Emile ZOLA, L'Assommoir, 1877:83]*

Va uning so'zlariga ko'ra, ilgari onasi bilan Plassanda anisette ichgan.[Emile ZOLA, Qopqon, 1877:83]

c) bepul bilvosita nutq

U to'g'ridan-to'g'ri nutqdagi kabi ifodali gaplarning turlarini, og'zaki nutq belgilarini saqlaydi, lekin bilvosita nutqdagi kabi talaffuz holatidan uzilgan talaffuz tizimi bilan. Unda tobe so`z ishlatilmaydi, nutq fe`li ba`zan bo`lmaydi, qo`shtirnoq yoki chiziqcha qo`yilmaydi. Shuning uchun ba'zan hikoya bilan bog'liqligini aniqlash qiyin. Bu jarayon qahramonlarning his-tuyg'ularini, ba'zan ularning ichki so'roqlarini uzatishda matnning ravonligini saqlashga imkon beradi. Misol: *Hondo sentait son cœur s'affoler… Respire ! Respire fort ! Essaye de réfléchir… [Daniel PICOULY, Cauchemar pirate, 1998:22]*

• *Xondo yuragi urayotganini his qildi... Nafas oling! Qattiq nafas oling! O'ylab ko'ring...[Daniel Pikuli, Qaroqchilarning daxshatli tushi, 1998:22]*

d) hikoya qilingan nutq

U qo'shiq matnining mazmunini umumlashtiradi, hikoyaga to'liq integratsiyalashgan, chunki u bir xil zamonlarni, bir xil odamlarni saqlaydi, alohida grammatik belgini ko'rsatmaydi va nutq harakatini ifodalovchi fe'ldan foydalanadi. Uning qiziqishi aytilishi mumkin bo'lgan so'zlarning tafsilotlariga to'xtalib o'tish emas, balki ularning oqibatlariga, ta'siriga e'tibor qaratishdir. Misol: *Tout d'un coup, elle ouvrit la bouche et poussa un cri. [Julien GREEN, Adrienne Mesurat, 1927:66]*

• *Toʻsatdan ogʻzini ochib, yigʻlab yubordi . [Julien Grin, Adrienna Mezura, 1927:66]*

4. Hikoyaning ritmi bo'yicha o'yinlar

Hikoya muallifi koʻpincha hikoya ritmiga rang-baranglik olib keladi: hikoya oʻquvchini zeriktirmaslik uchun uni boyitish uchun oʻqish vaqtiga nisbatan ozmi-koʻpmi tez rivojlanadi. Beshta jarayon mumkin:

a)pauza, odatda tavsiflovchi

Bu tarix vaqtini to'xtatadi. Harakatlar, sarguzashtlar portretga, joy yoki narsaning tavsifiga o'z o'rnini bo'shatish uchun to'xtaydi. Hikoyachi muayyan faktlarni tushuntiradi, vaziyat, xarakterga to'xtalib o'tadi, shunda o'quvchi aniq obraz yaratadi, vaziyatni, qahramonning shaxsiyatini yaxshiroq tushunadi. Misol: *Beaucoup de ces rues sont en escaliers et montent vers des quartiers appelés La Souillarde, ou la Pouilleuse, ou le Château. Les larges marches sont pavées de petits galets ronds laissés tels qu'ils sont sortis du lit du torrent. L'herbe pousse entre ces pavés. [Jean GIONO, Noé, 1947:92]*

• *Ushbu ko'chalarning aksariyati zinapoyalar bo'lib, ular La Souillarde yoki la Pouilleuse yoki le Château deb nomlangan mahallalarga olib boradi. Keng zinapoyalar sel*

to'shagidan chiqqanda qolgan mayda dumaloq toshlar bilan qoplangan. Bu toshlar orasida o't o'sadi.[Jan Jiono, Noé, 1947:92]

Hikoyachi mashinada sayohat qiladi va Dromdagi qishloqni topadi u tasvirlagan (uning sayohati, harakatlari endi rivojlanmaydi). Bu o'quvchiga imkon beradi harakat doirasini yaxshiroq tasavvur qilish uchun.

b)sekin harakat

Harakatlarning haqiqiy davomiyligi bilan solishtirganda o'qish vaqtini uzaytiradi. Hikoya haqiqatda tez sodir bo'ladigan narsalarni rivojlantiradi, to'satdan harakat,qisqacha harakat, masalan, otishma, shapaloq, o'pish, kirish qahramonning bir qismi... U ularning ahamiyatini ta'kidlash uchun ularni ajratadi syujet. Sekin harakat o'quvchiga lahzaning intensivligini qo'lga kiritish uchun vaqt beradi, batafsil hujjat. Bu ko'pincha shubhalarni keltirib chiqaradi, sirni o'rnatadi. Misol: *Mes poumons sont pleins d'air, je n'ai pas besoin d'aspirer… je ne respire pas jusqu'au moment où nous posons le pied sur le trottoir de l'autre côté de la chaussée… là, aussitôt je lâche sa main et je file… S'il arrive par malheur que je n'aie pas assez d'air pour tenir tout au long de la traversée, il est hors de question que je mette la main sur mon nez… elle me l'a permis pourtant… mais il m'est impossible de le faire… je peux juste aspirer par minuscules bouffées en détournant la tête, mais sans trop la détourner, cela pourrait lui faire deviner la répulsion produite en moi… [Nathalie SARRAUTE, Enfance, 1983:13]*

• *Mening o'pkam havoga to'la, nafas olishim shart emas... Men nafas olmayman narigi tarafdagi yo'lakka oyoq qo'ygunimizcha pol... u yerda, men darhol uning qo'lini qo'yib yubordim va ketaman ... Agar baxtsizlik sodir bo'lsa Butun o'tish joyida ushlab turish uchun havo yetarli emas, u tashqarida Men qo'limni burnimga qo'ygan savolim ... u menga ruxsat berdi, ammo ... lekin men buni qila olmayman... Men faqat mayda-chuydalarni so'rib olaman boshni o'girganda puflaydi, lekin uni juda ko'p o'girmasdan, bu mumkin Menda paydo bo'lgan jirkanishni taxmin qilishga majbur qiling ...* [Natali SARROT, Bolalik, 1983:13]

Ushbu parchada hikoyachi butun bir paragrafda qanday qilib rivojlanadi uy bekasining sochidan sirka hidi kelib nafas olishni to'xtatadi, undan jirkanadi. Hikoya davom etmoqda, biz ularni yo'lni kesib o'tishayotganini ko'ramiz, lekin sekin harakatda karla hikoyachi uning his-tuyg'ularini va nafas olmaslik usulini aniq tasvirlab beradi. Bu o'quvchiga haqiqatan ham uning jirkanish o'lchovini olish imkonini beradi.

c) Sahna

Haqiqiy vaqti unga ketadigan vaqtga teng bo'lgan harakatni taqdim etadi rivoyatni o'qing. Shunday qilib, o'quvchida bu harakatni vaqtida yashayotgandek taassurot paydo bo'ladi. haqiqiy, go'yo u o'qiyotganda uning ko'z o'ngida ochilayotgandek. U paydo bo'ladi ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri dialog shaklida. Misol: *Jacques, indigné, prend les pistolets de son maître. « Où vas-tu ? – Laissez-moi faire. – Où vas-tu ? te dis-je. – Mettre à la raison cette canaille. – Sais-tu qu'ils sont une douzaine ? – Fussent-ils cent, le nombre n'y fait rien, s'il est écrit là-haut qu'ils ne sont pas assez. – Que le diable t'emporte avec ton impertinent dicton !…. » Jacques s'échappe des mains de son maître, entre dans la chambre de ces coupe-jarrets, un pistolet armé dans chaque main. [Denis DIDEROT, Jacques le Fataliste, 1796:18]*

Jak g'azablanib, xo'jayinining to'pponchalarini oladi.

" Qayerga ketyapsiz ?

- Menga ruxsat bering.

- Qayerga ketyapsiz ? Men senga aytaman.

- Bu bemazani aqlga keltiring.

- Ularning o'nlab ekanligini bilasizmi?

– Agar ular yuzta bo'lsa ham, ularning soni muhim emas, agar ular yetarli emas deb yozilgan bo'lsa.

– Shayton sizni beadab gapingiz bilan olsin!... »

Jak xo'jayinining qo'lidan qochib, bularning xonasiga kiradi, har bir qo'lida qurol bor. [Denis DIDRO, Fatalist Jak va uning ustozi, 1796:18]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qurbonov M. Yo'ldoshev M. Matn tilshunosligi – T : Universitet, 2014
2. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi.-T.-1989
3. Victor Hugo. Les Misérables, éd.Testard, 1890

4. Emile Zola. Au Bonheur des Dames,, éd. Paris, Georges Charpentier, 1883
5. Stendhal, Le Rouge et le Noir, éd. Paris, Levasseur, 1830
6. Gustave Flauvert, L'Éducation sentimentale, Paris, 1869
7. René Barjavel, La Nuit des Temps, éd. Presses de la Cité, 1968
8. Nathalie Sarraute, Enfance, Paris, éd. Gallimard, 1983
9. Voltaire, L'Ingénu, Paris, 1767
10.Denis Diderot, Jacques le Fataliste,Paris, 1796
11.Romain Gary, La promesse de l'aube, Paris, éd.Gallimard, 1960
12.*www.ziyouz.com kutubxonasi*
13.*www.librairy.com*

© D.A. Kiselyov, B. Ashirova, 2022.

ПОСТМОДЕРНИЧНОСТЬ РОМАНА А. БИТОВА ПУШКИНСКИЙ ДОМ

М.Ж. Нуридинова[1]

В статье рассматривается постмодернистский характер романа «Пушкинский дом», а также раскрывается творческий мир автора.

Ключевые слова: постмодернизм, интертекстуальность, текстовая камера, модерн, контекст.

Постмодернизм – литературное течение, пришедшее на смену модерну и отличающееся от него не столько оригинальностью, сколько разнообразием элементов, цитируемостью, погружением в культура, отражающая сложность, хаос, децентрированность современного мира; дух литературы» конца XX века; литература эпохи мировых войн, научная и технологическая революция и информационный «взрыв».

В эту эпоху Андрей Битов вошел в литературу. Его первые рассказы были опубликовано в 1960 году в альманахе "Молодой Ленинград". В 1963 году вышел первый сборник, были опубликованы его рассказы «Большой бал». С самого начала анонса показывал себя как писателя, не идейного, не общественного. Его герои, конечно же, социальным параметрам (молодой ленинградец, интеллигент), но жили (страдали) не социальные, но экзистенциальные проблемы, а именно:

1. Повседневные мелочи города
2. Герой не может понять себя
3. Жизнь для него необъяснимая тайна.

«Чрезмерное принижение и растерянность героев» послужили причиной критических упреки в адрес Битова в центральной печати («Известия», 1965, 14 авг.).

Однако в 60-70-е годы А. Битов продолжал печатать. Сборники рассказов: «Дачный край» (1967), «Аптекарский остров» (1968), «Жизненный путь» (1972), «Дни Человек» (1976), писатель обращается к жанру путешествия: «Уроки Армении» (1967-1969), "Грузинский альбом" (1970-1973).

Знаковым для А. Битова стал 1964 год, когда он начал работать над романом "Пушкинский дом" (1964-1971). Роман был опубликован в США. в 1978 г., а в России – только в 1987 г. Публикация романа за рубежом и участие в альманахе «Метрополь» в 1979 году привело к тому, что до 1986 года Битов не был опубликован в его родной стране.

В годы перестройки и после него был удостоен премии Андрея Белого, Пушкинская премия (Германия, 1987), Орден литературы и искусства Франции (1992), и Государственная премия Российской Федерации (1997).

В романе «Пушкинский дом» отчетливо прослеживаются элементы постмодернистской поэтики. Русская культура, Музей русской культуры – Пушкинский Дом в Петербурге – оказывается романом о русском и советском ментальности, об интеллигенции и революции, о прошлом и настоящем, о «герое нашего времени».

В романе писатель сосредотачивается на мире в пределах литературы. Герой Роман Левы Одоевцевой – молодого литературоведа. Но через этот образ культура, «вторая реальность», прорываются проблемы самой реальной жизни.

«Пушкинский дом» — сложное жанровое явление. Это роман о жизни и судьбы и духовного пути Льва Одоевцева. Но его жанровая природа включает в себя особенности семейно-бытовых хроников (история трех поколений Одоевцев, проблема «отцов и детей» становится актуальной в концепции произведения), мемуарной и эпистолярной литературы. Роман также содержит

---

[1] *Нуридинова Манзура Жураевна* – магистр 2 курса филологического факультета, Бухарский государственный университет.

Научный руководитель: ст. преп. *Бокарёва М. А.*

научные жанры – художественные статьи, очерки, комментарии и приложения. В Пушкинском Доме, склонность автора выставлять искусственность повествования на интертекстуальные связи и использование надтекстового аппарата, столь характерного для европейских постмодернистов, это четко прослеживается.

Структура работы подчинена к главному принципу повествования — его анти-детерминизма. Хронотоп Романа отличается своей пространственно-временной свободой. На глазах у читателя текст романа создается при условии свободы ассоциации автора сознание. Однако свобода повествования есть иллюзия, за которой представляет собой сложную взаимосвязь различных контекстов. Автор-рассказчик в своей субъективности несет в себе литературный контекст, а с образом Левы Одоевцева роман включает в себя контекст современности, реальных социальных и нравственных проблем. Настоящая жизнь герой и его поколение основаны на правильных представлениях о жизни с точки зрения советская идеология. Следовательно, контекст современности в подлинном смысле является симуляцией жизни. Не случайно в самом начале романа читаем: «Мы воссоздание современного небытия героя». Высших ценностей Автора-творца, жизни Левы и его поколения не существовало, был воображаемым. Дедушка Левы Модест Платонович Одоевцев, который сумел сохранить свое достоинство в экстремальных условиях существования в лагерях и тюрем, беспощаден в своем приговоре к Леве: "Для тебя нет ни фактов, ни реальности, никакой реальности – только представления о них. Ты просто не знаешь, что происходит в жизни».

Если существование Левы (современности) окажется мнимым, то реальность оказывается контекстом культуры. Дедушка Лева, дядя Диккенс сохраняют органическая связь с традициями культуры прошлого. В текст Пушкинского дома активно включаются ассоциации и цитаты из русской литературы XIX и XX веков.

Они существуют наравне с авторским текстом. То цитаты в романе представляют русскую культуру от Пушкина до Блока и Бахтина. Автор-рассказчик в тексте часто заменяется, а иногда и просто заменяется на другие голоса. Текст становится интертекстом. Писатель использует в романе много эпиграфов, имен из русских классиков. Но всегда со смещением акцентов или прямо пародийно – «Бедный всадник», «Поэма о мелком хулиганстве», «Медные люди». Мотивы классической литературы явно снижается.

Роман Битова представляет собой попытку исправить это неправильное представление, которое является общим для западной культуры, но более актуально для российско-советской культурной ситуации, начиная с 1960-х годов. В своем саморефлексивном и самодеконструирующем романе, поэтика репрезентации которого основана на постструктуралистском принципе дополнительности (цитируемости) всякого дискурса, Битов не только возвращает себе эстетику утраченного или прерванного русского модернизма и авангардизма 1920-х годов, но дает материал, из которого строится мост к русскому постмодернизму.

Соответственно, читатель Битова так же вовлечен в текст Битова, как и герой Битова. Читатель — часть приложения, читатель — дополнение приложения. Таким образом, читатель вовлекается в текст как неотъемлемый элемент процесса означивания или дискурса.

Есть два возможных отношения к «музею культуры». Одно показано Битовым через поэтику своего романа; другой явно пародируется в тексте. Пародийное отношение к сохранению музея культуры возложено на Деда. Это дедушка Одоевцев бичует сохранение культуры, обращаясь к своим «либеральным» современникам, ругающим русскую революцию за то, что она якобы «покончила» с русской культурой. По Дедушке, революция не «покончила», а фактически «создала» русскую культуру, подведя черту под «прошлым» и превратив это «прошлое» в «сфинкса», объект. поклонения и «оракул» готовых истин.

В качестве модели неопределенности и свободы Слова (не путать со «свободой слова») дополнительность связана только с одним предварительным условием: молчанием. Это молчание характеризует дискурс до того, как он возникнет, прежде чем он станет дискурсом. Сначала дискурс — это брешь («бездна»), занимающая тотальное пространство, которое еще не является

тотальностью или тождеством. Это разрыв непрерывного настоящего, которого как такового во времени не существует. Это тишина «ночи», в которую погрузил Деда его Бог (во фрагменте «Бог есть»). Это молчание возвышается до «молитвы» — не «молчаливой» молитвы, а безмолвия как молитвы. Молитва — это отношение ожидания, открытие чего-то, что может произойти (в будущем). Таким образом, молитва — это открытие будущего из безмолвного настоящего. Вот что представляет собой дедушкина молитва во фрагменте «Бог есть».

Столкновение с реальным порождает боль — отсюда дедовская тревога перед «лицом» «молчания» (тотального пространства) Другого. Но эта «боль» и есть «открытая дорога», о которой говорится в стихотворении Блока, которую дедовский «комментарий» превратил в «дополнение» к его «молитве». Боль — это «допрос», «вопрос» без ответа и открытость «дороги» к Другому. Этот Другой есть не копируемая «модель», не сфера производства (слов), а молчание, в котором речь может конституироваться не как «присутствие» (указание, учение) или как «бормотание», а как то, что всегда уже было сказано. Отсюда речь как дополнение, которое соразмерно Другому как отсутствию.

«Пушкинский дом» — воплощение речи Битова — как раз и является таким дополнением, «опасным» не только для репрессированной российской постсталинской читательской публики 1960-х, но и не менее опасным для читателя 1990-х. Ибо она противостоит ему с ужасающим прошлым не как «литературность» и катарсическое зрелище, от которого он мог бы дистанцироваться, а как дополнение, которое «кастрирует» через «реальность» языка, чтобы увековечить его место в цепи означающих. культура и порядок бесконечности. И хотя может быть защита (через временное дистанцирование) от «реальности» прошлого (сталинизма, гулагов, исчезновений, потерянных поколений), от реальности дополнения никуда не деться. Вот почему «Пушкинский дом» был и остается опасным чтением.

Закат культуры в цитатах Романа Битова – констатация потеря ключа к культуре в сознании человека и общества советского период истории.

Лев Одоевцев — герой романа, литературный критик, живущий в культуры и «творца», «сочинившего» историческую повесть «Трое Пророки» (входит в текст романа как полноправный участник текста среди другие фрагменты. Он совершает ужасный акт разрушения музея – Дом Пушкина. Есть ли у культуры еще шанс выжить в таком мире? Для Битова, разногласия связаны с аристократией, представителем которой является скромная Платонович Одоевцева. Естественно Битс имеет в виду аристократию в духовный смысл. В Одоевцевой — Деде слились воедино и аристократ по происхождению, и аристократ духа, а интеллигент – интеллигент.

Только духовная элита будет привнесите в реальность гармоничный баланс. В тексте «Пушкинского дома» полное место занимают выдержки из культурологической монографии выдающегося филолога Модест Платонович Одоевцев «Бог есть». Эти отрывки представляют собой попытку осмыслить культура и ее судьба. Колейность текста "Пушкинский дом", окрестности художественного произведения с литературной чертой, указывающей на характер постмодернистского романа.

Список литературы:

1. Ильин И.П. Постмодернизм: словарь терминов. - Москва: Интрада, 2001.
2. Русская русская проза конца XX века. - Москва: Флинта, 2003.
3. Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература. Учебное пособие.- М:Наука,2001. - 607с.
4. Журавлев С. Постмодернизм в литературе. - Интернет-энциклопедия «Кругосветное плавание».
5. Пелевин В.О. «Числа». - М.: Эксмо-Пресс., 2010.
6. Андрей Битов, Пушкинский дом, с. 354.

© D.A. Kiselyov, B. Ashirova, 2022.

THE EFFECT OF READING STRATEGIES TO EFL LEARNERS AND THEIR READING COMPREHENSION

Z.N. Abdurashitova[1], Z.D. Fazlidinova[2]

Reading is an interactive process, in which the reader talks to the author through a text. Reading comprehension of students plays a pertinent role in dealing with the text in EFL (English as a foreign language) learners and there is a great deal of reading strategies that help students to improve reading and better comprehend given text. Furthermore, some features have a noticeable eff ect on reading comprehension. To meet students' needs EFL teachers should keep updating their teaching techniques. This paper provides a review of several studies on the reading comprehension level of learners and gives information about mostly used types of reading strategies in EFL classes.

Key words: reading, reading comprehension, reading strategies, cognitive strategy, metacognition.

Introduction

Reading is considered to be important in learning English, as EFL learners cannot have an opportunity to communicate with native speakers, but they have admission to their literature (Tavakoli, 2014;), which enables them to improve their English reading skills. However, understanding the text, and getting the main idea can be challenging for students at elementary levels, reading without comprehension is insignificant says Katim (1997; cited in Khaki, 2014 ;). There are various strategies that are used by high proficiency level students, to help to understand the text in advance. Scientists define reading comprehension in diverse ways. Tompkins (2011) stated that comprehension is a process that demands knowledge of phonology, syntax, semantics, and pragmatics (Gilakjani, Sabouri, 2016 ;). Many experts tested the effect of reading strategies and reading skills on reading comprehension and concluded that there is a vital role of reading strategies in comprehending the text. (Khaki, 2014; Abdelhalim, 2017; Pourhosein & Banou,2016; Mumtaz & Garner, 2010; Aziza & razali, 2019; Meniado, 2016; Tavakoli, 2014; Mistar, Zuhairi & Yanti, 2016; Zare, 2013; Hamra & Syatriana, 2010;). Reading strategy is a technique or method that is used by readers to comprehend the given material better, according to Anderson reading strategies are the mental tasks that students use to get meaning from the texts. (1999, cited in Gilakjani, Sabouri, 2016 ;) Commonly there are 3 types of reading strategies Global Reading Strategies (GLOB), Problem-Solving Strategies (PROB), Support Reading Strategies (SUP) (Tavakoli,2014; Aziza & Razali, 2019; Meniado,2016;). In addition, there are factors that influence learners' reading comprehension: the difficulty of the reading text, environmental effects, anxiety during reading comprehension, interest and motivation, word recognition speed, and medical problems (Gilakjani, Sabouri, 2016). On the other hand, Semtin and Maniam divided reading strategies into various types, such as Cognitive Reading Strategies (e.g., planning and goal setting, tapping prior knowledge, asking questions and making predictions, constructing gist, monitoring, revising meaning, reflecting and relating, and revising meaning) Planning Strategies (i.e., pausing and thinking about reading, trying to stay focused on reading, scanning the text, reading slowly and carefully and determining what to read) and Monitoring Strategies (i.e., rereading the text, paying attention to reading, and asking oneself questions),(2015, cited in Aziza & Razali,2019). Oxford's (1990) model of language learning strategies were: memory strategies, cognitive strategies, compensation strategies, metacognitive strategies, affective strategies, and social

[1]*Abdurashitova Zemfira Naumovna* – English teacher with high category at School 3 at Turaqurgan, Namangan region, Uzbekistan.

[2] *Fazlidinova Zulfiyakhon Dilmurod qizi* - Student, English filology faculty, Namangan state university, Namangan region, Uzbekistan.

strategies (Tavakoli,2014). This article provides a review of several studies on reading comprehension, reading strategies, and skills, additional factors that influence EFL learners' reading obtained from Google Scholars and the ERIC website.

Literature review.

Reading comprehension.

Reading is an inseparable part of English. And, according to many scientists, reading is the meaning getting from the printed page (Rubin, 1982; Harris & Sipay, 1980; Smith,1971; Fries, 1963; Hittleman, 1978; cited in Hamra & Syatriana, 2010; Pressley, 2000; Birsch, 2011; cited in Gilakjani, Sabouri, 2016;). However, every student gets a different meaning from the text, as each of them has a different level of comprehension, thinking process in their mind, and use of various skills. There are some factors and skills that have a huge effect on reading. Reading skills are word recognition, fluency, lexical knowledge, and pre-existing knowledge. As stated by Tompkins comprehending needed four skills phonology, syntax, semantics, and pragmatics (2011; cited in Gilakjani, Sabouri, 2016;). Consistent with the Kolker affect, cognition and language are the interactive factors that influence reading comprehension Affective behaviors are related to feelings, cognitive behaviors to thought, and linguistic behaviors to language (1979; cited in Hamra & Syatriana, 2010;). Some factors affect reading comprehension skills. They are the complexity of the reading text, environmental influences, anxiety during reading comprehension, interest and motivation, decoding or word recognition speed, and medical problems. (Gilakjani, Sabouri, 2016;) Difficultness of the text can lower students' level of understanding as text should be selected according to students' English level. In order to understand well students' attention and focus must be concentrated on only on the reading passage that's why the environment should be a calm and safe place for readers. The pressure which is put on students during exams or control work affect negatively to students as they feel a lack of time and worry about the result of the work. Teachers can motivate their students by providing interesting text, that arise students' willingness to read the passage and various tasks can help better analyze what is read. The next factor is decoding of words, here students need vocabulary knowledge related to the topic of the text, otherwise, they should guess or predict the meaning of the words from the context. The last factor is medical problems that affect pessimistically to the reader.

Reading strategy and types of reading strategies.

Reading strategies were defined in various ways by different scholars and the most suitable description was given by Karami in 2008, according to his reviews reading strategy is characterized as the conscious, inside, variable, mental methods pointed at moving forward the effectiveness of compensating for the breakdowns in perusing comprehension on specific perusing assignments and in particular settings. Anderson (1999 cited in Gilakjani, Sabouri, 2016,) described perusing strategies as the mental activities that learners apply to make meaning from the text.

The variety between good and poor learners are reading strategies considered by Karami (2008, cited in King 2008). To promote poor readers Brown (2001, cited in Karami, 2008) represents ten reading strategies that students use to improve their reading ability;

1.Discover the reason of reading.
2.Utilize graphemic rules and designs to help in bottom-up reading.
3.Utilize diverse noiseless reading procedures for generally quick reading/
4.Skim the content for fundamental thoughts.
5.Check the content for particular data.
6.Utilize semantic mapping or clustering.
7.Figure once you are not certain.
8.Analyze lexicon.
9.Recognize between exacting and inferred implications.
10.Capitalize on talk markers to prepare relationships.

Sheorey and Mokhtari (2001) came up with a classification of reading strategies into three categories: cognitive, metacognitive, and support strategies. Meanwhile,

Marzuki, Alim, and Wekke separated reading strategies into two groups,i.e, direct and indirect techniques. Direct strategies consisted of memory techniques, and cognitive and compensation procedures. The indirect methodologies are composed of metacognitive strategies and affective and social techniques. Among these strategies, cognitive and metacognitive methodologies are the foremost well-known techniques utilized in reading.

Cognitive strategies in reading distinguished are repeating, getting the idea rapidly (skimming and scanning), utilizing resources for receiving and sending messages, thinking deductively, analyzing expressions, analyzing constructively, translating, elaborating, exchanging, taking notes, summarizing and highlighting. Using these strategies can make learners be proficient readers.

To test the use and effect of cognitive strategies on EFL readers of an Islamic university in Indonesia Marzuki, Alim and Wekke carry out the study, in which classes were divided into 2 cycles, and each cycle consisted of planning, and implementation, observation, and reflection. According to the results of the first cycle, 56,7% of students gained scores and 63,3% participated actively. Cycle 2 demonstrated that 83,3% of students obtained scores and 86,7% took part in classes actively.

Metacognition as a term was represented by Flavell in one of his articles and was described as “one’s knowledge concerning one’s cognitive process and outcomes or anything related to them” (Iwai,2011). Suitable material, paying attention, realizing language, organizing, reasoning specific aims and objectives, searching for practice opportunities, self-monitoring, and self-evaluating are composed to be metacognitive strategies (Marzuki, Alim, and Wekke,2017).

In the study which was presented by Nash-Ditzel (2010) that metacognition is separated into 3 elements declarative (knowing “that” what to read) knowledge, procedural (“how” to implement reading strategies), and conditional knowledge (knowing “why” prereading techniques are crucial). In accordance with Yuko Iwai metacognitive strategies are divided into 3 clusters, such as planning, monitoring, and evaluating. Planning occurs before reading and readers guess the meaning from the title, heading, or picture and take an overview of the text and use background knowledge. Observing happens in the reading process understanding the vocabulary self-questioning, and summarizing are used to discover the main issues from the text. And readers conclude and assess by evaluating the cluster. Additionally, metacognitive strategy has 3 categories which we can divide reading strategies: SUP (the support reading strategy, GLOB (the global reading strategy), and PROB (problem-solving reading strategy) (Tavakoli, 2014; Aziza & Razali,2019). Meniado tested the effect of metacognitive strategies in Saudia Arabia college and revealed that respondents often use metacognitive techniques and PROB strategies were mostly used among readers (2016). Nash-Ditzel provided the case study in 5 colleges and concluded that the use of metacognitive strategies assisted to improve students' reading comprehension and reading.

IV.Conclusion

To sum up, from the review of the several carefully selected research articles, it can be concluded that through reading EFL learners can learn the literature of English-speaking countries. There are plenty of factors that affect students and as many strategies to significantly improve reading comprehension and deal with reading texts. Several studies were accomplished to check the use and effect of reading strategies. In addition, there are various types of reading techniques and the most preferred are cognitive and metacognitive reading methodologies.

References:

1. Abbas Pourhosein Gilakjani & Narjes Banou Sabouri, A Study of Factors Affecting EFL Learners’ Reading Comprehension Skill and the Strategies for Improvement; International Journal of English Linguistics; Vol. 6, No. 5; 2016 ISSN 1923-869X E-ISSN 1923-8703 Published by Canadian Centerof Science and Edication
2. Abdul Gafur Marzuki, Nur Alim, Ismail Suardi Wekke, 2018, Improving the reading comprehension through cognitive Reading strategies in language class of coastal area

in indonesia, ICFSS-2017, IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 156(2018) 012050, doi :10.1088/1755-1315/156/1/012050
3. Arifuddin Hamra and Eny Syatriana, developing a model of teaching reading comprehension for EFL students,Teflin Journal, Volume 21, Number 1, February 2010, 28, pp27-40.
1. 4. Aziza M. Ali & Abu Bakar Razali,2019, A Review of Studies on Cognitive and Metacognitive Reading Strategies in Teaching Reading Comprehension for ESL/EFL Learner; English Language Teaching; Vol. 12, No. 6; 2019 ISSN 1916-4742E-ISSN 1916-4750 Published by Canadian Center of Science and Education, doi: 10.5539/elt.v12n6p94 URL: https://doi.org/10.5539/elt.v12n6p94
2. 5. Esmaeil Momtaz (Aberdeen) / Mark Garner (Aberdeen), 2010, Does Collaborative Learning Improve EFL Students'Reading Comprehension? Journal of Linguistics and Language Teaching JLLT Volume 1 (2010) Issue 1,p 15-33.
7. Hossein Tavakoli,2014; The Effectiveness of Metacognitive Strategy Awareness in Reading Comprehension: The Case of Iranian University EFL Students The Reading Matrix © 2014 Volume14, Number 2, September 2014;
8. Joel C. Meniado, Metacognitive Reading Strategies, Motivation, and Reading Comprehension Performance of Saudi EFL Students 2016 English Language Teaching; Vol. 9, No. 3; 2016 Published by Canadian Center of Science and Education,February 14, doi: 10.5539/elt.v9n3p117,URL: http://dx.doi.org/10.553lt.v9n3p117
9. Junaidi Mistar, Alfan Zuhairi& Nofita Yanti, Strategies Training in the Teaching of Reading Comprehension for EFL Learners in Indonesia English Language Teaching; Vol. 9, No. 2; 2016 ISSN 1916-4742 E-ISSN 1916-4750 Published by Canadian Center of Science and Education doi:10.5539/elt.v9n2p44 URL: http://dx.doi.org/10.5539/elt.v9n2p49
10. Hossein Karami,2008, READING STRATEGIES: WHAT ARE THEY? .
11. Nasrin Khaki,2014,Improving Reading Comprehension in a Foreign Language: Strategic ReaderThe Reading Matrix © 2014 Volume 14, Number 2, September 2014
12. Pezhman Zare,2013, Exploring Reading Strategy Use and Reading Comprehension Success among EFL Learners, World Applied Sciences Journal 22 (11): pp ;1566-1571, 2013, ISSN 1818-4952, © IDOSI Publications, 2013, DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.22.11.1493
13. Safaa M. Abdelhalim,2017, Developing EFL Students' Reading Comprehension and Reading Engagement: Effects of a Proposed Instructional Strategy; ISSN 1799-2591,Theory and Practice in Language Studies, Vol. 7, No. 1, pp. 37-48, January 2017,DOI: http://dx.doi.org/10.1750..7/tpls.0701.05
14. Susan Nash-Ditzel,2010, Metacognitive Reading Strategies Can Improve Self-Regulation, Journal of College Reading and Learning, 40 (2), Spring 2010.
15. Yuko Iwai, 2011, The Effects of Metacognitive Reading Strategies: Pedagogical Implications for EFL/ESL Teachers, The Reading Matrix © 2011,Volume 11, Number 2, April 2011

© Z.N. Abdurashitova, Z.D. Fazlidinova, 2022.

HOZIRGI O`ZBEK TILIDA AKT TERMINLARI LUG`ATINI YARATISH MASALASI

M.J. Amrullayeva[1]

Hozirgi vaqtda kompyuterlashtirish jarayoni dunyo mamlakatlarida turli darajada kechmoqda. AKT keng ma'noda insoniyat faoliyatining barcha sohalarida, asosan, kompyuterlar va telekommunikatsiya aloqa vositalari yordamida axborotni qayta ishlash bilan bog`liq fan, texnikaning xilma-xil tarmoqlari birligini o`zida namoyon etadi. Kompyuterlar inson faoliyatida katta qulayliklar, yengilliklar yaratadi.

Kalit so`zlar: hozirgi, tilida, akt, terminlari.

Ta'lim samaradorligini oshirishda, yosh avlodni jahon talablari darajasidagi yetuk mutaxassis kadrlar sifatida tayyorlashda, mamlakatimizga kirib kelayotgan har qanday avtomatlashgan texnologiyani boshqarishda axborot texnologiyalarini mukammal bilish talab etiladi. AKT yordamida yoshlar, avvalo, jahon miqyosidagi bilimlar, ilmiy-texnologik jarayonlar bilan tanishadilar, bilimlarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo`ladilar.

AKT sohasining jadal su'ratlar bilan rivojlanishi va uni inson faoliyatiga har tomonlama chuqur kirib borishi tilda ham katta o`zgarishlarni yuzaga keltirdi. Xususan, hozirgi kunda o`zbek tili leksikasining tez o`zgaruvchan va faol qatlamini AKT terminologiyasi sohasiga doir leksik birliklar tashkil etadi. Hozirgi kunga qadar bo`lgan davrda kompyuter o`rnida EHMdan foydalanilgan. Aslida kompyuter so`zi "to compute"- sanamoq, hisoblamoq; hisob-kitob qilmoq ma'nolarida qo`llanilgan. AKT sohasining bevosita boshqaruv tizimiga xos kasb-korlarni anglatuvchi terminlarni: network operator - aloqa operatori, information owner - axborot mulkdori, information resourse owner - axborot resurslari mulkdori, owner of information resources - axborot resurslari mulkdori, information network owner - axborot tarmoqlari mulkdori va h.k. Mazkur soha mutaxassisligiga doir terminlar: ICT engineer-AKT injener(muhandis), cybersquatter- kiberskvotter, manager-menejer, operator-operator, system engineer-tizim muhandisi va h.k.

Kasb - korni anglatuvchi AKT terminlarining strukturaviy-semantik taxliliga ko`ra yakka so`zli, qo`shma va birikma terminlardan iborat ekanligi aniqlandi. Ularning aksariyati baynalmilal o`zlashmalar hisoblanadi. Masalan, administrator, menejer, integrator, operator va shu kabilar. Ular sohaviy terminlar sifatida tilimizda qo`llanmoqda. Biroq, mazkur sohada paydo bo`lgan kasb nomlarini ifodalovchi terminlarning ma'nolari ochib berilishi ko`pincha tavsifiy xarakterga ega. Masalan, phiker- friker ingliz tilida qoidabuzar ma'nosida qo`llanadi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug`atida uning tavsifi quydagicha berilgan:

1.Friking mutaxassisi 2. Qoidabuzarlik ishlarida abonentga telefon orqali psixologik ta'sir qiladigan shaxs. Friking-bepul qo`ng`iroq qilish uchun telefonlarni va telefon tarmoqlarini buzib ochish. Oxirgi paytda har xil elektr tizimlarini (masalan, foydalanish nazorat tizimini)buzib ochish ham paydo bo`lgan.

Tizimli (Sistemaviy) blok (Protsessor) – kompyuterning asosiy qismi bo`lib, o`z ichiga quyidagi elementlarni jamlaydi. Ona plata' mikroprotsessor, qattiq disk (vinchester), Operativ xotira (OZU), CD-ROM (CD-RW), DVD-ROM, (DVD-RW), tashqi qurilmalar kontrolleri, shinalar, elektr ta'minoti bloki va boshqalar. Ona plata – asosiy elektron sxema bo`lib, unga tashqi qurilmalar kontrollerlari shina orqali ulanadi, unga mikroprotsessor, BIOS, operativ xotira' tizimli plataning mikrosxemalar to`plami, ikkinchi pog`ona kesh-hotira (kesh L2), shina razyomlari, tizimli soat hamda CMOS uchun elektr manbai (batareya), kiritish-chiqarish mikrosxemasi kabi elementlar tikiladi va tashqi qurilmalar kontrollerlari o`rnatiladi. Mikroprotsessor (CPU)

[1]*Amrullayeva Mohinur Jo`rabek qizi* - Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o`zbek tili va adabiyoti universiteti lingvistika yo`nalishi 2-bosqich magistranti (O`zbekiston).

arifmetik-mantiqiy qurilma bo`lib, kompyuterning «yuragi» hisoblanadi. Dastur yordamida berilgan ma'lumotlarni o`zgartiradigan, hamma hisoblash jarayonlarini boshqaradigan hamda hisoblash ishlariga tegishli moslamalarning o`zaro aloqasini o`rnatadigan qurilma – mikroprotsessor deb ataladi. Qattiq disk (HDD) tashqi xotira hisoblanib, kompyuterda asosiy axborot saqlovchi qurilmadir. Unda barcha dastur va ma'lumotlar saqlanadi. Qattiq disklarda tashuvchilar aylanadigan ferromagnetik qatlam bilan qoplangan alyuminiyli va karamikali disklardan iborat bo`lgani uchun ko`pincha qattik disk deb ataladi. Qattiq disk o_lchamlari turlicha bo`lishi mumkin. Hozirgi kunda vinchesterlarning 80-1000 Gb dan 1 Tb gacha bo`lgan o`lchamdagi turlari mavjud. Operativ (tezkor) xotira (DDR) - bu protsessorning ishchi sohasidir. Unda ish vaqtidagi barcha dastur va ma'lumotlar saqlanadi. Operativ xotira kopincha vaqtinchalik xotira deb ham ataladi, chunki undagi dastur va ma'lumotlar faqat kompyuter yoqiqligida yoki kompyuter qayta yuklangunicha saqlanadi. CD-ROM (Compact Disk) va DVD-ROM (Digital Versatile Disk). Disklardagi ma'lumotlarni o`qish va ularga ma'lumotlar yozish uchun xizmlat qiluvchi qurilma. Dastlab bunday tashuvchilar ma'lumotlarni faqat o`qish uchun mo`ljallangan bo`lib, ulardagi ma'lumotlarni o`zgartish va qaytadan yozish imkoniyati yo`q edi. Hozir disk va disk yurituvchilarning ma'lumotlarni yozadigan (writeable) va ko`p marotaba yozadigan (rewriteable) modellari mavjud.

Kompyuterning qo`shimcha qurilmalari quyidagilardan iborat: Skaner bu ma'lumotlarni qog`ozli hujjatdan bevosita kompyuterga kiritish qurilmasidir. Matnlar, sxemalar, rasmlar, grafiklar, fotografiyalar va boshqa grafik axborotni kiritish mumkin. Skaner nusxa ko`chirish apparatiga o`xshab qog`ozli hujjatning tasviri nusxasini qog`ozda emas, balki elektron ko`rinishda yaratadi - tasvirning elektron nusxasi yaratiladi. Modem (Modulyator-Demodulyator) – telefon tarmog`i orqali boshqa kompyuterlar bilan axborot almashishni ta'minlaydi. Modem - aniq bir aloqa kanalida ishlatish uchun qabul qilingan signallarni to`g`ri (modulyator) va teskari (demodulyator) o`zgartirish qurilmasidir. Modem – axborotni uzatishda raqamli signalni analogli signalga' axborotni qabul qilishda esa analogli signalni raqamli signalga o_zgartiradi. Multimediya vositalari – kompyuter yordamida musiqa va ovozli ma'lumotlarni ko`rsatishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmonova Z. Kompyuter lingvistikasi. -Toshkent-2019.
2. Lutfillayev M. Axborot texnologiyalari fanidan o`quv uslubiy majmua. Samarqand-2019.
3. Qosimov N. O`zbek tili ilmiy texnikaviy terminologiyasi masalalari. -T.: Fan,1985.
4. Hojiyev A. Termin tanlash mezonlari. -T.: Fan,1996.

© M.J. Amrullayeva, 2022.

BOSHLANG`ICH MATEMATIKA KURSIDA OG`ZAKI HISOBLASHGA O`RGATISHNING O`RNI

Sh.N. Ergashova[1], G.I. Ortiqova[2]

Maqolada boshlang`ich matematika kursida og`zaki hisoblashga o`rgatishning o`rni haqida ma'lumot berilgan.

*Kalit so`zlar:* matematika, ta'lim, og`zaki hisob, matematik tusubcha, o`qituvchi, o`quvchi.

Matematik ta'lim sohasi bo`yicha standart ko`rsatkichlar bolalarda natural sonlar va nol to`g`risida tasavvurni shakllantirish, puxta hisoblash ko`nikmalarini hosil qilish, amaliy masalalarni yechishda natural sonlarni va arifmetik amallarni qo`llay olishga o`rgatish, eng sodda geometrik shakllar hamda og`zaki hisoblash va matematik munosabat belgilaridan foydalana olish malakasini hosil qilish nuqtai nazaridan belgilandi.

Og`zaki hisoblashga doir mashg`ulotlarning samaradorligi mashqlarning hajmi va mazmunigagina emas, balki ularning berilishi va tekshirilishi, o`quvchilarning bilimini sinash, og`zaki va yozma mashqlarning almashtirib turilishiga ham bog`liqdir. Og`zaki hisoblash malakalarining uzluksiz takomillashib borishi uchun og`zaki va yozma hisoblash usullarini qo`llashda to`g`ri munosabat o`rnatish, chunonchi og`zaki hisoblash qiyin bo`lgandagina yozma hisoblash zarur. O`quvchilarning topshiriqni eshitib qabul qilishlarida o`qituvchi topshiriqni o`qib beradi, ular esa eshitadi. Bunda asosiy kuch xotiraga qaratiladi, bunday mashqlar juda foydali bo`lib, eshitish xotirasini rivojlantiradi.

Bolalarning og`zaki hisoblash malakalarini har doim tekshirib turish kerak. Og`zaki hisoblashga doir mashqlarni birinchi darslardanoq kiritilsa, samarasi ancha yuqori bo`ladi. O`quvchilarning og`zaki hisoblash malakalari turli-tuman mashqlarni bajarishlari jarayonida shakllanadi.

Asosiy matematik tushunchalar hosil qilish, sonlarning xossalarini va arifmetik amallarning qonunlarini o`rganish bilan bir qatorda boshlang`ich ta'limda bolalarda hisoblash malakalari hosil qilish doim eng muhim o`rin tutib kelgani hammaga ma'lum. Bolalarga hisoblashni o`rgatish sistemasi va metodikasida turli zamonlarda va turli mamlakatlarda prinsipial farqlar faqat og`zaki va yozma hisoblash usullarini aniqlashga, hamda tegishli malakalar hosil qilish yo`liga nisbatangina bo`lgan.

Har bir kishi uncha murakkab bo`lmagan hisoblashlarni "zehnda" tez va to`g`ri bajarishni bilishining amaliy ahamiyatidan tashqari, og`zaki hisobni o`zbek uslubshunoslari doim bolalarning arifmetika darslarida olgan nazariy bilimlarini chuqurlashtirishning yaxshi vositalaridan biri deb qaraydilar. Og`zaki hisob asosiy matematik tushunchalarni shakllantirishga sonlarning qo`shiluvchilardan, ko`paytuvchilardan iborat tarkibi bilan yanada chuqurroq tanishishga, arifmetik amallarning qonunlarini va boshqalarni yaxshi o`rganishga yordam beradi. Og`zaki hisob mashqlarga tarbiyaviy jihatdan ham yuksak baho berib kelingan: og`zaki hisob bolalarda fahm-farosat, zehn, diqqatning rivojlanishiga, bolalar xotirasini, aktivligini, chaqqonligini, sezgirlik va fikrlashda mustaqilligini rivojlantiradi deb hisoblangan.

Hozirgi zamon maktabida og`zaki va yozma hisoblar qanday o`rin tutishi kerak? Shu asosiy masala bilan bog`langan qanday xususiy masalalar maktab tajribasida tekshirib ko`rishni talab qiladi.?

Hisoblashning ikkala turi ham boshlang`ich matematika ta`limi sistemasida muhim ro`lini saqlashi kerak. Matematik ma'lumotnoma jadval o`quvchilar turmushda uchratadigan hollarning hammasini o`z ichiga ololmaydi. O`quvchilar mustaqil bajargan arifmetik shakl almashtirishlar ularga shakl almashtirishning o`zi nima

[1]*Ergashova Shalola Norpo`lot qizi* - Shofirkon tumani 29-maktab boshlang`ich sinf o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

[2]*Ortiqova Gulsanam Ilhomovna* - Shofirkon tumani 29-maktab boshlang`ich sinf o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

ekanini tushunishga yordam etadi, busiz o`quvchilarga jadvallarni tushunib olishning o`zi ham qiyin bo`ladi. Ammo dasturga hamda metodikaga maqsadga muvofiq o`zgarishlar kiritib, og`zaki va yozma hisoblashni o`rgatishni ratsionallashtirish zarur.

Bundan buyon yozma hisoblash usullarini, hozirgi dastur bo`yicha nazarda tutilganidek, ming ichida emas, balki, mumkin bo`lgancha ilgariroq, yuz ichida kiritish mumkinligini tekshirib ko`rish kerak. Mingni alohida konsentr qilib olishni bekor qilib, konsentrlarni kamaytirish imkonini ham tekshirish lozim.

Dasturdagi yozma hisoblashning ko`p xonali sonlarga taalluqli ba'zi xollarini qisqartirish masalasini qo`yishga jiddiy asoslar bor. Birinchi navbatda uch xonali songa ko`paytirish va bo`lishning ba'zi xollarini qisqartirish o`rinli bo`lsa kerak. Hisoblash usullari kichik sonlarga nisbatan qanday bo`lsa, katta sonlarga nisbatan ham shundayligicha qoladi. O`quvchilar kichik sonlar bilan ish ko`rganlarida bu usullarni to`la egallab oladilar. Agar o`quvchiga amaliyotda katta sonlar bilan hisoblash kerak bo`lib qolsa, u hisoblashni uddalay oladi. Hisoblash usullari o`quvchida paydo bo`lgan, faqat butun hisoblash jarayoni davomida diqqat-e'tiborni saqlash kerak bo`ladi, xolos.

Shuni ham qayd qilib o`tish lozimki, maktabda bolalar (katta sonlar bilan) yozma hisoblashlarda ko`p xato qiladilar; buning sababi ular hisoblashni bilmaganliklaridan emas, balki hisoblash jarayoni ustida o`z diqqatlarini tutib tura olmaganliklaridadir.

Og`zaki mashqlar o`qituvchiga darsda o`quvchilarni biroz erkin va qulay tutishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayev M.E. Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasi.T.:-2005yil
2. Имомова Ш.М., Орзиева М.С. Использование современных информационных технологий при обучение математике// УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. *№ 12 (25), 2016. С.34-35.*
3. Имомова Ш.М., Фаттоева Г.Ш. Методика преподавания темы квадратных уравнений// УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. №1 (48), 2019.С.29
4. Имомова Ш.М., Исмоилова М.Н. Вычисление наибольшего собственного значения матрицы и соответствующего ей собственного вектора в среде Mathcad// ACADEMY. 2020. № 6(57). С9.

© Sh.N. Ergashova, G.I. Ortiqova, 2022.

BOLALAR O`YINLARIDA TASVIRLASH VOSITALARI

X.S. Muhammadiyeva[1], M.T. Raxmonova[2]

Maqolada bolalar o`yinlarida tasvirlash vositalari haqida ma'lumot berilgan.

*Kalit so`zlar:* o`yin, tarbiyachi, o`yinchoq, sahnalashtirilgan o`yin, ijodiy o`yin, badiiy asar, rolli o`yin.

Bolalarning o`ynashlari uchun ma'lum vositalar kerak. Rolli o`yinlarda bolalar har xil vositalardan foydalanadilar, ulardan asosiylari quyidagilar: bolalarning o`z harakatlari; o`yinchoq va boshqa materiallar; so`z. Bolalarning asosiy tasvirlovchi vositalari o`zlarining harakatidir, Masalan, bola ikki oyog`ida sakrab quyonchaga taqlid qiladi. Ikki qo`lini qimirlatib, pishillab parovoz bo`ladi va h.k. Bolalarning ko`p harakatlari qurish, yasash bilan bog`liq bo`ladi, ular soatlab parovoz, paroxod, elektrovoz quradilar, ularni o`ziga o`xshatishga urinadilar. Ko`pincha qurish o`yinning boshlanishi bo`lib xizmat qiladi. Taqlid vositasiga o`yinchoq ham kiradi. O`yinchoq bola harakatini to`ldiradi, o`ylagan obrazi va fikrini amalga oshirishga yordam beradi. Kiyimlar va ularning qismlari ham bolaning olgan rolini yaxshiroq bajarishga va uni yanada aniqroq ijro etishga imkon tug`diradi. Bolalar o`yin jarayonida ba'zi bir narsalarni xohlagan narsalari nomi bilan atab ham xuddi o`sha xohlagan narsalarini faraz qilib juda yaxshi o`ynaydilar, masalan, taomni "konfet", qumni "shakar" stulni "mashina" deb atashlari mumkin.

So`z yordamida bolalar qanday o`yin o`ynashlarini kelishib oladilar. So`z yordamida bir-biri bilan muomalada bo`lib, o`z fikrlarini izhor etishadi. So`z har xil taassurotlarni ifodalash imkonini beradi. Bolalar hamma vositalardan ko`pincha bir vaqtda foydalanadilar. Aks ettiruvchi vosita qanchalik ko`p bo`lsa, o`yin mazmuni shunchalik boyroq bo`ladi hamda tevarak-atrofdagi voqealardan taassurot shunchalik to`laroq aks ettiriladi.

O`yin mazmunining rivojlanib borishi bilan murakkab jarayon bo`lgan bolalar jamoasi ham shakllana boshlaydi. O`yin bolalarning mustaqil faoliyati bo`lgani uchun uning syujetini bolalar o`zlari o`ylab topishadi va o`zlari tashkil etishadi. O`yinda bolalar o`zlarining kichkina jamiyatning a'zosi deb hisoblashadi, o`zaro kelishib harakat qilishga o`rganishadi. Ijtimoiy tarbiya olayotgan sharoitda har bir bola o`ynayotgan bolalar jamoasiga kira olishi, u yerda o`z o`rnini topa olishi va shu jamoada o`rnashib olishi lozim.

Tarbiyachi ilk yoshli bolalarda ularning narsalar bilan o`ynay olishi, diqqatini shunga to`play olish qobiliyatini tarkib toptiradi. Bu boshqa bolalar bilan yonma-yon tinch o`ynay olish malakasining shakllanishiga yordam beradi. Bolalar birgalikda o`ynashga o`tganlarida bir-birlari bilan ma'lum munosabat o`rnatishlari lozim bo`ladi. Xudda mana shu munosabat jamoatchilikni shakllantiradi. Bunga tarbiyachi bolalarni kelishib o`ynashga o`rgatish orqali erishadi.

Sahnalashtirilgan o`yinlar ijodiy o`yinlar sarasiga kiradi. Unga ijodiy o`yinning quyidagi asosiy: niyatning mavjudligi, roli va mavjud harakatlar, xayol qilingan vaziyatning va boshqa elementlarning uyg`unligi, bolalarning mustaqillik va o`z-o`zini uyushtira olish jihatari xos. Sahnalashtirilgan o`yin badiiy asar asosida quriladi: o`yin syujeti, rollar, qahramonlarning xatti- harakatlari, ularning nutqi asar matniga ko`ra belgilanadi. Sahnalashtirilgan o`yin bolalarning eshitgan asar yoki ertakdan olgan tasavvurlarini mustaqil ifodalash hamda mashq qilish imkonini beradi. Bu o`yinlar bolalarda iroda, intizom, o`z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Sahnalashtirish bolalarni qayta so`zlashga o`rgatish usullaridan biridir. Ba'zi bir bolalarda badiiy asardan olingan parchani qayta so`zlab berishga xohish ham, qiziqish ham bo`lmaydi,

---

[1] *Muhammadiyeva Xolida Sufitdinovna* - Shofirkon tuman 7-son davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti logoped o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

[2] *Raxmonova Ma'rifat To`ra qizi* - Shofirkon tuman 7-son davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti psixologi (Buxoro, O`zbekiston).

ammo unga o`yin usuli kirtilishi bilan bola asardagi rolga kirib, o`sha asar mazmunini juda yaxshi aytib berishga harakat qiladi. Bunday o`yinda bola o`zini o`sha asardagi qahramon o`rnida his etib; uning sezgi, kechinmalari dunyosiga chuqurroq kirib boradi. Badiiy asarlarni qahramonlar tilida so`zlab berish boladagi xayolni rivojlantirishga yordam beradi va asar qahramonida mavjud bo`lgan ijodiy sifatlarni egallashga intiladi. Sahnalashtirilgan o`yinda badiiy asarning g`oyaviy mazmuni bolalar tomonidan chuqurroq anglab olinadi.

Ertak yoki hikoyadagi mazmun bolalarga yaqin, ularning yoshi va qiziqishiga mos, tushunarli bo`lib, bola unga kirishib ketgan taqdirdagina asardagi obraz va harakatlar to`g`ri aks ettiriladi. Shuning uchun u yoki bu badiiy asar bo`yicha sahnalashtirilgan o`yin o`tkazishdan oldin tarbiyachi asarning mazmunini aks ettirishga yordam beradigan tayyorgarlik ishini o`tkazishi kerak. Ertak va hikoyalarni bolalar ko`pincha o`zlarining ijodiy rolli o`yinlarida sahnalashtiradilar, bu o`yinlarda tulki, sichqon, xo`roz, quyon kabi personajlarni o`yinlarda aks ettiradilar. Yozuvchilarning badiiy asarlarini ham bolalar sevib sahnalashtiradilar. Bolalar bilan suhbatlasha turib, tarbiyachi hikoya yoki ertak qahramonlarining o`ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qiladi. Har xil she'r, ertak qahramonlarining o`ziga xos xususiyatlari mana shunday o`rganiladi.

Qurilish o`yinlari ham ijodiy o`yinlar sirasiga kiradi. Ularda bolalar atrof-muhitdagi buyumli dunyo haqidagi taassurotlarini aks ettiradilar, mustaqil tarzda turli narsalar yasaydilar, bunyod etadilar. Qurish-yasash o`yinlarida bir xil buyumlarning boshqalari bilan almashinishi yuz beradi. Kichik va o`rta guruh yoshidagi bolalarda qurilish o`yinlari rolli o`yinlar bilan bog`lanib ketadi. Qurilish o`yinlari samarali faoliyat hisoblanib, bolalarda bunyod etilgan inshootni mavjud buyum va narsalar, inshootning qurilishiga asos bo`lib xizmat qilgan tasavvur bilan qiyoslash, taqqoslash ko`nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. U bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Qurilish materiallari turli xildagi geometrik shakllardan iborat. Bolalar har bir shaklning o`ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilib olishlari lozim, aks holda hech qanday qurilishni amalga oshirib bo`lmaydi. Bolalar qurgan narsalar amaliy jihatdan yaroqli bo`lishi va ulardan o`yinda foydalanish uchun konstruktorlik malakasiga ega bo`lish kerak. Bundan bolalarga qurishning asosiy usullarini o`rgatish zarurligi kelib chiqadi. Qurilish materiallari bilan o`ynaladigan o`yinlarda bolalarning texnikaga qiziqishi ortadi, kuzatuvchanligi rivojlanadi, ular geometrik jismlarning eng oddiy xususiyatlari bilan tanishadilar. Bolalarni qurilish materiallari bilan o`ynashga qiziqtirish uchun tarbiyachi ular bilan birgalikda o`ynaydi va bu materiallardan hamma bolalar foydalanishlarini kuzatib turadi. Yirik qurilish materiallari bilan guruh xonasidagi gilam ustida, yozda esa bog`cha hovlisida qurish mumkin.

MTT maydonchasida yozda qum va suv bilan, qishda qor bilan o`ynash katta o`rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboyeva O., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012.
2. Имомова Ш.М., Норова Ф.Ф. УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ// Вестник науки и образования, 2021. № 9 (112). Часть 2. С.38.

© X.S. Muhammadiyeva, M.T. Raxmonova, 2022.

O`YINNING MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI PEDAGOGIK JARAYONIDAGI O`RNI

G.N. Nurmatova[1], D.Q. Asadova[2]

Rezyume. Maqolada o`yinning maktabgacha ta'lim muassasasi pedagogik jarayonidagi o`rni haqida ma'lumot berilgan.

*Kalit so`zlar:* ta'lim, o`yin, tarbiya, nutq, bilim, tasavvur, harakat, tarbiyachi.

O`yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar muassasasi hayotini u bilan boyitishni talab etadi. Shuning uchun ham o`yin bolalar hayotining kun tartibiga doimiy qilib kiritilgan. O`yinlar uchun nonushtagacha va undan keyin, mashg`ulotlardan so`ng, sayrlardan so`ng, kechqurun uyga ketishdan oldin vaqt ajratiladi. Ertalab o`ta harakatchanlikni talab qilmaydigan o`yinlar uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazmunan ko`proq didaktik o`yinchoqlar, stol ustida o`ynaladigan stol-bosma o`yinlari, syujetli-rolli o`yinlarni o`ynagan ma'qul.

Sayr davomida harakatli o`yinlarni, qurish-yasash o`yinlar ini tashkil etish foydalidir. Kun tartibida o`yin uchun maxsus vaqt belgilash o`yinning mustaqil faoliyat sifatida mavjud bo`lishining va uni bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida, tarbiya vositasi sifatida qo`llanilishining eng muhim pedagogik shartidir.

Bolalar o`yinning o`ziga xosligi shundaki, u tevarak-atrofdagi hayotni, kishilarning faoliyati, ishlari, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o`zaro munosabatlarini aks ettiradi. O`yin paytida xona bolalar uchun dengiz, o`rmon, metro, temir yo`l vagoni bo`lishi mumkin. Bola hech qachon jim o`ynamaydi, bitta o`zi o`ynasa ham u o`yinchoq bilan gaplashadi, o`zi tasvirlayotgan qahramon bilan muloqot o`rnatadi, onasi, bemor, shifokor xullas hamma-hammaning o`rniga o`zi gapiraveradi. So`z obrazning yaxshiroq ochilishiga yordam beradi.

Nutq o`yin jarayonida juda katta ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikr almashadi, o`z his-tuyg`u, kechinmalarini o`rtoqlashadi. So`z bolalar o`rtasida do`stona munosabatlar o`rnatilishiga, tevarak-atrofdagi hayot voqealariga bir xilda munosabatda bo`lishga yordam beradi. Bolalarning o`zi yaratgan o`yindan kelib chiqadigan yoki kattalar tomonidan taklif etilgan o`yinning g`oyasi, mazmuni, o`yin harakatlari, rollar, o`yin qoidalari uning tuzilishini tashkil etuvchi qirralardir.

O`yin g`oyasi - bu nima o`ynashni belgilab olish: "do`kon, "shifoxona", "uchuvchilar", "bolalar muassasasi" va shunga o`xshashlar. O`yin mazmuniga, g`oyasiga qarab bolalarning bunday o`yinlarini bir necha o`ziga xos guruhlarga bo`linadi. O`yinlarning bunday bo`lishi albatta shartli bo`lib, bir o`yinda har xil hayotiy voqealar aks etishi ham mumkin.

O`yin bolalarning qiziqarli ermagigina bo`lib qolmay, shu bilan bir qatorda u bolalarni rivojiantirish va tarbiyalashning muhim vositasi hamdir. Ammo o`yin kattalar tomonidan tashkil etilib, unga rahbarlik qilingandagina ijobiy natija beradi.

Pedagog bolalar o`yiniga rahbarlik qilar ekan, quyidagi talablarga e'tibor berishi zarur: o`yin mazmunining ta'lim- tarbiya beruvchi ahamiyatga ega bo`lishi, aks ettirilayotgan narsalar haqidagi tasavvurlar to`g`ri va to`la bo`lishi, o`yin harakatlariga faol, ma'lum maqsadga qaratilgan, ijodiy xususiyatga ega bo`lishi kerak, Hamma va ayrim bolalarning qiziqishlarini e'tiborga olgan holda o`yinga rahbarlik qilish, o`yinchoqlarni va boshqa kerakli materiallardan maqsadga muvofiq foydalanish, bolalarning o`yinda xayrixoh va xursand bo`lishlarini ta'minlash lozim.

Pedagog bolalar o`yiniga rahbarlik qilar ekan, bola shaxsining hamma tomorilariga: ongiga, his-tuyg`ulariga, irodasiga, xulqiga ta'sir etishi va bundan bolalarni aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy tomondan tarbiyalashda foydalanishi lozim.

---

[1]*Nurmatova Gulshoda Nurxonzoda* - Shofirkon tuman 7-son davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti metodisti (Buxoro, O`zbekiston).

[2]*Asadova Dilnoza Qurbon qizi* - Shofirkon tuman 7-son davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi (Buxoro, O`zbekiston).

O`yin jarayonida bolalarning bilimlari va tasavvurlari boyib, chuqurlashib boradi. O`yinda u yoki bu rolni bajarayotib, bola o`zining butun diqqatini o`yinga qaratishi lozim. Bola o`ynayotganda kishilar mehnati, ularning aniq harakatlari, munosabatlari to`g`risidagi tasavvuri yetarli emasligini sezib qoladi, buning natijasida kattalarga savol bera boshlaydi. Tarbiyachi bolalarning bunday savollariga javob berib, ularning bilimlariga aniqlik kiritadi, boyitadi.

Tarbiyachi o`yin orqali bolalarda ona-vatanga, o`z xalqiga boshqa millat kishilariga ijobiy munosabatni shakllantiradi; mustahkamlaydi. O`yin orqali tarbiyachi bolalarda jasurlik, to`g`rilik, o`zini tuta bilishlik kabi sifatlarni tarbiyalaydi. O`yin bolalarda ijtimoiy axloqni, ularning hayotga, bir-biriga bo`lgan munosabatini shakllantiruvchi o`ziga xos maktabdir. Tarbiyachi bolalar o`yiniga rahbarlik qilayotib, ularni jamoa orqali ham tarbiyalab boradi. O`yin jarayonida bolalar o`z xohishlarini jamoa xohishi bilan kelishib olishga, o`yinda o`rnatilgan qoidalarga rioya qilishga o`rganadilar. Ammo o`yinga to`g`ri rahbarlik qilinmasa, u noxush oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Tarbiyachi bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalashda o`yindan keng foydalanadi. Juda ko`pchilik o`yinlar bolalardan faol harakat qilishni talab etadi, bu esa o`z navbatida organizmda modda almashinishini yaxshilaydi, qon aylanishini tezlashtiradi. Bundan tashqari faol harakat qilish bola gavdasining to`g`ri o`sishini, harakatlari chiroyli bo`lishini ham ta'minlaydi. O`yin orqali tarbiyachi bolalarda quvnoq kayfiyat yaratadi, ijobiy ruhiyat hosil qiladi, bu esa bolaning asab-ruhiy, jismoniy tarbiyasini yaxshilaydi.

O`yin bolalarga estetik tarbiya berish vositasi sifatida ham keng qo`llaniladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayotni, voqelikni obrazlar, rollar orqali ham aks ettiradilar. O`yinda bolalarning avval olgan taassurotlari orqali obraz yaratishlari - xayol juda ham katta ahamiyatga ega. Bolalar juda ko`p o`yinlarda avval o`rgangan ashula, she'r, raqs, topishmoqlardan keng foydalanadilar. Bundan tarbiyachi bolalarda estetik did, zavqni tarbiyalashda foydalanadi.

O`yin bilan ta'lim o`rtasidagi bog`liqlik bola ulg`aygan sari o`zgarib boradi. Kichik guruhda o`yin ta'lim berishning asosiy shakli hisoblansa, katta guruhga borganda esa mashg`ulotlarda ta'limning roli ortadi. Tayyorlov guruhiga borganda bolalarning o`zlarida maktabdagi o`qishga ishtiyoq uyg`onib qoladi. Ammo bolalar uchun o`yinning qadri yo`qolmaydi, balki mazmuni o`zgaradi. Endi bolalarni ko`proq fikriy faollikni talab etuvchi o`yinlar, sport tarzidagi o`yinlar qiziqtira boshlaydi. Shunday qilib, pedagogika fani o`yinga bola shaxsini har tomonlama shakllantirish vositasi va ular hayotini tashkil etish shakli, bolalar jamoasini shakllantirish vositasi deb qaraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanboyeva O., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012.
2. Имомова Ш.М., Норова Ф.Ф. УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ// Вестник науки и образования, 2021. № 9 (112). Часть 2. С.38.

© G.N. Nurmatova, D.Q. Asadova, 2022.

MUHAMMAD YUSUF IJODIDA QO`LLANGAN IBORALARDA MA'NO KO`CHISHI

M.I. Sultonova[1], M.H. Sharipova[2]

Maqolada Muhammad Yusuf ijodida qo`llangan iboralarda ma'no ko`chishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so`zlar: she'r, ibora, ijod,lirika, lirik qahramon, badiiy adabiyot.

O`zbek xalqining sevimli shoiri Muhammad Yusufning ijodi, she'rlari haqida har qancha gapirsak oz. Muhammad Yusuf milliy adabiyotimiz va madaniyatimizni rivojlantirish, xalqimiz ma'naviyati va ong-u tafakkurini yuksaltirish, yosh avlod qalbida o`zlikni anglash, milliy g`urur va iftixor tuyg`ularini, ezgu fazilatlarni kamol toptirishga yorqin iste'dodi, betakror badiiy asarlari, ijtimoiy faoliyati bilan katta hissa qo`shgan, asarlari orqali o`quvchilar qalbida hayrat va hayajon uyg`otib kelayotgan betakror ijodkordir.

Muhammad Yusuf yetuk so`z san'atkori sifatida frazeologizmlardan unumli foydalanib, voqelikni real ifodalash va o`quvchiga estetik ta'sir etish vazifalarini uyg'un tarzda amalga oshirishga erishgan. Ularning ba'zilari haqida to`xtalib o`tamiz. Shoir ijodida qo`llangan iboralarda ma'no ko`chishining turli jihatlarini uchratish mumkin. Masalan, Bu dard yetar sizga o`la-o`lguncha, Bardoshingiz tog`dek bo`lmasa buncha? Nolang haqqa yetib qaytib kelguncha, Xursand yashash qiyin, Xursanoy opa. Misrasida "bardoshi tog`dek" iborasi chidamli, matonatli ma'nosida qo`llanilib, shakl o`xshashligini ifodalagan. Bu o`zbek tilida metoforik yo`l bilan ma'no ko`chishi deb izohlanadi. Shoir ijodida bunday iboralarning ko`p o`rinlarda ishlatilganini ko`rish mumkin.

"Singlimga maktub" nomli she'rida esa shoir lirik qahramon holatini ifodalashda "tosh ko`ngil" iborasidan foydalangan:

Qachon xat yozgandim senga bilmayman,
Qofiya bilan band bugun tosh ko`nglim.
Yolg'iz akang bo`lib,
Yoningda yurmayman…
Kechir meni, singlim,
Kechir meni, singlim.

Bu misrada "tosh ko`ngil" iborasini shoir yuqorida ta'kidlaganimizdek, lirik qahramonning ichki kechinmalarini ifodalashda qo`llagan. Shu bilan Muhammad Yusufga xos yana bir xususiyatni ham keltirib o`tishimiz mumkin. Shoir o`z she'rlarida iboralarni qo`llar ekan, ularning shaklini o`zgartirgan holda keltirganini ko`ramiz:

Dardin tilga ko`chirmas shoir,
Shoir dardin yutishi mumkin.
Hech kimni zor kuttirmas shoir,
Shoir yuz yil kutishi mumkin.

Parchada "dardini ichiga yutmoq" iborasi dardini yutmoq shaklida qisqartirilgan. Bu ibora harakat o`xshashligini ifodalab, metofarik usulda ma'no ko`chishiga uchragan.

Shoir ijodida achinish, befarqlik, g'azab, nafrat, hayrat kabi munosabatlarni ifodalashda ham iboralarning nozik ma'no ottenkalaridan mohirona foydalanganini ko`rishimiz mumkin. Masalan, "Hayron bo`lmam turna kishnasa" deb boshlanuvchi she'rida yuqorida keltirilgan munosabatlarni quyidagi iboralar bilan ifodalagan. "Ko`zi pishmoq", "Ko`ngli uvishmoq", "Bag'rini tilmoq", "Orzu qilmoq" kabilar.

Senga qarab ko`zim pishmoqda,

---

[1]*Sultonova Mohigul Isroilovna* - Shofirkon pedagogika kolleji ona tili va adabiyoti fani o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

[2]*Sharipova Mahliyo Hakimovna* - Shofirkon tumani 2-maktab ona tili va adabiyoti fani o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

Seni o`ylab ko`ngil uvishmoqda.
Kelin orzu qilib, bag`rimni tilib
To`shak qavir qari onam qishloqda…
Aldab nima qilasan?

Salbiy munosabat ifodalash salbiylik-ijobiylik bo`yog'ini iboralar orqali ham ifodash mumkin. "Bag'ri tosh" bu ibora quyidagi misrada:

Bir bor qosh uymagan qalam qoshligim,
Sochingdagi oqlar bag`ri toshligim,
Bir shirin so`z aytmay, bitta gul tutmay,
Sen gulni so`ldirdi mening yoshligim.

Lirik qahramonning achchiq haqiqatni yillar o`tgandan so`ng tan olganligini ifodalagan va muallif tomonidan metoforik usulda ma'no ko`chishi hosil qilingan. Shoir asarlarida iboralarni umuman, barqaror birliklarni qo`llar ekan ularni aynan keltirish yoki shaklini o`zgartirgan holda qo`llaydi. Masalan, "Yodingga tushsam goh, yo`qlab tursang bas", "Ko`nglimni ko`chkiday bosadi bir g`am", "Qo`lim qisqa, sevgim, bo`ylarim uzun", "Ey ko`nglimga ko`rk bo`lmayin ketgan g`uncha", "Turkman qizni maqtab baloga qoldim", "Yuragim og`rir go`yo kimdir uni tig` bilan tilar" kabi. Misollarda yuqorida ta'kidlaganimizdek, iboralar o`z va shaklan o`zgargan holatda qo`llanilib, turli xil ma'no ko`chishlarini hosil qilgan.

Tahlillardan ma'lum bo`ladiki, shoir mohir so`z san'atkori sifatida ona tili imkoniyatlarini yaqqol namoyon qiluvchi frazeologik birliklarning informativ funksiyasi bilan bir qatorda ekspressiv imkoniyatini ham zukkolik bilan idrok etib, voqelikka turlicha munosabatlarni ifodalash uchun foydalanadi. Shuningdek, o`zi ham tilda mavjud so`zlar birikuvlariga obrazli ibora tusini beradiki, bu uning ona tilimiz inja imkoniyatlarini ishga solish qudratiga egaligidan dalolat beradi. Muhammad Yusufning o`ziga xos, boshqalardan ajralib turadigan pozitsiyasi mavjud. Uning ijod usulida "Men" – shaxs pozitsiyasi ko`zga tashlanadi. Asarlarida "men" shaxs sifatida bayon etilgan, shaxs insonlarga murojaat qilinishi benihoyat ko`p. Muhammad Yusuf o`ziga xos uslubga ega yetuk shoir, qalami o`tkir ijodkordir. Muhammad Yusufning ijodiy mahorati she'riyatida yaqqol aks etadi. Mohir shoirning asar, doston, ijod namunalarida umumtil iboralariga murojaat qilish ko`p uchraydi. Chunki, tahlil jarayonida iboralar ijodkorning dunyoning, ijtimoiy hayotning, jamiyatning nuqsonlari va yutuqlarini "ko`ra olish" qobiliyatini ochib bergan. Zabardast qalamkash shoir Muhammad Yusuf she'rlari jozibali ruhda yozilganligini ko`rish mumkin. Muhammad Yusuf bugungi kun badiiy adabiyot, she'riyatning yorqin vakili, har bir insonga o`rnak bo`larli, barchani ma'rifatga chorlovchi badiiy – tahliliy ijod namunalari bilan zamonni aks ettirib turadi. Kimki, bugungi kunda zabardast qadam tashlashni, o`zini anglashni istasa, shoirning betakror ijod namunalaridan o`qib-o`rganib, mushohada yuritib, o`rnak olsin. Shunda o`zining fikriy darajasini, chin insoniy qiymatini belgilay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари. - Тошкент: Муҳаррир, 2013.

© M.I. Sultonova, M.H. Sharipova, 2022.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA IQTISODIY TARBIYANI TASHKIL ETISH

Z.N. Ubaydullayeva[1], M.I. Ochilova[2]

Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida iqtisodiy tarbiyani tashkil etish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so`zlar: maktabgacha ta'lim, tarbiya, inson, iqtisod, mehnat, bilim.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga ilk iqtisodiy bilimlar berish asosan o`rta guruhdan boshlab tashkil etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilim berish, ularning mantiqiy fikrlash doiralarini o`stirish, ishbilarmonlik, tejamkorlik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi.

O`rta guruh bolalariga ilk iqtisodiy tushunchalarni berish quyidagi bo`limlar: Inson va uning ehtiyojlari; Inson va iqtisod; Pul, mahsulotlarni sotib olish va ayirboshlash asosida tashkil etiladi. Inson va uning ehtiyojlari haqida tushuncha berishda, inson uchun zarur bo`lgan hayotiy ehtiyojlar (kiyim-kechak, oziq-ovqat va hokazo), tejamkorlik haqida (suvni, vaqtni tejash), maktabgacha ta'lim muassasalaridagi va uydagi jihozlardan (o`yinchoq, kitob va hokazo) tejamkorlik bilan munosabatda bo`lish vaqt haqida ilk tushuncha berish orqali vaqt tejash haqida tushunchalar beriladi. Bu tushunchalarni berish orqali tevarak-atrofdagi buyum va xomashyolar, ularning xilma-xil sifatlariga, uy-ro`zg`or buyumlari (ko`rpa-to`shak, ko`rpacha, yostiq, choyshab, idish- tovoqlar) ularni bir-biridan farqlash va umumlashtirish, ustki kiyimlar turlari haqida tasavvurlarini aniqlash va kengaytirishadi.

Atrof-olam bilan tanishtirish mashg`ulotlarida "Non va suv biz uchun aziz", "Uy-ro`zg`or buyumlari", "Oshxona buyumlari" kabi mavzularda suhbatlar o`tkaziladi.

Inson va iqtisod haqida tushuncha berishda mehnat inson hayotidagi asosiy faoliyat ekanligi, kattalar mehnatiga hurmat va qiziqish hissini tarbiyalash, o`zbek xalqining milliy hunarmandchiligi, duradgor mehnati, dehqon mehnati haqida qisqacha ma'lumot beradi. Bolalar o`z tarbiyachisi, enaga, oshpaz, haydovchi, bog`bon mehnati bilan tanishtirish jarayonida ularda inson va uning mehnatiga hurmat hissi shakllantiriladi. Mehnat qurollariga nisbatan ehtiyot bo`lib, tejamkorona munosabatda bo`lishga tarbiyalanadi. Atrof-olam bilan tanishtirish mashg`ulotlarida quyidagi: "Duradgor mehnatini kuzatish", "Dehqonlar mehnati haqida", "Haydovchi mehnati haqida", "Bog`bon", "Oshpaz", "Quruvchi" mehnati haqida suhbatlar o`tkaziladi. Bolalar xo`jalik mehnat qurollari bilan yaqindan tanishtiriladi.

Pul-mahsulotlarni sotib olish va ayirboshlash bo`limida bolalarga bozor, uning turlari, sotuvchi, xaridor, bozorda oldi-sotdi ishlarini amalga oshiruychi vosita - pul to`g`risida tushuncha beriladi. Milliy pul, uning turlari, vazifalari haqida bolalarga iqtisodiy bilim beriladi.

Katta guruhda quyidagi: Inson va uning hayotiy ehtiyojlari; Inson va iqtisodiyot; Pul, narx mahsulotlari sotib olish va ayirboshlash; Ishlab chiqarish, mehnat faoliyati bo`limlar asosida iqtisodiy bilim beriladi, bolalarga iqtisodiy ongni shakllantirish, mustaqil fikr yurita olish, puldan to`g`ri foydalana olish, pul qiymati, milliy valyutamiz, davlatimiz rivojidagi kuchi, xizmati haqida tushuncha beriladi.

Insonlarning tabiiy ehtiyojlari (ichimlik suvi, yerga o`simlik va hayvonotlar dunyosi) va imkoniyatlari, moddiy ma'naviyat ehtiyoji va uni qondirish usullari, vaqtni tejash, undan unumli foydalana olish, suvning inson hayoti uchun zarurligi, yer yuzidagi eng bebaho boylik, uni asrash bizning burchimiz ekanligi, quyosh, oy harakatlari haqida tushuncha beriladi. Insonlarning transport va aloqa vositalariga bo`lgan ehtiyoji haqida

[1]*Ubaydullayeva Zarina Nurmatovna* - Buxoro shahar 59-son Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti logoped-o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

[2]*Ochilova Maxsad Ibragimovna* – Buxoro shahar 56 - son Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti logoped -o`qituvchisi (Buxoro, O`zbekiston).

tushuncha beriladi. Atrof-olam bilan tanishtirish mashg`ulotlarida "Aloqa vositalari", "Havo" transporti haqida suhbatlar o`tkazib, yengil transport turlari harakati kuzatiladi va kompyuter bilan yaqindan tanishtiriladi.

Inson va iqtisodiyot - Inson shaxsi, unga zarur bo`lgan sog`lom muhit, sog`liqni saqlash, kattalar mehnati, ularning dam olishlari uchun davlatimiz tomonidan qilinayotgan g`amxo`rliklar haqida tushuncha beriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi shifokori va hamshirasi mehnati bilan tanishtirilib, bolalar sog`lig`i uchun barcha sharoitlar mavjudligi, fitobarlar tashkil etilganligi, basseyn va sog`lomlashtiruvchi jihozlarning bolalar uchun, ularning sog`lom o`sishlari uchun yaratilganligi tushuntiriladi. Buning uchun quyidagi "Shaxsiy gigiyena", "Vitaminlar", "Salomatlik-tuman boylik", "Sog` tanda - sog`lom aql" mavzularida suhbatlar o`tkaziladi.

Mehnat faoliyati bo`limida mehnat insonlarning asosiy faoliyati ekanligi, mehnat turlari, ishlab chiqarish korxonalari, qurilishlar, bog`bon, pillakor, chorvachilar mehnati bilan yaqindan tanishtirish, mebel, avtomobil, televizor, chinni, nonvoyxona korxonalari, ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlari, mehnat quroli va asboblari haqidagi bilimlarini takomillashtirish, ular ishlab chiqarayotgan mahsulotlari mamlakat aholisi uchun ahamiyati haqida ma'lumot beriladi. Korxona, tashkilotlar va ularning turlari haqida korxona moliyaviy ta'minoti, ishlab chiqarish uchun zarur bo`lgan, ashyolar firma haqida tushuncha shakllantiriladi. Mehnat turlaridan aqliy va jismoniy mehnat soha vakillarining tomonidan yaratilayotgan moddiy va ma'naviy ne'matlar tushuntiriladi. Atrof-olam bilan tanishtirish mashg`ulotlarida tikuvchi mehnatlari va xo`jalik mehnat qurollari (ketmon, shifokor belkurak, chelak, tesha) bilan yaqindan tanishtiriladi.

Maktabgacha tayyorlov guruhidagi bolalarga iqtisodiy bilimlar berish mazmun jihatdan bir muncha kengaytirilib, bunda "mulk", oila byudjeti, "bank", "import", "eksport" kabi tushunchalar berildi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning iqtisodiy bilimlarini shakllantirishda oila ham muhim rol o`ynaydi. Xonadonning maqsadi - o`z iste'molini yuqori darajaga ko`targan holda kelajakni ta'minlash uchun jamg`arma hosil etishdir. Buning uchun oila a'zolarining moddiy-ma'naviy ehtiyojlari jamlangan mablag`ni maqsadli sarflash asosida "oila jamg`armasi"ni yaratish lozimdir. Oilada iqtisodiy mulk, oila mulkiga nisabatan to`g`ri munosabat asoslari shu tariqa tarkib toptiriladi. Oilada pul mablag`larini shakllantirish, sarflarni har bir oila a'zolarining ehtiyojlari va umumiy ehtiyoji (gaz, elektr, isitish, suv, soliq va boshqalar) larning hisobiga oqillik bilan rivojlantirish uyushganlik va tartibga o`rgatadi, turmush madaniyatini oshiradi.

Xulosa o`rnida, bolalarni iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirish, ularning kelajagini ta'minlashdagi vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanboyeva O., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012.
2. Имомова Ш.М., Норова Ф.Ф. УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ// Вестник науки и образования, 2021. № 9 (112). Часть 2. С.38.

© Z.N. Ubaydullayeva, M.I. Ochilova, 2022.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH YO`LLARI

D.A. Xodjiyeva[1], M.T. Sohibova[2]

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo`llari haqida ma'lumot berilgan.

*Kalit so`zlar*: tarbiyachi, tabiat, tabiat burchagi, o`yin, mehnat, mashg`ulot.

Inson onadan tug`ilib, olamga kelgan chog`idanoq tabiat ehsonidan bahramand bo`ladi. Ilk bor havodan to`yib nafas oladi. Odamzot o`sib-unish uchun oziq-ovqat, suv, quyosh, harorati juda zarur bo`lib, u bularning hammasini tabiatdan oladi. Tabiat musaffo bo`lsa, odam ham sog`lom, baquvvat o`sadi.

Tabiat shunday odil mo`jizaki, atrof-muhitni muvozanatga keltiradi. Chunonchi chiqarilgan karbonat angidridni o`simliklar yutib, uni kislorodga aylantiradi, demak o`simliklar dunyosi, ramziy ma'noda aytganda, havoni chang va karbonat angidriddan tozalab beruvchi bebaho vositadir. Bunday inson o`z atrofini o`rab turgan tabiatni, uning o`simliklar dunyosini ko`z qorachig`iday asrabgina qolmay, uni boyitishi, qo`lidan kelganicha ko`proq daraxt ekishi, ko`kalamzorlashtirishga intilishi zarur degan xulosa chiqadi. Shuning uchun ota- bobolarimiz daraxt ekish, bog`-rog` yaratishni savobli ish deb bilishgan. Bir tup mevali daraxt ekkan kishining ikki dunyosi obod bo`ladi, deb bejiz aytishmagan.

Muhammad alayhissalom hadislarida bu ishning savobi xususida quyidagilar aytilgan: "Ekmoq niyatida qo`lingizda ko`chat turgan paytda, behosdan qiyomat qoim bo`lib qolishi aniq bo`lganda ham, ulgursangiz, uni ekib qo`ying".

Inson ehtiyoji uchun zarur bo`lgan suv, oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak ham tabiatdan olinadi, hattoki insonning xastalikdan qutulishi, salomatligini tiklashi uchun zarur bo`lgan dori-darmonlar ham ona-tabiatda yetishgan mevalar, turli giyohlar va ziravorlardan tayyorlanadi. Inson tanasida birorta ortiqcha a'zo bo`lmaganday, tabiatda ham ortiqcha yaratilgan birorta narsa yo`q. Ularning hammasi hayot uchun zarur.

Mashg`ulotlar bolalarga ta'lim va tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Dasturda belgilangan bilim va malakalarni tarbiyachi ta'lim tamoyillari asosida bolalar o`zlashtira oladigan qilib tashkil etadi.

Kundalik hayotda kuzatish, o`yin, mehnat vaqtida bolalarning shaxsiy bilimlari yig`ilib boradi. Mashg`ulotlar ularni aniqlash va sistemalashtirish imkonini beradi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning xilma-xil yo`llari mavjud. Mashg`ulotlarning ayrimlarida boshlang`ich bilimlar shakllantiriladi. Buning uchun tarbiyachi kuzatish, rasmlarni ko`rish, badiiy asarlarni, hikoyalarni o`qish, diafilm va shunga o`xshashlarni ko`rsatishdan foydalanadi. Boshqa mashg`ulotiarda esa bilimlar aniqlanadi, kengaytiriladi va chuqtirlashtiriladi. Mashg`ulotlarda bu xildagi suhbatlar, didaktik o`yinlar, umumlashtiruvchi so`zlardan, bolalarning tabiatdagi mehnatidan foydalaniladi. Barcha guruhlarda mashg`ulotlarga qo`shimcha sifatida maqsadli sayrlar o`tkaziladi.

Ekskursiya. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ta'lim berishning tashkiliy formalaridan biri ekskursiyadir. Ekskursiya jarayonida bolalar ona tabiat to`g`risida aniq tasavvurga ega bo`ladilar. Bu tasavvur tabiatni ko`rish, eshitish, sezish orqali idrok etiladi.

---

[1]*Xodjiyeva Dilafruz Alisherovna* - Buxoro viloyat maktabgacha ta'lim boshqarmasi Bolalar salomatligini ta'minlash va ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati muvofiqlashtirish bo`limi boshlig`i (Buxoro, O`zbekiston).

[2]*Sohibova Madina Tolibovna* - Buxoro viloyat maktabgacha ta'lim boshqarmasi Bolalar salomatligini ta'minlash va ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati muvofiqlashtirish bo`limi mutaxassisi (Buxoro, O`zbekiston).

Ekskursiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat, undagi bog`liqlik va uning qonuniyatlari to`g`risida realistik tasavvurlar hosil bo`ladi. Bu tushunchalar keyinchalik bolalar egallaydigan ilmiy bilimlarning asosini tashkil etadi, maktabda o`rganiladigan tabiiy fanlarni o`zlashtirib olishni osonlashtiradi. Tabiat to`g`risidagi bilimlardan bexabar bo`lish ko`pincha o`simlik va hayvonlarga nisbatan noto`g`ri, ba'zi hollarda esa berahm va shafqatsiz munosabatda bo`lishga olib keladi.

Ekskursiya bolalarni tabiatni o`ziga xos hodisa va voqealari bilan tanishtiribgina qolmay, balki shu bilan qatorda insonlarni tevarak-atrofdagi o`zgartiruvchi faoliyatining natijalari bilan ham tanishtirib boradi. Bu esa kishilarning yaratuvchanlik faoliyatiga hurmatini tarbiyalaydi va unda qatnashish xohishini uyg`otadi, o`z o`lka tabiatidan, unda yashovchi mehnat ahlidan g`ururlanish hissini mustahkamlaydi.

Yuqorida tilga olingan barcha metodlar va usullar bolalarda tabiatga nisbatan qiziqish uyg`otadi, ularni yanada sinchkovlik bilan kuzatishga, kuzatayotgan narsa ustida chuqurroq o`ylashga, fikr, bilim doirasini kengaytirishga, har xil tabiiy voqea, hodisalarni so`z bilan chiroyli qilib to`g`ri ifodalab berishga o`rgatadi.

Tabiatga muhabbat, unga ehtiyotkorlik munosabatini, o`simlik va hayvonlarga g`amxo`rlikni tarbiyalash va shular orqali tabiatga qiziqish, vatanparavarlik, mehnatsevarlik, tabiatni saqlovchi va uning boyliklarini ko`paytiruvchi, kattalarning mehnatiga hurmatni tarbiyalash kabi vazifalarni amalga oshirishda tabiat burchagining ahamiyati kattadir. Tabiat burchagining muhim tomoni yana shundaki, uni bolalar har kuni ko`radilar. Tarbiyachi rahbarligida bolalar tabiat burchagidagi o`simlik va hayvonlarni sistemali ravishda kuzatib va parvarish qilib boradilar, Natijada o`simlik va hayvonot dunyosining rang-barangligi, ularning o`sishi va rivojlanishi, ular uchun qanday shart-sharoitlar kerakligi to`g`risidagi tasavvur va tushunchalarni egallab boradilar. Tarbiyachi bolalarni solishtirma analizga o`rgatadi, ular o`rtasidagi umumiylik va farqlarni, ularga xos belgilarni bilib oladilar. Tarbiyachi bolalar diqqatini o`simliklarning chiroyli gullashiga, barglarining shakli va tusiga, akvariumdagi baliqlarning chiroyli ko`rinishiga va chaqqon harakatiga jalb etadi. Natijada bolalar bu go`zallikdan quvonishga o`rganadilar hamda ularning estetik didi o`sadi. Bolalar tabiat burchagidagi o`simlik va hayvonlarni tarbiyachi rahbarligida sistemali ravishda kuzatib, parvarish qilib borishlari natijasida ma'lum malaka va ko`nikmalarni ham egallab boradilar, ularga nisbatan barqaror qiziqish va g`amxo`rlik hissi uyg`onadi.

Bolalarning tabiatga mehr-muhabbatini o`simliklar va hayvonlarni parvarish qilish, ularni asrab-avaylash bo`yicha mehnat faoliyatlarini tashkil etish bilan birga qo`shib olib borish kerak. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishini ularning yosh xususiyatlari, pedagogik, fiziologik imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanboyeva O., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012.
2. Имомова Ш.М., Норова Ф.Ф. УЧЕБНЫЕ МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ// Вестник науки и образования, 2021. № 9 (112). Часть 2. С.38.

© D.A. Xodjiyeva, M.T. Sohibova, 2022.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТРАЕКТОРИИ БУДУЩЕГО И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ РЫНКА ТРУДА

Н.В. Мирошниченко[1]

Статья посвящена анализу тенденций рынка труда и трансформации образовательных траекторий. Рассмотрены факторы, влияющие на качество образования в современных условиях. Приведены аргументы в пользу трехстороннего взаимодействия вузов, предприятий и государства с целью актуализации образовательного процесса.

Ключевые слова: образовательные траектории, рынок труда, университеты, образование.

Еще двадцать лет назад эксперты прогнозировали масштабные изменения в профессиональной структуре общества: с одной стороны, это обусловлено развитием технологий, совершенствованием производственных процессов, экспоненциальным ростом компьютеризации деятельности компаний, а с другой стороны, это связано с изменением коммерческих условий на рынке труда. Трансформация профессиональной структуры общества и рынка труда – процесс, который сопровождает всю историю развития человечества: сначала из охотников и собирателей люди переквалифицировались в земледельцев; потом появились ремесленники, причем каждый со своей специализацией; выделились военные, политики, врачи, писатели и поэты и т.д.; далее рынок труда всё более усложнялся, специализировался, одни профессии исчезали, и с каждым новым витком технологического развития появлялись новые. Многие эксперты отмечают, что 50% современных профессий исчезнут в ближайшие 25-30 лет. Соответственно, наиболее актуальными вопросами сейчас становятся вопрос выбора или смены профессии, отвечающей запрос стремительно меняющегося мира, а также вопрос обеспечения такого качества образования, которое позволит выпускникам учебных заведений успешно выстраивать свою карьерную траекторию вне зависимости от ее характеристик. Какие профессии исчезнут, и самое главное – какие профессии появятся на рынке труда в ближайшие 20 лет? Как это отразится на рынке образовательных услуг? Какие новые компетенции будут востребованы через 5-6 лет, и как ВУЗам максимально быстро адаптироваться к стремительно изменяющемуся рынку труда?

Практически на любой конференции, касающейся трендов образования и рынка труда, самым популярным лозунгом является тезис о том, что современному человеку предстоит в течение своей жизни сменить от 5 до 20 профессий, то есть каждые полтора-два года индивид будет менять компанию-работодателя (или переходить в статус ИП или самозанятого), сферу деятельности, возможно и место проживания и работы. На наш взгляд, этот тезис пока не подкрепляется весомыми аргументами. Чтобы понимать, какие изменения происходят и что в будущем ждет рынок труда и образования, надо более детально понимать, что подразумевается под сменой профессии.

Зачастую эксперты, продвигающие данную точку зрения, понимают под сменой профессии совершенно иные процессы:

- Смена сферы деятельности. Например, переквалификация преподавателя вуза в бизнес-тренера – это ни в коем случае не смена профессии, это скорее смена сегмента, формата работы и целевой аудитории преподавателя. Или переход врача-дерматолога из муниципальной поликлиники на должность врача-косметолога в салон красоты – это тоже нельзя назвать сменой профессии; специалист остался в поле своей профессии, сменив специализацию и сектор экономики – с государственного на коммерческий.

---

[1] *Мирошниченко Наталия Валерьевна – кандидат экономических наук,* доцент кафедры экономической безопасности, аудита и контроллинга, Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина, Россия.

- Смена отрасли. Такую профессиональную трансформацию также нельзя идентифицировать как смену профессии (например, теплоэнергетик ушел из металлургической отрасли в химическую; маркетолог перешел из производственной компании в сферу услуг и т.п.).

- Смена правового статуса. Например, открытие ИП или регистрация в качестве самозанятого. Это не значит, что человек меняет свою профессию: если специалист проработал несколько лет в ФНС, а потом стал персональным налоговым консультантом, это совершенно не означает, что он сменил профессию. В современных условиях трудоустройство в различных статусах - работа по найму, работа на фрилансе или в статусе ИП – может как совмещать все эти формы, может чередоваться или комбинироваться любым приемлемым для индивида способом.

- Смена специализации. Это, пожалуй, наиболее часто встречающееся заблуждение, которое воспринимается как смена профессии, что, по сути, таковой не является. Специализацию может менять и врач, и преподаватель, и инженер, и повар, и филолог, и физик, и госслужащий, и экономист и т.д.

По исследованиям Head Hunter (hh.ru) за последние 10 лет каждый третий россиянин сменил род деятельности, из них только 33% сменили профессию кардинально, остальные опрошенные ушли в смежную профессию или отрасль[1]. Это были данные 2019 года. С момента начала пандемии COVID-19 профессию сменили еще 23% россиян (опрос сервиса «Работа.ру», участвовало 9 тысяч человек)[2]. В качестве наиболее частых причин смены профессии называют такие, как неудовлетворительный уровень оплаты труда, выгорание, плохие условия труда, отношения с руководством.

Помимо этого, вызывает тревогу разобщенность действий учебных заведений и работодателей в процессе формирования рынка труда. Учебные заведения, реализующие программы профессиональной подготовки, ратуют за увеличение числа студентов, обучающихся по договорам о целевой подготовки специалистов; за проведение практик и стажировок на базе действующих организаций, что зачастую реализуется формально, поскольку любое учебное заведение ограничено рамками учебного плана и графика, не всегда имеет достаточно финансовых ресурсов для организации карьерных мероприятий для своих обучающихся (зачастую, организация подобных мероприятий осложняется отсутствием в регионе крупных предприятий, готовых трудоустраивать обучающихся и выпускников; или сложной экономической ситуацией – к сожалению, российские регионы крайне неоднородны по темпам экономического развития). Отсутствие системной проработки вопросов развития карьеры студентов, демографические спады, усиливающаяся конкуренция между учебными заведениями – все это способствует тому, что все чаще звучат тезисы о существенном снижении качества образования в российских вузах. Соответствует ли это действительности? Далеко не всегда.

На сегодняшний день, в качестве факторов, которые действительно негативно сказываются на качестве профессиональной подготовки специалистов, важно отметить следующие:

1.Ковидные ограничения. Ограничения, связанные с пандемией, коснулись практически каждого жителя земного шара. И естественно, затронули они и сферу образования: перевод занятий в дистанционные форматы (что усложняет процесс обучения, контроля над выполнением заданий); проведение практической подготовки и стажировок на базе учебного заведения (что связано с неготовностью многих предприятий принимать практикантов и стажеров из-за невозможности соблюдения анти-ковидных мер).

2.Разрыв между системой образования и рынком труда (на ситуацию не всегда могут повлиять вузы; зачастую это связано с особенностями управления регионом или объективными экономическими условиями).

3.Недостаточная гибкость учебных графиков, невозможность их оперативной корректировки.

---

[1] https://ria.ru/20191225/1562806935.html

[2] https://www.rbc.ru/rbcfreenews/605cf5409a794769b3112d75

4.Необходимость актуализации компетенций профессорско-преподавательского состава в части освоения новейших технологий в своем профессиональном поле (например, внедрение новейшего производственного оборудования, опыта работы на котором у преподавателей вузов нет).

5.Сложность координации между университетами и компаниями, отсутствие единой эффективной экосистемы.

Указанные выше факторы приводят к тому, что образовательные траектории выстраиваются нелинейно. Теперь к данным факторам добавились последствия санкций со стороны недружественных государств.

В сложившейся ситуации назрела необходимость консолидации усилий учебных заведений, органов власти и предприятий по координации деятельности, направленной на совершенствование образовательных траекторий обучающихся, расширение направлений практической подготовки в процессе обучения в высшем учебном заведении, более глубокой включенности предприятий в образовательную деятельность. При согласованности действий в данной ситуации все три стороны в перспективе получают весомые преимущества.

В первую очередь, учебные заведения:

1)актуализация образовательных программ, внедрение инновационных форматов обучения, расширение направлений и форматов практической подготовки обучающихся, что в конечном итоге будет способствовать росту качества образования и повышению востребованности выпускников вуза;

2)актуализация компетенций научно-педагогических работников вузов за счет более эффективного взаимодействия с предприятиями и учета особенностей производственного процесса при разработке рабочих программ дисциплин;

3)расширение спектра научных и научно-технических исследований и разработок на базе вузов за счет возможностей формирования научно-производственных кластеров.

Предприятия также, в свою очередь, при выстраивании долгосрочных отношений с учебными заведениями получают следующие положительные эффекты:

1)возможность целевой подготовки специалистов с учетом специфики деятельности предприятия за счет расширения форматов практической подготовки, внедрения системы стажировок, участия представителей предприятия в образовательном процессе, возможности внедрять гибкие формы обучения с использованием ЭОИС вузов;

2)возможность повышения квалификации своих сотрудников на базе учебных заведений-партнеров;

3)проведение научных исследований, экспертиз совместно с высококвалифицированными специалистами академического сообщества;

4)поддержка и внедрение в производственный процесс новейших разработок, созданных обучающимися, аспирантами и сотрудниками учебных заведений, способствующих формированию конкурентных преимуществ предприятия.

Государственные органы власти при реализации такого трехстороннего сотрудничества получают возможности реализации амбициозных инновационных проектов за счет синергии академического и бизнес-сообщества. Такое сотрудничество способствует сокращению показателей молодежной безработицы, развитию молодежных предпринимательских инициатив, актуализации образовательных запросов со стороны рынка труда.

© Н.В. Мирошниченко, 2022.

MIGRATSIYA SOHASINI SAMARALI BOSHQARISHDA XALQARO TASHKILOTLARNING TUTGAN O‘RNI

Sh.U. Aminov[1]

Ushbu maqola migratsiya sohasini boshqarishda xalqaro tashkilotlarning o‘rni, tavsiyalari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi tahliliga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: migratsiya, migrant, davlat, inson, BMT, XMT, xalqaro tashkilot.

Xalqaro maydonda globallashuv jarayonlarining tobora shiddat bilan rivojlanib borishi bugungi kunda inson huquqlarining, erkinligining muhofaza qilish hamda uning kafolatlarini kuchaytirish masalasi dolzarb vazifaga aylanib bormoqda.

Xar bir shaxsning o‘z davlat hududida, butun jahon bo‘ylab ko’chib yurishi, yashash joyini to‘sqinliklarsiz o‘zgartira olish huquqining mustahkamlanib borishi inson huquqlarining mavjudligi va amalda ta’minlanganligi inson erkinligini belgilovchi muhim ijtimoiy-siyosiy mezonlardan biri bo‘lib bo‘lib xizmat qiladi.

Shu sababli inson huquqlariga doir universal va regional xalqaro standartlar har bir fuqaroning o‘zi yashab turgan mamlakat hududini erkin tark etishi yoki o‘zi xohlaganida o‘z mamlakatiga qaytib kelishga bo‘lgan huquqini o‘ta muhim huquqlardan biri sifatida belgilaydi. Xalqaro maydonda fuqarolarning erkin va xavfsiz xarakat qilishi, davlatlar tomonidan o‘zaro amalga oshiralayotgan islohatlarda davlat va jamiyat manfaatlari bilan bir qatorda aholining manfaatlari ham ko‘zlanishi nazoratini amalga oshirishda xalqaro tashkilotlarni o‘rni kattadir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida ***“Inson huquqlarini himoya qilish masalalari bo‘yicha milliy va xalqaro nodavlat tashkilotlar bilan ochiq muloqotimiz faollashib bormoqda”*** [2] - deb ta’kidlagani O‘zbekitson Respublikasida migratsiya sohasini samarali boshqarish va takomillashtirishda xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatib beradi.

Aholi o‘z yashash joyini o‘zgartirishi, u joydan bu joyga ko‘chishi migratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Hozirgi kunga qadar aholi migratsiyasi mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham o‘rganilgan bo‘lib, V.A.Ibrohimov tomonidan o‘tkazilgan tahliliy natijalarga ko‘ra mahalliy nashrlarda migratsiya tushunchasiga 36 xil yondashuvlar mavjud[3]. Aholi migratsiyasi jarayonlarini turli soha vakillari o‘rgangan bo‘lib, G.Ionsev ham mahalliy va xorijiy manbalarni tahlil qilgan holda migratsiyani nazariy jixatdan talqin qilishning yaxlit tasnifini yaratgan. Unga ko‘ra, migratsiya jarayonlari nazariy 17 xil yondashuv aniqlangan bo‘lib, siyosiy, iqtisodiy, sof migratsion, demografik, tarixiy yondashuvlardir [4] . Yuqoridagi fikrlar migratsiya tushunchasini to‘liq qamrab ololmaydi albatta. Chunki migratsiya tushunchasi juda keng tushuncha bo‘lib, xar bir tadqiqotchi, olim o‘z sohasidan kelib chiqib migratsiya nazariyasini yoritib beradi.

Migrantlar huquqini himoya qilish, migrantlarning qonuniy mehnat munosabatlarini tartibga solish borisida Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlar asosiy o‘rinni egallaydi. Respublikamizda samarali migratsiya siyosati, tashqi migratsiya jarayonlari bilan bog‘liq sharoitlarni takomillashtirishga alohida e’tibor berilib, qator maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Migratsiya muammosini oqilona va ratsional hal etishning davlat siyosatidagi roli hamda ahamiyatini oshirish, migratsiya jarayonlarini xalqaro xususiy

---

[1] *Aminov Shaxrizod Umidbek o‘g‘li* – Toshkent davlat yuridik universiteti uslubchisi.

[2] O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi.

[3] Иброҳимов В.А. Международная миграtsiя населения: теория и история изучения. –Ташкент. 2013. – 69 б.

[4] Игорьян Д.И. Теория и практика исследования миграtsiи населения. - М., Наука, 2011. – 181 б.

tartibga soluvchi ikki tomonlama va ko‘p tomonlama shartnomalar tuzish, xalqaro konvensiyalarni ratifikatsiya qilish, migrantlarning huquqlarini himoya qilish maqsadida keng ko‘lamli tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda milliy qonunchilikni migratsiyani raqamlashtirish sohasidagi xalqaro-huquqiy standartlar bilan uyg‘unlashtirish, inson huquqlari sohasida uzoq muddatli strategiyalarni qabul qilish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar ko‘rilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti yer yuzidan tinchlikni mustahkamlash va xavfsizlikni ta’minlash, davlatlarning o‘zaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan xalqaro tashkilot hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1945-yilda tuzilgan bo‘lib, ushbu tashkilotga 193 ta davlat a’zodir. Birlashgan Millatlar Tashkilotiga O‘zbekiston musatqillikka erishganidan ko‘p o‘tmay 1992-yil 2-martda a’zo bo‘lgan va 1993-yil 24-oktabrda O‘zbekistonda vakoltaxonasi ochilgan.

Migrantlar mehnat faoliyatini tartibga solish va xalqaro standartlari ishlab chiqilishida Birlashgan Millatlar Tashkilotining normativ aktlari muhim rol o‘ynaydi. Chunki ularda asosiy inson huquqlari o‘z aksini topgan bo‘lib, o‘zini demokratik va dunyoviy hisoblovchi har bir davlat bularni o‘z milliy qonunchilik tizimida nazarda tutishi shartdir.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlariga oid va tartibli migratsiya sohasini amalga oshirish, migrantlarning mehnat faoliyatini tartiga solish borasidagi “Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi”[1] hamda “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi Xalqaro pakti” [2] , Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 45-sessiyasida ma’qullangan “Migrant mehnatkashlar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi Konvensiya” [3] xalqaro migratsiya sohasini tartibga solinishida o‘ziga hos o‘rin tutadi.

Migrantlar mehnat faoliyatini tartibga solish va xalqaro standartlari ishlab chiqilishida Birlashgan Millatlar Tashkilotining normativ aktlari muhim rol o‘ynaydi. Chunki ularda asosiy inson huquqlari o‘z aksini topgan bo‘lib, o‘zini demokratik va dunyoviy hisoblovchi har bir davlat bularni o‘z milliy qonunchilik tizimida nazarda tutishi shartdir.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlariga oid va tartibli migratsiya sohasini amalga oshirish, migrantlarning mehnat faoliyatini tartiga solish borasidagi “Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi”[4] hamda “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi Xalqaro pakti” [5] , Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 45-sessiyasida ma’qullangan “Migrant mehnatkashlar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi Konvensiya” [6] xalqaro migratsiya sohasini tartibga solinishida o‘ziga hos o‘rin tutadi.

Xalqaro migratsiya tashkilotining maqsadi jalb etilgan barcha tomonlar manfaatlari inobatga olingan holda migratsiyani boshqarish, mamlakatlar hukumati bilan hamkorlik, o‘zi uchun migratsiyani yagona yo‘l deya tanlagan insonlar manfaatining himoyasi, odam savdosi bilan kurash va uning oldini olishdir.

Xalqaro migratsiya tashkiloti tavsiyalari unchalik majburiy tusda bo‘lmasdan, siyosat, qonunchilik va amaliy faoliyat sohasida qo‘llanma vazifasini bajaradi.

1998 yilda Xalqaro mehnat konferensiyasi mehnat sohasidagi asos soluvchi tamoyillar va huquqlar to‘g‘risida Deklaratsiyani qabul qildi. Unda ta’kidlanishicha, XMTga a’zo davlatlar (ular tegishli Konvensiyalarni ratifikatsiyalagani yoki yo‘qligidan qat’i nazar) faqat XMTga a’zo bo‘lganliklarining o‘zi sababli ham mehnat sohasidagi fundamental prinsiplar va huquqlarga “rioya etishlari, ularni qo‘llashlari hamda hayotga sidqidildan tatbiq qilishlari” shart. Bu asos soluvchi tamoyillar va huquqlar quyidagilardan iborat:

---

[1] Международные Конвенции по защите прав человека и борьбе с преступностью. Сб. Международные соглашения и рекомендatsiи Т.ИПК. «Шарк». 1995.

[2] Международные Конвенции по защите прав человека и борьбе с преступностью. Сб. Международные соглашения и рекомендatsiи Т.ИПК. «Шарк». 1995.

[3] Конвенция и рекомендация МОТ.МБТ.Женева.1991.

[4] Международные Конвенции по защите прав человека и борьбе с преступностью. Сб. Международные соглашения и рекомендации Т.ИПК. «Шарк». 1995.

[5] Международные Конвенции по защите прав человека и борьбе с преступностью. Сб. Международные соглашения и рекомендации Т.ИПК. «Шарк». 1995.

[6] Конвенция и рекомендация МОТ.МБТ.Женева.1991.

▪ mehnatkashlar va ish beruvchilarning tashkilotga birlashish hamda jamoa muzokaralarini yuritish huquqi;

▪ majburiy mehnatning barcha shakllariga barham berish;

▪ bolalar mehnatini ta'sirchan taqiqlash;

▪ mehnat va mashg'ulotlar sohasidagi kamsitishlarni bartaraf etish.

Oxirgi yillarda, O'zbekistonning Halqaro Mehnat Tashkiloti bilan birgalikdagi aloqalari kuchayib bormoqda.

2018-2020 yillarda Xalqaro mehnat tashkilotining O'zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilingan konvensiyalarini amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi hukumat qarori qabul qilindi.

Hozirgi paytga kelib migratsion jarayonlarning ortishi ko'plab muammolarni keltirib chiqarmoqda. Jumladan, boshqa davlatlarga kelayotgan kishilarning til bilmasligi, mahalliy aholi urf-odatlarini bilmasligi, mahalliy aholi bilan turli nizolarning kelib chiqishi, diniy omil, ishchilarning oddiy gigienik qoidalarga rioya qilmasliklari, turli yuqumli kasalliklarning kelib chiqishi, tibbiy xizmatning vaqtida olinmasligi, shuningdek, turli jamoat joylarida o'zini tutish qoidalarini bilmasligi yoki rioya qilmasligi kabi omillarni ko'rsatish mumkin.

Yuqoridagi holatlarning avj olib ketmasligi uchun migratsion jarayonlarni boshqarish tushunchasi qo'llaniladi. Bunday boshqarish asosida, ish kuchi resurslarini birinchi navbatda, qonuniylashtirish, tartibga solish yotadi.

Migrantlar, o'z tabiatiga ko'ra jamiyatning ishbilarmon va harakatchan a'zolari hisoblanadi. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, migratsiya iqtisodiy o'sishga, yangi millatlarning paydo bo'lishiga, madaniyatlarning boyishiga ko'mak bo'lib kelgan.

Migratsion jarayonlarni tahlil etishda, undagi muhim muammoviy masalalarning ham mavjudligini inobatga olish zarur bo'ladi. Ma'lumki, harakat faoliyati mobaynida aksariyat migrantlar ekspluatatsiya qilinadi va ularning huquqlari poymol qilinadi; aksariyat holatlarda o'zlari yo'nalish olgan manzil mamlakatlar madaniyati va turmush tarziga nisbatan integratsiyalashuv qiyin kechishi mumkin; migrantlarni qabul qilayotgan davlatlarning malakali va zarur hisoblangan kadrlariga nisbatan arzon ishchi kuchi sifatida raqobatbardosh bo'lib, ularni ish joylaridan mahrum etishi mumkin. Mana shu va boshqa ko'plab sabablarga ko'ra migratsiya holatini har tomonlama, jumladan huquqiy tartibga solish muhim axamiyatga ega.

Migratsiya sohasini davlatlar tomonidan tartibga solish va migrantlarni xorijiy davlatlarda ijtimoiy ximoyalash yuzasidan Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlararo tashkiloti ham bir qator xalqaro hujjatlar qabul qilgan.

O'zbekiston Respublikasining migratsiya jarayonlari va bu borada davlat boshqaruvini tartibga solish maqsadida migratsiya sohasini tartibga soluvchi aniq qonun mavjud bo'lmasada, mustaqillik davridan boshlab yuzdan ziyod normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo'lib, 90 dan ortiq qonun osti hujjatlar – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, shuningdek idoraviy qarorlar va buyruqlar bilan tartibga solinib kelinmoqda.

Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy davlatlarning malakali mutaxassislari tomonidan mehnat faoliyatini amalga oshirishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4008-son Qarori[1], 2020-yil 15-sentabrdagi "Xavfsiz, tartibli va qonun mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–4829-son Qarori [2] qabul qilingan bo'lib, mazkur qaror asosan tashqi mehnat migratsiyasi sohasidagi vakolatli organlarning faoliyatini takomillashtirish, xorijda ishlamoqchi bo'lgan shaxslarni talab yuqori bo'lgan kasblarga o'qitish, fuqarolarning chet elda bo'lish davrida huquqlarini himoya qilishni nazarda tutadi.

Yuqorida keltirilgan migrantlar huquqi va erkinliklarini ta'minlovchi normativ-huquqiy hujjatlarga to'xtalishimiz bejizga emas albatta. Fuqarolarning xorijda erkin va xavfsiz mehnat qilishi, inson huquqlarining buzilishini, odam savdosi qurboni

---

[1] "O'zbekiston Respublikasi hududida xorijiy davlatlarning malakali mutaxassislari tomonidan mehnat faoliyatini amalga oshirishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4008-son Qarori. https://lex.uz/docs/4045557

[2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-sentabrdagi "Xavfsiz, tartibli va qonun mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–4829-son Qarori.

boʻlishining oldini olish, xorijda qonuniy mehnat qilish mexanizmini shakillantirish boʻyicha hukumatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan isloxotlarning yaqqol isbotidir.

Xulosa qilib, migratsiya jarayonlarini tartibga solish borasida, eng avvalo, mehnat bozoridagi ishchi kuchi taklifi va unga boʻlgan talab oʻrtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish, "yoʻl xaritasi"ni ishlab chiqish, migratsiya jarayonlarida asosan noqonuniy migratsiyani tartibga solish, nazorat qilish hamda boshqarish, migratsiya jarayonlarini optimallashtirish, aholining, ayniqsa, yoshlarning yuz berayotgan oʻzgarishlarga tayyorligini oʻrganish va maqbullashtirish orqali ijobiy ta'sir koʻrsatishning psixologik-innovatsion yechimlarini asoslash, aholi turmush darajasini oshirish talab etiladi.

Shuningdek, migratsiya sohasidagi davlat boshqaruviga axborot komunikatsiya texnologiyalarini qoʻllash, sohani raqamlashtirishni huquqiy tartibga solish va xorijiy mamlakatlar tajribalarini oʻrgangan xolatda yangi inovatsiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga ega. Bularning barchasi mamlakatimizda olib borilayotgan migratsiya sohasidagi isloxotlarning real hayotda ijobiy natijasini berishini kafolati hisoblanadi.

Migratsiya jarayonlarini raqamlashtirish boʻyicha xalqaro huquqiy xujjatlar xamda Migratsiya tizimiga axborot texnologiyalarini joriy etish boʻyicha xorijiy davlat tajribalarini ayrim xalqaro xujjatlar va davlatlar misolida tahlil qilib, migratsiya sohasida xalqaro miqiyosida tizimli ishlar olib borilayotganini ta'kitlash lozim. Shuningdek xali migratsiya soxasiga axborot komunikatsiyalarini tadbiq etish, raqamlashtirish va sohani dunyo miqiyosida tartibga solish boʻyicha huquqiy xujjatlar ishlab chiqish maqsadqa muvofiq.

Umumjahon migratsiya siyosati va uni amalga oshirish prinsiplari boʻyicha yagona kelishuvga erishilmagan boʻlsada davlatlar tomonidan migratsiyani tartibga solish boʻyicha yangi inovatsiyalarni ishlab chiqish va xar bir davlat boshqaruvidagi migratsiya sohasiga axborot texnologiyalarini tadbiq etilishi soxadagi muammolarni xal qilinishiga omil boʻlishi mumkin.

Migratsiya sohasidagi davlat boshqaruviga axborot qomunikatsiya texnologiyalarini tadbiq qilish, migrantlarni davlat tomonidan boshqarilishida davlatni ma'sul idoralari yoki xususiy agentliklarni tashkil qilish va bu agentliklar orqali yagona integrallashgan portalni tashkil qilish va faoliyatini qonuniy ta'minlash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-sentabrdagi "Xavfsiz, tartibli va qonun mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi PQ–4829-son qarori.
3. "Oʻzbekiston Respublikasi hududida xorijiy davlatlarning malakali mutaxassislari tomonidan mehnat faoliyatini amalga oshirishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi PQ-4008-son qarori.
4. Abdurahmonov Q. Mehnat iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Toshkent. 2019. - 297 b.
5. Игорян Д.И. Теория и практика исследования миграции населения. - М., Наука, 2011. – 181 б.
6. Иброҳимов В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. –Ташкент. 2013. – 69 б.

© Sh.U. Aminov, 2022.

Естественные науки

ФАРҒОНА ВИЛОЯТИНИНГ СУВ МАНБАЛАРИНИНГ ЭНЕРГЕТИК ПОТЕНЦИАЛИ ТАҲЛИЛИ (БОҒДОД ТУМАНИ МИСОЛИДА)

О.О. Бозаров[1], Б.А. Кирйигитов[2], Х.С. Ўсаров[3]

Ушбу мақолада Фарғона вилояти Боғдод тумани ҳудудидаги сув манбаларининг кўрсаткичлари, умумий тизими ва бошқариш тизими хақида маълумот берилган. Асосий эътибор йирик сув манбалари ва улар атрофидаги яратилган суғориш тизимига қаратилган. Сув манбаларнинг тизими гидроэнергетик кўрсаткичлари ҳам ўрганилган. Улардан самарали фойдаланиш ҳақида таклифлар ҳам келтирилган.

Калит сўзлар: коллектор, узунлик, сув ўтказиш ҳажми, канал.

Электр энергияга бўлган эхтиёж ва унинг иқтисодий ривожланишга бўлган аҳамияти бугунги куннинг асосий муаммосидир. Охирги йилларда энергетика соҳасига молиявий инвестиция киритиш жуда катта хажмда ортиши кузатилмоқда. Ўзбекистонда мана йўналишда ривожланиш учун катта ишлар олиб борилмоқда [1]. Ҳозирги йилларда электр энергияга бўлган эхтиёжнинг 3-5% га ортиши амалда бўлмоқда. Унга кўра 2030 йилга келиб электр энергия сарфи йилига 6-7% ортиши кутилмоқда. Фарғона видойсининг Фарғона вилояти ва унинг таркибида бўлган Фарғона вилояти бўйича изланишлар олиб борилган [2-4]. Кичик ва бошқа турдаги сув манбаларининг электр энергия олиш мақсадида фойдаланиш бўйича ҳам илмий тадқиқот ишлар чоп этилган [5,9,10]. Фарғона вилоятининг энергетик имкониятларини қўриб чиқишда туманлар кесимида ўрганишга харакат қилдиқ.

Боғдод тумани Фарғона вилоятининг марказий қисмида жойлашган. Ғарбдан – Учкуприк тумани, шарқдан – Олтиарик тумани, шимолдан – Бувайда тумани, шимолий-жанубда – Риштон тумани, ғарбий-жанубий томондан – Ўзбекистон тумани билан чегарадош. Мана шу ҳудудларда электр энергия алмашинувини иашкил этиш йўлга қўйилиши яхши бўларди.

Бу ерда асосий манба сифатида Шимолий Боғдод канали ҳисобланади. Унга барча мавждуд коллектор ва дренаж тизимлари уланган. Кейинги манба-Янги кадам магистрал канали. Унинг кўрсаткичлари ўртача бўлиб (сув ўтказиш хажми 10м^3), у Шимолий Боғдод каналнинг ҳудудини қамраб олади (1а-расм). Туманнинг шарқий қисми шимолий қисмига нисбатан анча сув манбалари билан яхши таъминланган.

[1] *Бозаров Ойбек Одилович* – (PhD) Техника фанлари, Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти, Физика ва киме кафедраси.

[2] *Кирйигитов Бахридин Абдусаттарович* – укитувчи, Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти , Физика ва киме кафедраси.

[3] *Ўсаров Хамидилло Сайфулло ўғли* – катта ўқитувчи, Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти, Физика ва киме кафедраси.

(а) (б)

1-расм. Боғдод тумани шимолий ва шаркий қисми.
(а) – туманнинг шимолий қисми, (б) – туманнинг шарқий қисми.

Қайта тикланувчи электр энергия манбалари (ҚТЭМ), айниқса, кичик гидроэнергетика имкониятидан фойдаланиш бу ерда ўринли. Ҳудудни электр энергия билан таъминлаш учун кичик гидроэнергетик иншоатлар орқали эришса бўлади. Гидротехник потенциал (ГТП) – $1{,}9 \cdot 10^5$ МВтга тенг. Хатто мавжуд энергия заҳирасининг 1-2%дан фойдаланилса ҳам гидроэнергетик потенциал (ГЭП) – $3{,}9 \cdot 10^3$ МВтни ташкил қилади. Жой ташланишнинг сабаби- Боғдод ва Олтиарик туманлар черасида жойлашган, сув миқдори деярли бир хил миқдорда ўтади.

Боғдод туманинг жанубий-ғарбий қисмидан Катта Фарғона канали (КФК) оқиб ўтади. Унинг сув ўтказиш хажми 66 $м^3$ ни ташкил этади. Унинг миқдори йил давомида ўзгариши рўй беради ва йиллар бўйича фарқланади.

КФК нинг ғарбий қисми ЛБК-2, БДК-4-4-4, БШ-2, ЛБК-1 коллектор тизими ва Самарканд тизими (Хўжамқишлоқ (сув ўтказиш ҳажми 8$м^3$) ҳамда Амиробод (сув ўтказиш ҳажми 5$м^3$), Оксув коллектори, улар Бетон Самарканд (сув ўтказиш хажми 18$м^3$, узунлиги 6,8км) ва ўз навбатида Майлибойга уланади (сув ўтказиш хажми 5$м^3$, узунлиги 5,5км) (2а –расм).

(а) (б)

2-расм. Боғдод тумани. Жанубий-ғарбий ва марказий қисми.
(а) жанубий – ғарбий кисм, (б) марказий қисм

Туманнинг жанубий – ғарбий ҳудудида ГТП фойдаланишлари учун КФК ва бир нечта тўйинтирувчи каналлардан фойдаланиш қулай. Масалан, КФК нинг 10 км узунлигида олинган ГТП қиймати - $3{,}3 \cdot 10^6$ МВт, ГЭП қиймати – $(3{,}3\text{-}6{,}0) \cdot 10^4$ МВт ни ташкил этади (2-расм).

Туманнинг марказий кисми асосий сув манбаси – Сўҳ тармоғидир. Унинг тузилиши қуйидагича:

Соҳ тармоғининг сув ўтказиш хажми 15$м^3$ га тенг булиб, у қисман БХ-1 коллекторга (сув ўтказиш хажми 1,5$м^3$ ва узунлиги 4,8км) қурилган сув тўғони орқали ажратилади.

Шу ҳудудда сув манбаларнинг қўрсаткичлари мавжуд гидроўтказиш иншоати (тўғон) лар орқали мунтазам назорати ишлари олиб борилади.

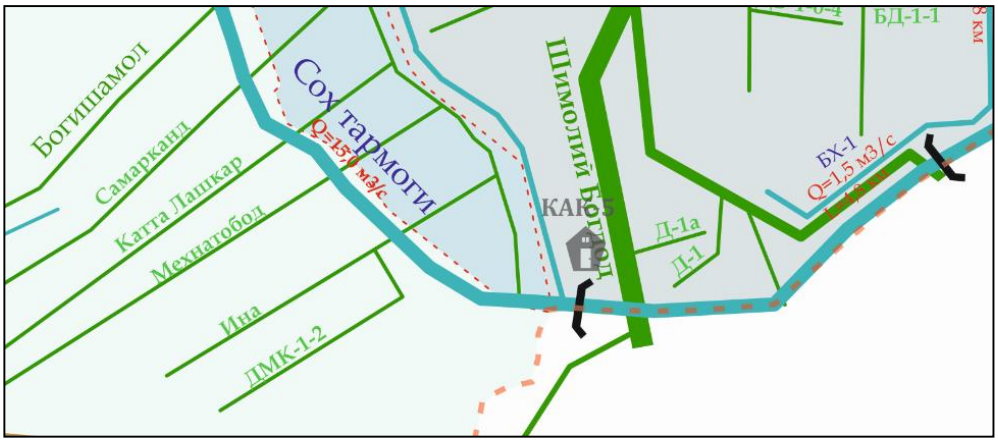

3-расм. Сўҳ тармоғининг тизими.

Ушбу сув манбалар тизими қуйидагилардан иборат:

Соҳ тармоғи. Унинг сув ўтказиш хажми 15м^3. Таркибига Боғишамол, Самарканд, Катта Лашкар, Мехнатобод, Ина, ДМК-1-2 коллектора ва улар ўз навбатида БХ коллектори ҳамда Шимолий Боғдод каналига уланиб кетади.

Ҳудуднинг ГТП ва ГЭП қийматлари иккита асосий сув манбалари (Сўҳ тармоғи ва Шимолий Боғдод каналлари) тизимида шакллантириш мумкин. Уларнинг имкониятларидан фойдаланган ҳолда ГТП – 3,5·10^6 МВт, ГЭП – 0,7·10^4 МВтни ташкил этади (3-расм). ГЭП қиймати 1-2% миқдорда электр энергияси олиниши ҳолати учун ҳисобланган.

Туман бўйича ҚТЭМ орқали олиниши мумкин электр энергия заҳираси умумий холда қуйидагиларга тенг: ГТП - 7·10^{6}МВт, ГЭП - 8,5·10^{4}МВт. Бу электр энергияси миқдори кичик бўлсада ҳозирги кунда электр энергияга эҳтиёжни бироз енгиллатиш йўлида фойдаланишимиз керак.

Умумий хулоса шуки, Боғдод туманида қайта тикланувчи электр энергия манбалари имкониятидан кенгроқ фойдаланиш аҳоли ва ҳудудларнинг иқтисодий, саноат потенциалини оширишда кўмакчи бўлади ва тадбиркорлик объектларни ишлаши учун шароитлар яратади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Конценция обеспечения Республики Узбекистан электрической энергией на 2020-2030 годы. Электронный ресурс: (gazeta.uz)
2. Чемберисов Э.И., Лесник Т.Ю., Чемберисов Т.Э. Особенности использования стока малых рек Ферганской долины для орошения.
3. Электронный ресурс: (cawater-info.net/bk/improvement-irrigated-agriculture/files/chemb6.pdf)
4. Вода - жизненно важный ресурс для будущего Узбекистана//ПРООН-Ташкент,2007-128 стр.
5. Кирйигитов Б., Кодиров Р. Использование альтернативных видов источников электроэнергии в сельском хозяйстве //Scientific progress.-2021-V.2.-I.7. С.150-154
6. Кирйигитов Б. Use small and medium rivers to solve the problem of supplying electricity //Scientific progress.-2021-V.2.-I.7. С.145-149
7. Боғдод туманининг марказий ва жанубий қисми сув манбалардан фойдаланиш //"Ilm- fan va ta'limda innovatsion yondasuvlar, muammolar, taklif va yechimlar" мавзусидаги 20-сонли республика илмий-онлайн конфеенцияси. Материаллар тўплами. Фарғона, 2022, 30 январ. 1 қисм. 192-194-бет.
8. Кирйигитов Б. Using mini and micro HPP /Science and education.-2021. September-Vol.2.Issie 9.-P.159-163.
9. Bozarov O., Rayimjanov B., Kiryigitov B. Andijon viloyati janubiy qismidagi mavjud suv manbalarining gidroenergyetik potensiali taxlili / "Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясида янги

инновацион технологияларнинг роли” мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман. Андижон, 2021. 369-370-betlar.

© О.О. Бозаров, Б.А. Кирйигитов, Х.С. Ўсаров, 2022.

АНАЛИЗ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ БАГДАДСКОГО РАЙОНА)

О.О. Бозаров, Б.А. Кирйигитов, Х.С. Усаров

Аннотация. Данная работа посвящена анализу информации об ирригационной системе Багдадского района Ферганской области. Основное внимание уделено показателям крупных водных источников и территорий их системе водообеспечения. Изучены гидроэнергетические показатели водных источников. Приводятся информация о форме использования, имеющихся энергетических ресурсов.

Ключевые слова: коллектор, длина, объем водного потока, канал.

© О.О. Бозаров, Б.А. Кирйигитов, Х.С. Усаров, 2022.

Технические науки

ПОВЫШЕНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ

О.В. Слобожанинова[1]

Рассматриваются методы повышения энергоэффективности производственных зданий с помощью повышения КПД котельной и использования тепловых насосов в целях достижения энергосберегающих, экономических и экологических эффектов.

Ключевые слова: энергосбережение, энергоэффективность, котельная, тепловой насос.

Окружающая нас природная и техногенная среда, потребляющая огромное количество ресурсов, определяет качество нашей жизни. Постоянно возрастающее использование энергии и уменьшение запасов ее невозобновляемых источников ставит вопрос об энергосбережении на первый план.

Первоочередной задачей при возведении и эксплуатации энергосберегающих зданий является сокращение расхода топлива при оказании жилищно-коммунальном услуг. Проблему можно решить, применяя архитектурно-планировочные, технические и технологические мероприятия [1].

В последние годы многие предприятия, а особенно промышленные предприятия ищут способы повышения энергоэффективности. Это связано с тем, что любое оборудование становится непригодным в работе, в первую очередь котельные, так как котельные агрегаты имеют низкий КПД. В связи с этим идет больше потребление газа. Некоторые из них устарели в работе и эксплуатации, в данных котельные следует произвести работу по повышению эффективности, а именно произвести модернизацию.

Модернизация котельной - это совокупность мер требуемых с целью увеличения эффективности её работы, повышения мощности и безопасности, уменьшение расходов в её использовании. Основными работами в модернизации котельной является как замена самого здания котельной, так и оборудования. Такой современный подход необходим в случаях, когда увеличен выброс дымовых газов в экосистему, нужен переход с одного вида топлива на другой, и когда отсутствует возможности строительства нового источника теплоснабжения. [2] Реконструкция котельной – это замена изношенного оборудования, которое уже непригодно в эксплуатации, на новое. На сегодняшний день не все котельные производственных зданий, которые были построены в прошлом веке, работают на природном газе. Кроме того, сами котлы, горелочные, теплообменное оборудование, насосы и автоматика таких котельных слишком устарела. Так как срок службы эксплуатации подобного оборудования составляет от 20 до 25 лет. Они не отвечают современным требованиям как по своей конструкции, так по своим техническим данным. Итог

[1] *Слобожанинова Оксана Васильевна* – магистрант, Владимирский государственный университет им. Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых, Россия.

Научный руководитель: *Карев Дмитрий Сергеевич* – ассистент, Владимирский государственный университет им. Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых, Россия.

работы котельных с устаревшим оборудованием очень печален, потому что всё это приводит к частым поломкам, повышенным затратам на ремонт с заменой отдельных узлов и деталей и вплоть до временного прекращения работы производства на время устранения аварийной ситуации в котельной. [3] Современная реконструкция котельной, существенно повышает тепловую эффективность объекта, а также напрямую влияет на тепловую мощность, за счет обновленных котлов, которые имеют КПД – 90%. Вовремя проведенная реконструкция в котельной, значительно улучшит качество услуг, уменьшит затраты на закупку энергоносителей и водонагревателей.

Таким образом, можно сделать вывод, что для повышения эффективности работы котельной следует произвести реконструкцию, так как это позволит увеличить производительность котельной.

Сейчас традиционными источниками тепловой энергии для систем отопления и горячего водоснабжения выступают теплоэлектроцентрали (ТЭЦ) и районные котельные. Следует отметить, что именно совместная выработка различных видов энергии является преимуществом ТЭЦ, уменьшая негативное воздействие на окружающую городскую среду.

Производство электроэнергии на ТЭЦ связано с образованием вторичного источника – попутного тепла, которое требует утилизации для предотвращения перегрева. Из-за его появления коэффициент полезного действия (КПД) выработки электроэнергии составляет менее 100 %. Теплота, полученная в ходе технологического процесса на ТЭЦ, не «выбрасывается» в окружающую среду, а используется при теплоснабжении зданий. Таким образом, ее утилизация помогает снизить не только расход энергоресурсов, но и улучшить экологическую ситуацию региона, снизив тепловое загрязнение.

Одним из способов уменьшения топливноэнергетических затрат в системах теплоснабжения является использование тепловых насосов. Применение данного оборудования не требует необходимых для ТЭЦ больших капиталовложений для строительства длинных теплотрасс, эксплуатация которых сопряжена со значительными тепловыми потерями.

Тепловые насосы (ТН) – это оборудование, которое позволяет перенести тепловую энергию от источника с низкой температурой к потребителю с более высокой температурой. ТН является обращённой холодильной машиной и даёт возможность вырабатывать тепловую энергию, используя низкопотенциальное тепло вторичных энергетических ресурсов и нетрадиционных возобновляемых источников энергии. Возможность использования ТН дает экономию до 70 % традиционных энергоресурсов.

ТН в зависимости от принципа работы подразделяются на компрессионные, абсорбционные и магнитные. «Перекачка» тепловой энергии в компрессионных ТН совершается благодаря работе, которая осуществляется компрессором при подводе электричества извне. Именно в нем при сжатии хладагента повышается давление и температура рабочего вещества, которое до этого находилось в парообразном влагонасыщенном состоянии. В конденсаторе идёт процесс конденсации горячего газообразного хладагента и передача теплоты в систему отопления. Расширение рабочего вещества с частичным испарением осуществляется в редукционном клапане (дросселе). Полное превращение хладагента в пар происходит в испарителе, именно здесь отбирается низкопотенциальная теплота от источника (рис. 1). Поэтому для работы теплового насоса необходимо наличие низкопотенциальных источников тепла (НТПИ), откуда он «перекачивает» тепло. К ТНПИ относятся поверхностные воды; грунт; сточные воды; отработанный воздух; оборотная вода; грунтовая воды; солнечная радиация и т. д.

Следует отметить также, что кроме наличия НТПИ, применение в системах теплоснабжения ТН зависит от ряда факторов. К ним относятся: географическое положение объекта теплоснабжения, гидрогеологические и климатические условия, продолжительность отопительного периода.

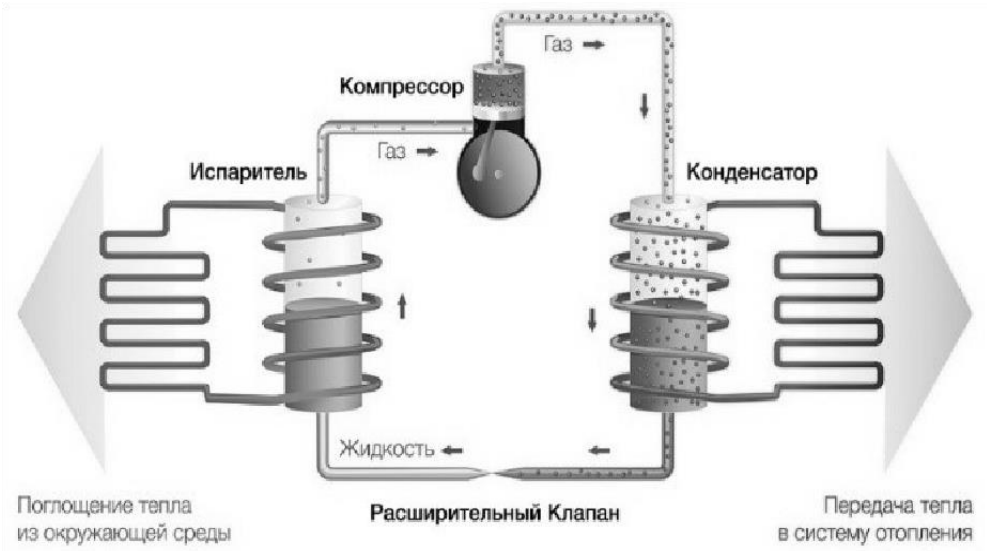

Рис. 1. Принцип действия теплового насоса

Ещё одним плюсом теплонасосного оборудование является возможность использования реверсивных ТН. Реверсный тепловой насос – это машина, которая используется для отопления здания в зимний период и охлаждения в летний, в одном корпусе. Данная технология позволяет осуществлять контроль и управление не только температурой, но и влажностью воздуха, снижая капитальные и эксплуатационные расходы.

Внедрение теплонаносного оборудования для создания энергоэффективной жилой среды позволяет уменьшить не только расходование энергетических ресурсов в жилищно-коммунальном комплексе, но и улучшить общую экологическую обстановку жилых территорий. Целью исследования является обоснование комбинации параметров теплонасосной системы, состоящей из нескольких машин. Проанализируем влияние температуры испарения хладагентов в тепловых насосах, испарители которых соединены параллельно, на расход условного топлива. Основной задачей работы выступает поиск их оптимального соотношения так, чтобы стоимость единицы вырабатываемой энергии была наименьшей. Используя эмпирический метод, рассмотрим для поставленной задачи математическую модель теплонасосной системы.

Несмотря на энергоэффективность, ТНС используются в России крайне редко, что обусловлено экономическими, эксплуатационными и организационными причинами.

Заключение. Тепловые насосы или теплонасосные установки (ТНУ), как технология, дают возможность частично вытеснить органическое топливо и обеспечить теплоснабжение с минимальными затратами первичной энергии. Проектирование, создание и практика использования ТН и модернизация котельных позволяет достичь энергосберегающих, экономических и экологических эффектов.

Список литературы:

1. Палей Е.Л. «Котельные. Нормативные требования и практические рекомендации при проектировании», 2010. 117 с.
2. СП.89.13330.2016 «Котельные установки.
3. Сенцова Е.М. Оценка эффективности применения энергосберегающих мероприятий при проектировании гражданских зданий / Е.М. Сенцова, Э.Е. Семенова // Научный журнал. Инженерные системы и сооружения. - 2020. - №2(40). - С.134-140.
4. Исанова А.В. Влияние КПД тепловых насосов теплонасосной станции на рациональные температуры конденсации рабочего тела тепловых наосов при малых относительных конечных разностях температур в их конденсаторах / А.В. Исанова, В.И. Лукьяненко // Вестник ВГТУ. – 2012. – Т. 8 – №11. – С 129-131.

5. Исанова А.В. Влияние параметров работы теплонасосной установки системы теплоснабжения на выбор энергосберегающего режима её функционирования / А.В. Исанова, Г.Н. Мартыненко, В.И. Лукьяненко // Научно-исследовательский журнал. – 2015. – №2 (33). – Часть 1. – С. 36-38.

© О.В. Слобожанинова, 2022.

Экономические науки

COVİD 19 PANDEMİSİNİN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMAYA ETKİSİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Kerem Tosun[1]

Bu araştırmanın amacı covid-19 pandemi süreci ile hayatımıza giren uzaktan çalışma ve sonrasındaki değişimlerin örgütsel yabancılaşmaya ne derece etki ettiği, pandemi ile değişen çalışma hayatının örgütsel yabancılaşmaya etkisi, uzaktan çalışmanın çalışan ve işverenler açısından fayda ve zararları, karşılaşılabilecek zararlara karşı alınacak öncemler üzerine bir tartışma yapmaktır. Tartışma literatür doğrultusunda yapılmış olup elde edilen bulgular doğrultusunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelime: Covid-19, pandemi, örgütsel yabancılaşma, uzaktan çalışma, salgın, tükenmişlik

1. GİRİŞ

İnsan kaynakları yönetiminin geçmişten günümüze evrimini incelediğimizde, özellikle neoklasik dönemden itibaren insan faktörünün giderek daha önemli hale geldiğini görebiliriz. Personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine ve nihayetinde stratejik insan kaynakları yönetimine doğru ilerlediği görülmektedir. Prosedürlerin ve yapıların sürekli olarak gelişmesi gerçeğine rağmen, insan odaklılık konusu önemini korumaktadır. Küreselleşme, tüm iş seviyelerinde tanık olunan teknik ve bilimsel atılımlar ve post-endüstriyel ortamın getirdiği zorluklar nedeniyle çalışanlar kariyerlerinde sapmalar yaşayabilirler. İşe yabancılaşma, örgütsel bağlılık ve kariyer mutluluğu bu durumda gündeme gelmektedir.

Günümüzün küresel pazar rakipleri, hızla değişen dinamiklere uyum sağlayarak fırsatları yakalamaya çalışmaktadırlar. Şirketler, dış ortamda başarılı olmak ve rakiplerinden ayrılabilmek için öncelikle iç ortamlarındaki dinamikleri başarılı bir şekilde yönetebilmelidir. Şu anda bir şirketin iç ortamındaki en değerli varlığı çalışanlarıdır. Küreselleşmenin bir sonucu olarak, çalışanların iş tatminlerini ve şirketlerine bağlılıklarını artırmak için, organizasyonun hedefleri doğrultusunda rekabet avantajı elde etmek için en etkili kaynak olarak görülen insan kaynakları faaliyetleri de buna eklenmelidir. Zira örgütler çalışanlarının örgüte bağlılıklarıyla sağlıklı bir rekabet avantajı elde edebilmektedirler.

Covid-19 salgını sırasında birçok ülke hükümetinin çok sayıda kurum ve kuruluşta esnek çalışma düzenlemeleri kullandığı gözlemlendi. Ülkemizde birçok kurum ve kuruluş esnek çalışma politikaları sunmaktadır. Kamu sektörü çalışanlarının esnek çalışma yöntemleri konusundaki tutumlarının ve bu görüşlerin diğer faktörler üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ile çalışma hayatına bazı değişiklikler kazandırılmış ve bu değişiklikler işveren ve çalışanlar üzerinde olumlu olumsuz bazı sonuçlara yol açmıştır. Çoğu sektör için yeniden yapılanmayı gerektiren pandemi, bazı sektörler açısından oldukça olumlu sonuçlara neden olmuştur. Pandeminin çalışma hayatına kazandırdığı en önemli değişiklik ise uzaktan çalışma olmuştur. Uzaktan çalışma kimi sektörlerde verimli bir şekilde uygulanırken kimi sektörlerde ise uygulanamamıştır. Çalışanların uzaktan çalışması, yalnızlık, sosyal ortamın azalması, işe odaklanamama ve evdeki rahatlıktan dolayı iş disiplinin kaybolması gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bu sonuçlar ise çalışanların bağlı olduğu örgüte karşı yabancılaşmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, çalışma hayatının

[1] *Керем Тосун* – магистрант, Кыргызско-Турецкий университет «Манас», Киргизия.

önemli bir konusu olan örgütsel bağlılık ve buna etki eden faktörler ile beraber covid-19 pandemisinin çalışma hayatına getirdiği değişimlerin ortak noktaları olup olmadığı sorgulanarak, covid-19 pandemisinin örgütsel yabancılaşmaya etkisinin saptanması amaçlanmıştır. Pandemi sonucu oluşan durumlar ve örgütsel yabancılaşmayı tetikleyen durumlar arasında sosyalleşmenin azalması, ücret düşüklüğü, stres ve iş disiplinin azalması olarak görülmüştür. Pandeminin çalışma hayatına yansıttığı farklılıkların örgütsel yabancılaşmayı tetikleyecek durumlarının gelecek zamanlarda ortadan kaldırılması amacı ile birçok önerilere yer verilmiş ve bu önerilerin çalışma hayatında uygulanarak örgütsel yabancılaşmaya çözümler üretilebilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte covid-19 pandemisi ile beraber yaygın olarak uygulanan esnek çalışma ve diğer yöntemlerin çalışma hayatına etkisi, başta örgütsel yabancılaşma konusu olmak üzere çalışanlar üzerinde oluşturduğu etki ve gelecek zamanlarda uygulanacak yöntemlerin bu etkilerini aktarmak çalışmanın önemini tanımlamaktadır.

2. COVİD-19 PANDEMİSİ VE ÇALIŞMA YAŞAMINDA GETİRDİĞİ DEĞİŞİMLER

Covid-19 tüm dünyayı öncelikle sağlık konusunda etkilemiş ve çalışma alanında oldukça önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Ekonomik anlamda yaşanan daralma, sektörel değişimler ve günümüzdeki pandemi açısından alınan tedbirler, bireylerin çalışma hayatı ve özel hayatları üzerinde önemli etkilere neden olmuştur. Salgının hızlı yayılmasına karşın hükümetlerin aldığı kararlar bireylerin ve örgütlerin bu süreci pek çok yenilikle yönetmelerine neden olmuştur. Çalışma hayatına etki eden en önemli yenilik ise uzaktan çalışma modeli olmuştur.

Covid-19 nedeni ile alınan önlemler içerisinde sınırların kapatılması ve taşımacılığın durması bununla beraber üretim kapasitelerinin kısıtlanması, toplumsal tüketimin azalmasının sonucu olarak talep üzerinde gerilemelerin yaşanmasına sebep olmuş bu da beraberinde ekonomik daralmaları meydana getirmiştir (Akca, 2020). Salgın için alınan önlemler neticesinde çalışanlar hızlı bir şekilde uzaktan çalışmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde sosyal mesafe kuralları ve birçok işletmenin kapatılması uzaktan çalışmayı mecburi bir hale getirmiştir.

Covid-19 sürecinden olumlu etkilenen sektörler de olmuştur. Bu sektörler genellikle bilişim ağırlıklı ve uzaktan çalışmaya müsait sektörlerdir. Olumsuz etkilenenler de genellikle hizmet, eğitim, finans, tarım, üretim gibi uzaktan çalışmaya elverişli olmayan sektörlerdir.

Bu konuda yakın zamanda iki çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bulguları ise şöyledir; ekonomik olarak gelişmişlik düzeyleri farklı olan ülkeler arasında yapılan çalışmalarda uzaktan çalışma potansiyeli incelenmiştir. Bu süreçte ekonomik yapı, mesleki yeterlilik bununla beraber internet hizmetinin yeterliliği ve kişisel bilgisayara sahip olma gibi kriterler üzerinden araştırılmalar yapılmıştır. Bulgulara bakıldığında ekonomik yönden gelişmiş olan ülkelerin uzaktan çalışmaya daha yatkın olduğu görülmüştür. Ekonomik olarak bilgi teknolojileri, danışmanlık hizmetleri, finans ve sigorta gibi sektörleri olan ülkelerde uzaktan çalışma daha mümkün iken ekonomisi turizm, tarım, inşaat ve imalata dayalı olan ülkelerde bu durum biraz daha zordur (Hatayama vd., 2020).

Covid-19 ile beraber iş hayatında önemli değişiklikler olmuştur. Çalışma saatleri ve çalışma ortamları değişmiştir. Covid-19 ile beraber sektörler şu şekilde etkilenmiştir.

Bankacılık sektörü: Salgın öncesi dijitalleşmeye yaptığı yatırımlar nedeniyle çok fazla etkilenmemiştir. Birçok işlem bankaya gitmeden gerçekleştiği için bu sektör üzerinde etkisi çok olmamıştır (Güler, 2020).

Turizm Sektörü: Covid-19 sürecinden en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Sosyal mesafe kuralları nedeniyle bireylerin evlere kapanması ve çoğu insanın tatil planlarını iptal etmesi bu sektörü ciddi anlamda etkilemiştir (Bahar ve Çelik, 2020).

Eğitim sektörü: Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektördür. Eğitim dijitalleşmesi ile beraber çoğu kurum kapanmıştır. Bunun sonucunda ise eğitim kalitesi düşmüştür (Sarıtaş ve Barutçu, 2020).

Gıda sektörü: Bu sektör de bir nebze olsun olumsuz etkilenmiştir (Şen, 2020).

E-ticaret: Salgın döneminin öne çıkan sektörlerindendir. İnsanlar evde iken çoğu ihtiyacını internet üzerinden karşılamışlardır (Telli, 2020).

Tarım sektörü: Olumsuz anlamda etkilenmiştir fakat akıllı tarım ile bu olumsuzluğun önüne geçmeye çalışılmaktadır (Doğan ve Doğan, 2020).

Sağlık sektörü: Bu salgının en çok zarar gören ve en fazla risk altında olan sektörüdür. Sürecin doğru yönetilmesi bu sektör için büyük önem arz etmektedir (Çapacı ve Özkaya, 2020).

Bu sektörlerin uzaktan çalışma şekline uygunluğu Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1

Sektörler Açısından Evden Çalışma

Evden çalışma düzeyine en uygun sektör	Evden çalışma düzenine en uzak sektör
Eğitim hizmetler	Ulaştırma ve depolama
Profesyonel, bilimsel ve teknik hizmetler	Yapı sektörü
İşletmelerin ve şirketin yönetimi	Perakende ticaret ve satış
Finans ve Sigortacılık	Tarım, ormancılık, balıkçılık, arıcılık
Bilişim	Konaklama, gıda

Kaynak: Akça ve Tepe-Küçükoğlu, 2020

Covid-19 sürecinde uzaktan çalışma

Covid-19 pandemisiyle işletmelerin birçoğunda çalışma ve hizmet şeklinde değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler, gelişmekte olan ülkelerde hızlı atılımların gerçekleşmesine neden olmuştur (Stephenson ve Sen, 2020). Bu kapsamda, toplum sağlığını korumak için evden çalışma, esnek çalışma gibi modeller uygulamaya konulmuştur (Müftüler- Baç, 2020).

Covid-19 öncesinde de uygulanmaya çalışılan bu çalışma modelleri, Covid-19'un getirdiği zorunluluk ile hayata geçmiştir. Evden çalışma, kişinin kendi evinde çalışması iken uzaktan çalışma kişinin istediği bir mekanda çalışmasıdır (Çoker, 2020).

Evden çalışma modelinin avantajları ve dezavantajları ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Evden Çalışmanın Olumlu ve Olumsuz Yönleri

OLUMLU YÖNLER	OLUMSUZ YÖNLER
Ev ve iş ile ilgili faaliyetlerin aynı anda yapılabilmesi	Meslektaşlar ile yüzyüze görüşememe
Esneklik, tasarruf etme	Evden çalışma konusunda deneyimsiz olma
Zaman kazanma	Sosyal temasın azalması, iş yaşam dengesi sorunları
Ulaşımda geçen ölü zamanı telafi etme	Odaklanamama
Rahatlık	Evdeki ergonomi sorunları
Esneklik	İhtiyaç duyulan teknolojinin ve ekipmanın yetersiz olması
Enerjik olma hali	

Kaynak: Akça ve Tepe-Küçükoğlu, 2020

Covid-19 nedeniyle evden çalışan bazı kişiler kendilerini arkadaşlarından ve iş arkadaşlarından fiziksel olarak uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Uzun saatler ve gece vardiyaları gibi faktörler bazı kişilerde strese neden olabilir. Çatışmalar, insanların işte ve evde oynadıkları rollerin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Dockery&Bawa, 2020). Uzak çalışanların ve işverenlerin bilmesi gereken noktalar şöyledir:

- Takım arkadaşları ve yönetim ile iletişimi sıkı tutmak
- Uzaktan çalışma modelinde esneklik yaratmak
- Güncel uygulamaların takip edilmesi
- Rahat bir çalışma alanı yaratmak

•Bilgi paylaşımlarının etik kurallara göre yapılması
•Uzaktan çalışma modeli hakkında bilgi edinmek (Bouziri vd., 2020).

Pandeminin getirdiği değişiklikler, işleyişi bununla beraber iş yapış şekillerini, müşterilerin beklentilerini ve iş akışını önemli derecede etkilemiştir. Bu değişiklikler kurumları örgütsel bir şekilde yapılanmalara zorunda bırakmakla beraber teknoloji faktörünün evden çalışma modellerine bağlı olarak iş tanımının yeniden düzenlenmesini zorunlu hale getirecektir. Bu süreçte "yetkinlik" kavramı ön planda olacaktır. İşletmeler pandemi sonrası yeni iş modelleri, yeni stratejiler ve dijital dönüşüme bağlı olarak yeni yetkinlik modelleri oluşturacaktır. Bu sebeple işletmeler de çalışanlarından yetkinlik açısından farklılıklar bekleyecektir (Öğe ve Çetin, 2020).

Pandemi sonrasında işe alım süreçlerinde dijitalleşme ve veri madenciliği kullanımının artması beklenmektedir (Vnuckova, 2020).

Covid-19 dönemi ile birlikte işletmelerin uzaktan çalışmanın dezavantajlarını hissetmesi olası bir durumdur. Bunun yaşanmaması için evden çalışma modelinin bugünün koşullarına uygun olarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir. İşletmelerin mevcut performans yönetimi, yeni dönem ile birlikte ihtiyacı karşılamadı yetersiz kalacaktır. İşletmeler, yaşanan gelişmelerden ders çıkarmak ve daha az etkilenmek için yeni stratejiler oluşturacaktır. Bu stratejileri desteklemek amacıyla yeni yönetim modelleri ve yetkinlik modellerini geliştirmeye çalışacaklardır. Tüm bu çalışmaları sağlıklı bir şekilde yapmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra işletmeler bu çalışmalarını günümüz koşullarına uygun olarak gerçekleştirmelidirler.

3. ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA

3.1. Kavramsal Çerçeve

Örgütsel yabancılaşma örgütün çatısı altında görev yapan iş görenlerin örgüt içerisindeki diğer çalışanlar ile arasındaki ilişkilerinden uzaklaşması ve örgütün değerleri ile kurallarını terk etmesi olarak yorumlanmaktadır. İşletmede çalışan kişiler iş yaşamlarını ikinci ya da üçüncü kişilerin yönetimi altında devam ettirmektedirler. Bu durum söz konusu olduğunda sözü geçen bireyler kendilerini örgüt içinde gereksiz kişi olarak görmeye başlamaktadırlar. Kendilerine makine yakıştırması yaptıkları için örgütten uzaklaşmakta ve örgütsel yabancılaşma ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Şimşek vd., 2006).

Örgütsel yabancılaşma iki farklı bakış açısıyla incelenebilir. Bunlardan ilki çalışanın işe yabancılaşması diğeri ise çalışanın iş ilişkilerine yabancılaşması olarak ifade edilmektedir (Aiken ve Hage, 1996). İşe yabancılaşma, çalışan kişinin mesleki gerekliliklerini doğru bir şekilde gerçekleştirememesi, her hangi bir kariyer planı oluşturmaması bununla beraber mesleki anlamda kendini geliştirememesi olarak belirtilir. Çalışan kişinin iş ilişkilerinin bozulması ve iş arkadaşlarından uzaklaşmaya başlaması iş ilişkilerine yabancılaşma olarak tanımlanmaktadır (Mottaz, 1981).

Çalışanların yabancılaşma seviyesi her örgütte farklılıklar gösterebilir. Bu durumdaki farlılıkları ayırt etmeye yardımcı etmenler mevcuttur. Bu etmenler; teknoloji, iş bölümü, uzmanlaşma bununla beraber bürokratikleşme ve ekonomik yapı örgütleri olarak belirli başlıklar altında sıralanabilir (Shepard, 1977). Örgütsel yabancılaşma birçok sektörde karşılaşılan bir kavramdır.

3.2. Örgütsel Yabancılaşmaya Neden Olan Faktörler

Örgütsel yabancılaşma, bireylerin sahip oldukları kişilik özelliklerine, ekonomik durumlarına bununla beraber sosyokültürel değerlerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Genel olarak incelendiğinde örgütün yapısı, örgütsel süreçler ve yönetim yapısı gibi faktörler örgütsel yabancılaşmaya zemin hazırlamaktadır. Örgütsel yabancılaşmaya neden olan faktörlerden birincisi örgüt içi sebepler ikincisi de örgüt dışı sebeplerdir (Sarros vd., 2002).

Örgüt içi faktörler:

Örgütsel yabancılaşmaya neden olan örgüt içi faktörler; örgütün yapısı, işe bağlı kazanılan deneyimler, örgütteki liderlik tarzları ve bunların yanı sıra bireylerarası ilişkiler olmak üzere dört ayrı konuda değerlendirilir.

Örgütler yönetim şekilleri açısından farklılık göstermektedir. Bazıları hiyerarşi ile bazıları ise demokrasi ile yönetilmektedir. Hiyerarşik yönetim yapısı olan örgütlerde örgütsel yabancılaşma daha fazla görülür. Bunun asıl nedeni ise tek bir kişinin çalışanlar üzerinde otorite kurmasıdır (Pearlin, 1962).

Bireylerin iş yerlerinde sahip olduğu deneyimler, onları örgütsel yabancılaşmaya itekleyen faktörlerden biri olarak nitelendirilmektedir. Bu deneyimler bireylerin iş ortamında ast-üst ilişkilerinden etkilenmesi, çalışma arkadaşları ile arasında sorun olması ya da örgüt tarafından uygulanan ödül ceza sistemine tabi tutulması olarak belirtilebilir. Çalışanlar bu durumlar ile karşılaştıklarında örgütsel yabancılaşma görülmektedir. İşverenlerin çalışanlardan bekledikleri ve çalışanların emeği karşılığı beklediği maddi, sosyal ve psikolojik getiriler bununla beraber üst düzey yöneticilerin alt düzey yöneticilere karşı olan tavrı örgütsel davranışın şekillenmesine neden olmaktadır (Kanungo, 1990).

Örgütlerde yabancılaşma düzeylerine etki eden diğer örgüt içi nedenlerden biri de liderliktir. Sözü geçen liderlik tarzı, dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik olarak tanımlanabilir. Dönüşümcü liderler tarafından görevlendirilen tüm çalışanlar geniş bir bakış açısına sahip olabilir ve takım halinde hareket etme olanağına sahip olabilirler. Dönüşümcü liderlik tarzına sahip olan kişiler çalışanları karşısında rasyonel davranır ve onlara sürekli olarak yol gösterirler. Etkileşimsel liderlik tarzına sahip olan kişiler ise çalışanlarına sadece belirlenen kurallar çerçevesinde hareket etmelerini belirtir ve etkili bir performans sergileyen çalışanları ödüllendirirler (Bass, 1990). Dönüşümcü liderlik, örgüt içerisindeki bürokratik havayı en aza indirdiği için çalışanlar arasında oluşan yabancılaşma duygusunu azaltmaktadır. Etkileşimsel liderlikte ise, örgüt içerisinde fazla derecede resmiyet olduğu için yabancılaşma düzeyinin yüksek olduğu gözlemlenir (Sarros vd., 2002).

Örgütler ve örgüt yönetimleri, bireylerarası ilişkileri çok önemsememekte ve bunları şablonlaşmış duygular olarak görmektedirler. Bu ilişkilerin ihtiyaç halinde kısa süreli olarak ortaya çıktığını düşünmektedirler (Yeniçeri, 2009). Çalışanlar arasında etkileşim ve iletişim eksikliği olması örgütsel yabancılaşmaya neden olacak başlıca unsurlardan olmaktadır. Örgütlerin çalışanlarını sadece üretim makinesi olarak görmesi ve sosyal faaliyetlerden uzak tutması örgütsel yabancılaşmaya neden olmaktadır (Shantz vd., 2015).

Örgüt dışı faktörler:

Toplumsal ve kültürel yapı, ekonomik nedenler bunların yanı sıra teknolojik unsurlar ve sanayileşme örgütsel yabancılaşmaya neden olabilen örgüt dışı faktörler olarak değerlendirilebilir.

Çalışanlar, çevresinde oluşan ekonomik duruma bağlı bir şekilde yaşamını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu şeye ulaşamadıklarında bulunduğu çevreye ve örgüte yabancılaşmaktadırlar (Babür, 2009).

Teknolojinin hızla gelişmesi ile yaşanan değişimler örgütlerin üretim süreçleri başta olmak üzere diğer tüm süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu gelişim ve değişimler çalışanların örgüte yabancılaşmasına neden olmaktadır (Karagülle ve Çaycı, 2014). Bu değişim ve gelişimler örgütlerin iş yapma şekillerini de etkilemektedir. Bu değişime bazı çalışanlar ayak uydurabilirken bazıları ise uyduramaz. Ayak uyduramayan kişiler ise yavaş yavaş örgüte yabancılaşmaya başlar (Özbay ve Çalışkan, 2015).

Sanayileşme ile beraber büyük ölçekli kurum ve kuruluşlar içerisindeki çalışan sayısının artmıştır. Örgütlerin içindeki çalışan sayısı artınca bu durum farklı görüş ve düşüncelere sahip insanların bir arada bulunmasına neden olmuştur. Farklı görüş, düşünce ve yargı değerlerine sahip insanların birbiri ile uyum içerisinde çalışması oldukça zorlaşmıştır. Bu durum örgüt içerisinde iletişimsizliğin artmasına neden olmuş ve yabancılaşmaya zemin hazırlamıştır (Ofluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008).

3.3. Örgütsel Yabancılaşmanın Sonuçları

Örgüt çalışanlarının görev aldığı örgüte yabancılaşması, örgüt içerisinde birçok olumsuzluğa yol açmaktadır. Bu yabancılaşma çalışanların tutum ve algısı üzerinde birçok farklılıklar oluşturmaktadır. Sözü geçen bu farklılıklar örgüt içerisinde olumsuz sonuçlar doğurarak; iş tatminsizliği, sorumluluk ve karar almaktan kaçma, mesleki tükeniş bununla beraber iş yaşamında verimsizlik olarak sıralanabilir.

İş tatminsizliği: Örgüt içi ilişkilerde karışıklığın olması, üst yönetim ve astların çalışanlara karşı sert ve katı bir tavırla yaklaşması, çalışma şartları, iş görenlerin kararlara katılması gibi bazı nedenler çalışanların örgüte karşı yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir (Turan ve Parsak, 2011).

Sorumluluklardan ve Karar Almaktan Kaçmak: Örgüt içerisinde çalışan her hangi bir çalışanın örgüte yabancılaşmaya başlaması durumunda sorumluluk ve karar almaktan kaçmaya başlamaktadır (Kılçık, 2011).

Mesleki Tükenmişlik: Kavramsal çerçeve ele alındığı zaman mesleki tükenmişliğin bitkinlik olarak da ifade edildiği gözlemlenmektedir. Çalışanların görev ve sorumluluklarını yerine getirememesi, duygusal ve zihinsel olarak işinden uzaklaşması, mesleki tükenmişliğe yani duygusal bitkinliğe neden olmaktadır. Bunların yanı sıra çalışanların yerine getirdiği görevlerden memnun olmamalarına rağmen ekonomik, sosyal ve kişisel ihtiyaçlardan dolayı işlerine devam etmeleri durumu da mesleki tükenmişlik olarak ele alınır. Tüm bunlar ele alındığında mesleki tükenmişliğin de örgütsel yabancılaşmanın bir sonucu olduğu ifade edilebilir (Eryılmaz, 2010 ;Maslach vd., 2001).

İş Yaşamının Kalitesizliği: Örgütsel yabancılaşmanın bir sonucu olarak iş yaşamındaki kalitesizlik; işletmenin performansını, verimliliğini bununla beraber başarı oranını ve çalışanların verimliliğini etkilemektedir. Bu nedenle iş yaşamındaki kalitesizliği engellemek için örgütsel yabancılaşmaya engel olmak gerekmektedir (Babür, 2009 ;Kanungo, 1992).

4. COVİD-19 PANDEMİSİNİN ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Covid-19 pandemisinin çalışma hayatına kazandırdığı alışkanlıkların başında uzaktan ya da evden çalışma modeli gelmektedir. İşçi ve işveren üzerinden olumlu ve olumsuz etkileri bulunan uzaktan çalışma modeli, pandemi sonrası da bazı şirketler tarafından uygulanmaya devam edebilir bir uygulamadır. İşverenler açısından tercih edilme nedeni ve oluşabilecek olumsuz sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3

Esnek Çalışmanın İşverenler Açısından Tercih Nedenleri ve Sakıncaları (Yücel, 2017).

İşverenler Tarafından Tercih Nedeni	İşverenler Açısından Sakıncaları
Maliyet	Düşük Kalifiye Personel
Verimlilik	Yüksek İşgücü Devri
Üretimde süreklilik	Personel bağımlılığının azalması
İşçi Sayısını Ayarlayabilme	İhtimam Eksikliği
Düşük Devamsızlık	Motivasyonda Düşüklük
İstihdam Yaratabilme	Personeli elde tutma güçlüğü

Kar amacı güden işletmeler, esnek çalışma modelini oldukça benimsemişlerdir. Çünkü işletmeler elektrik, su, kağıt ve diğer ofis masraflarından kurtulmaktadır (Choudhury, 2020). Bunların yanı sıra olumsuz yönleri de bulunan esnek çalışma için olumsuz olarak görülen noktalar ise şunlardır:

- Karar mekanizmasının yavaşlaması
- Koodinasyon kopukluğu
- Çalışan performansında düşüklük

Bazı araştırmalar ise uzaktan çalışan işçinin iş tatmini ve örgütsel bağlılığında azalma olduğunu göstermektedir. İş ortamından ve iş arkadaşlarından kopan personel üzerinde daha fazla stres ve çatışma eğilimi görülmektedir. Ayrıca, çalışanların tatillerde bile çalışma isteği oluşmuştur (Prutchno vd., 2000).

Çalışanlar açısından değerlendirildiğinde esnek çalışmanın neden tercih edildiği ve sakıncaları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4

Çalışanlar Açısından Esnek Çalışmanın Tercih Nedenleri ve Sakıncaları (Yücel,2017)

Çalışanlar İçin Tercih Nedenleri	Çalışanlar İçin Sakıncaları
İşsiz kalmama	Düşük gelir
Aileye daha çok vakit ayırmak	Teşviklerin azalması
Eşzamanlı olarak eğitime devam etmek	Kötü vardiya düzeni
Sağlık problemleri	İletişim Eksikliği
Çocuk ve yaşlı bakımı	Düşük saygınlık
Geçici olarak düşünme	İş yoğunluğu
Finansal gereklilikler	Emeklilik haklarının etkilenmesi
İş tatmini	Sıkı denetimler
Daha az stres	
Yeni iş imkanları	
Serbest zamanın artması	

Birçok olumlu yönü bulunan esnek çalışmanın çalışanlar açısından olumsuz tarafları da vardır. Esnek çalışmanın çalışan gelirlerinde düşüşe neden olması bu olumsuzlukların başında gelmektedir. Klasik çalışmada yer alan yol, yemek ve harcırah ödemelerinin esnek çalışmada olmaması bu düşüşün sebeplerindendir (Rao, 2004). Bunun yanı sıra uzaktan çalışma esnasında iş ortamından uzaklaşan bireylerde yalnızlık hissi ve arkadaşları ile ilişkisinin azalması bununla beraber işe odaklanamama çalışanların verimliliğini azaltmaktadır (White, 1999). Esnek çalışma ile çalışan kişi ile ofis ortamında çalışmaya devam eden kişi arasında olumsuz ilişkiler oluşabilir ve bir çalışan diğer çalışana baskı uygulayabilir. Bu nedenle de bir tarafın örgüte bağlılığı azalır.

Çalışan performansı, iş tatmini ve devamlılık örgütsel bağlılık açısından önemli konulardır. İşin kolaylığı ve çalışanların uyumu bu durumu etkilemektedir. Covid-19 beraberinde gelen esnek çalışma, çalışanların işlerini yerine getirirken daha rahat hissetmeleri bakımından örgütsel bağımlılığa olumlu yansırken; ücret, iş ortamından uzaklaşma, mesai saatleri ve stres faktörleri bu bağlılığı olumsuz yönde etkilemektedir.

5. SONUÇ

Çin'de başlayarak tüm dünyayı etkisine alan covid-19 salgını bir sağlık krizine neden olmuştur. Bu sağlık krizi belli bir süre sonra sosyoekonomik bir kriz halini almıştır. İzole yaşam, kısıtlamalar ve kapanmalar insan hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Giderek büyüyen bir ekonomik krizin önüne geçme amacıyla dünya finansında önemli yeri olan WB (Dünya Bankası) ve IMF (Uluslararası Para Fonu) ülkelere finans desteği sağlamıştır. Geniş çaplı kriz sonucunda çoğu sektör oldukça olumsuz etkilenmiştir. Bu etkiler çalışma yaşantısı üzerinde birtakım değişimlerin uygulanmasına neden olmuştur.Gider kısmak isteyen şirketler, bir yandan sosyal yaşamın kısıtlanması bir yandan da insanların virüsten çekinmesi nedeniyle uzaktan çalışma uygulamasına başlamışlardır. Bu çalışma yöntemi her sektör için uyumlu olmasa da bazı sektörler için oldukça olumlu sonuçlara neden olmuştur.

Uzaktan çalışmanın şirketler ve çalışanlar için oldukça olumlu sonuçları olsa da bazı durumlarda olumsuz sonuçları da hissedilmiştir. Özellikle sosyalliğin azalması ve aile yaşantısında edinilen stres iş hayatına da yansımıştır. Yalnızlık hissi ile beraber iletişim kopukluğu, çalışanların bu uygulamadan olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Evdeki konfor ortamı çalışmaların aksamasına ve çalışanların kendi işleriyle daha çok uğraşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca, pandemi nedeniyle uzaktan çalışan kişilerin bazı masrafları olmadığı için şirketler ücretlerde azalmaya gitmiştir. Bu durumların sonucunda da çalıştığı şirkete olan bağlılığı azalan çalışanlar örgüte yabancılaşma yaşamıştır.

Covid-19 döneminde insanların zorunlu olarak eve kapanması, insanları birçok açıdan etkilediği gibi şirket ve kurumları da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etki bir yandan olumlu olurken bir yandan da olumsuz sonuçların doğmasına neden olmuştur. Evden çalışmaya yatkın olan meslekleri icra eden bireyler, evden çalışmalarını sürdürebilirlerken, evden çalışmalarını yürütemeyen mesleklerdeki insanlar çalışma ortamından uzakta kalmışlardır. Evden çalışanlar, örgüt içerisindeki çalışma yaşamlarının alışkanlıklarına devam edememiş ve örgütsel yabancılık çekebilmişlerdir. Bu durum ise işe dönüş sürecinde insanların yeniden örgütsel bağlılığın oluşması, örgüt

içi iletişim zorluklarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Örgütler bu olumsuz durumların ortadan kaldırılması, iş verimliliğinin artması açısından işe dönüş döneminde çeşitli yöntemler uygulamışlardır.

Kaynakça

1. Aiken, M., &Hage, J. (1966). Organizationalalienation: A comparativeanalysis. *Americansociologicalreview*, 497-507.
2. Akca, M., ve Tepe, M. K. (2020), Covıd-19 ve iş yaşamına etkileri: evden çalışma. Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi, 8(1), 71-81.
3. Babür, S., 2009. "Turizm Sektöründe Örgütsel Yabancılaşma: Antalya Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
4. Bahar, O., ve Çelik İ. N (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. International Journal of SocialSciencesandEducationResearch, 6(1): 125-139.
5. Bouziri, H., Smith, D. R., Descatha, A., Dab, W., and Jean, K. (2020). Workingfromhome in the time of covid-19: how tobestpreserveoccupationalhealth? OccupationalandEnvironmentalMedicine, 77(7), 509-510.
6. Choudhury, P. (2020). OurWorkFromAnywhereFuture. Harvard Business Magazine https://hbr.org/2020/11/our-work-from-anywhere-future
7. Çalışkan, Ö., Özbay, F., 2015. "12-14 Yaş Aralığındaki İlköğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı Eksenli Yabancılaşma ve Anne Baba Tutumları: Düzce İli Örneği", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(39), ss.441-458.
8. Çapacı, M., ve Özkaya S (2020). COVID-19 pandemi döneminde tele-tıp uygulamaları. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25(1), 260-262
9. Çoker, S. (2020). Covid-19 ve iş güvenliği: Uzaktan çalışma, Mondaq.
10. Dockery, M., andBawa, S. (2020). Workingfromhome in the COVID-19 lockdown. Bank westCurtinEconomicsCentreResearchBrief COVID-19, 1-5.
11. Doğan, Y., ve Doğan, S. (2020). Koronavirüspandemisi ve türkiye'de bitkisel üretime etkisi. Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 3(1), 41-55
12. Eryılmaz, A. (2010). Lise öğretmenlerinin örgütsel yabancılaşma düzeyi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
13. Eryılmaz, B., 2010. Bürokrasi Ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime. Alfa Basım Yayım, İstanbul, 280s.
14. Esin, P., 1982. İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 66s.
15. Güler, H. N. (2020). Koronavirüsü (Covıd-19) günlerinde bankalara iletilen müşteri itiraz ve şikayetlerinin incelenmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(4), 85-99.
16. Hatayama, M., Viollaz, M. ve Hernan, W. (2020). Jobs' amenabilitytoworkingfromhome: evidencefromskillssurveysfor 53 countries. PolicyResearchWorkingPaper. Washington DC: World Bank.
17. Kanungo, R. N. (1992). Alienationandempowerment: Someethicalimperatives in business. *Journal of Business Ethics*, *11*(5), 413-422.
18. Karagülle, E.A., Çaycı, B., 2014. Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma.TheTurkish Online Journal of Design, Art andCommunication TOJDAC, January 4(1), ss.1-9.
19. Kılçık, F., 2011. "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin İşe Yabancılaşma Düzeylerine İlişkin Algıları (Malatya İli Örneği)", yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya
20. Maslach, C., Schaufelı, W.B., Leıter, M.P., 2001. JobBurnout, AnnualReviews, 52, ss.397-422.
21. Mottaz, C. J. (1981). Somedeterminants of workalienation. *SociologicalQuarterly*, *22*(4), 515-529.
22. Müftüler, M. B. (2020). Küresel salgın tehdidi altında küresel sistem, covid-19 sonrası küresel sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler içinde (20-23), SAM Yayınları: Ankara
23. Ofluoğlu, G., Büyükyılmaz, O., 2008. Türkiye Taş kömürü Kurumu Kozlu İşletme Müessesinde Yabancılaşmanın Boyutları Üzerinde Etkili Olan Nedenlerin Araştırılması, Kamu İş Dergisi, 9(4), ss.1-43.
24. Öge, E., ve Çetin, M. (2020). COVID-19 pandemisi: insan kaynakları yönetimi açısından olası etkileri, COVID-19 süreci ve örgütsel yönetimi, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25, 142-153.

25. Prutchno, R., Litchfield, L. AndFried, M. (2000). MeasuringTheImpact Of WorkPlaceFlexibility. Boston College Center ForWorkAndFamily. Boston
26. Rao, P.L.(2004). Comprehensive Human Resource Management. New Delhi: Excel.
27. Sarros, J. C., Tanewskı, G.A., Wınter, R.P., Santora, J.C., Densten, I.L.,2002. WorkAlienationandOrganizationalLeadership. British Journal Of Management, 13, ss. 285-304.
28. Shantz, A. ,Alfes, K. , Baıley, C. ve Soae, E., 2015. "Drivers andOutcomes of WorkAlienation: Reviving a Concept. Journal of Management Inquiry". 24(4), ss.382 393.
29. Shepard, J. M. (1977). Technology, alienation, andjobsatisfaction. *AnnualReview of Sociology*, *3*(1), 1-21.
30. Stephenson, M., andSen, N. (2020). How digitalinvestment can helpthe covıd-19 recovery, Responsible Finance Forum, https://responsiblefinanceforum.org/category/digital-finance/
31. Şen, M. A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) salgınının türkiye'deki yemek firmalarında oluşturduğu etkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Afet ve Risk Dergisi, 3(1): 89-100.
32. Şimşek, M. Ş., Çelik, A., Akgemci, T., & FETTAHLIOĞLU, T. (2006). Örgütlerde yabancilaşmanin yönetimi araştirmasi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 569-587.
33. Telli, A. D. (2020). Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(2): 83-90.
34. Turan, M., &Parsak, G. (2011). Yabancılaşma ve iş tatmini ilişkisi: Bir devlet üniversitesi idari personeli üzerinde araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(2), 1-20.
35. Ural, A., Canpolat, S. 2021. Covid-19 Pandemesinin Öğretmen Yabancılaşmasına Etkisi. Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 19(76): 78-104
36. Vnoučková, L. (2020). Impact of COVID-19 on humanresourcemanagement. RevistaLatinoamericana de InvestigaciónSocial, 3(1), 18-21
37. White, B. J. (1999). Para ile Akraba Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği. Ankara: İletişim Yayınları
38. Yeniçeri, Ö., 2009. Örgütlerde Çatışma ve Yabancılaşma Yönetimi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 190s.
39. Yücel, E. (2017). Geçmişten Bugüne Esnek Çalışma. Journal of Human Science.14(3),2818- 2826

© Керем Тосун, 2022.

A DISCUSSION ON THE EFFECT OF THE COVID 19 PANDEMIC ON ORGANIZATIONAL ALIENATION

Kerem Tosun

Abstract. The purpose of this study is to discuss how teleworking and the changes after it affects organizational alienation during the covid-19 pandemic period, the effect of working life changing with the pandemic on organizational alienation, the benefits and harms of teleworking for employees and employers. It made recommendations in line by the findings obtained.
Key words: Covid-19, pandemic, organizational alienation, teleworking, remote work, epidemic, burnout

© Kerem Tosun, 2022.

Информация для авторов

Журнал «Ученый XXI века» выходит ежемесячно.

К публикации принимаются статьи студентов и магистрантов, которые желают опубликовать результаты своего исследования и представить их своим коллегам.

В редакцию журнала предоставляются **в отдельных файлах** по электронной почте следующие материалы:

1. Авторский оригинал статьи (на русском языке) в формате Word (версия 1997–2007).

Текст набирается шрифтом Times New Roman Cyr, кеглем 14 pt, с полуторным междустрочным интервалом. Отступы в начале абзаца – 0, 7 см, абзацы четко обозначены. Поля (в см): слева и сверху – 2, справа и снизу – 1, 5.

Структура текста:

- **Сведения об авторе/авторах:** имя, отчество, фамилия.
- **Название статьи.**
- **Аннотация** статьи (3-5 строчек).
- **Ключевые слова** по содержанию статьи (6-8 слов) размещаются после аннотации.
- **Основной текст статьи**.

Страницы **не нумеруются**!

Объем статьи – не ограничивается.

В названии файла необходимо указать фамилию, инициалы автора (первого соавтора). Например, **Иванов И.В. статья.**

Статья может содержать **любое количество иллюстративного материала**. Рисунки предоставляются в тексте статьи и обязательно в отдельном файле в формате TIFF/JPG разрешением не менее 300 dpi.

Под каждым рисунком обязательно должно быть название.

Весь иллюстративный материал выполняется оттенками **черного и серого цветов**.

Формулы выполняются во встроенном редакторе формул Microsoft Word.

2. Сведения об авторе (авторах) (заполняются на каждого из авторов и высылаются **в одном файле):**

- имя, отчество, фамилия (полностью),
- место работы (учебы), занимаемая должность,
- сфера научных интересов,
- адрес (с почтовым индексом), на который можно выслать авторский экземпляр журнала,
- адрес электронной почты,
- контактный телефон,
- название рубрики, в которую необходимо включить публикацию,
- необходимое количество экземпляров журнала.

В названии файла необходимо указать фамилию, инициалы автора (первого соавтора). Например, **Иванов И.В. сведения.**

Адрес для направления статей и сведений об авторе:

uch21vek@gmail.com

Мы ждем Ваших статей! Удачи!